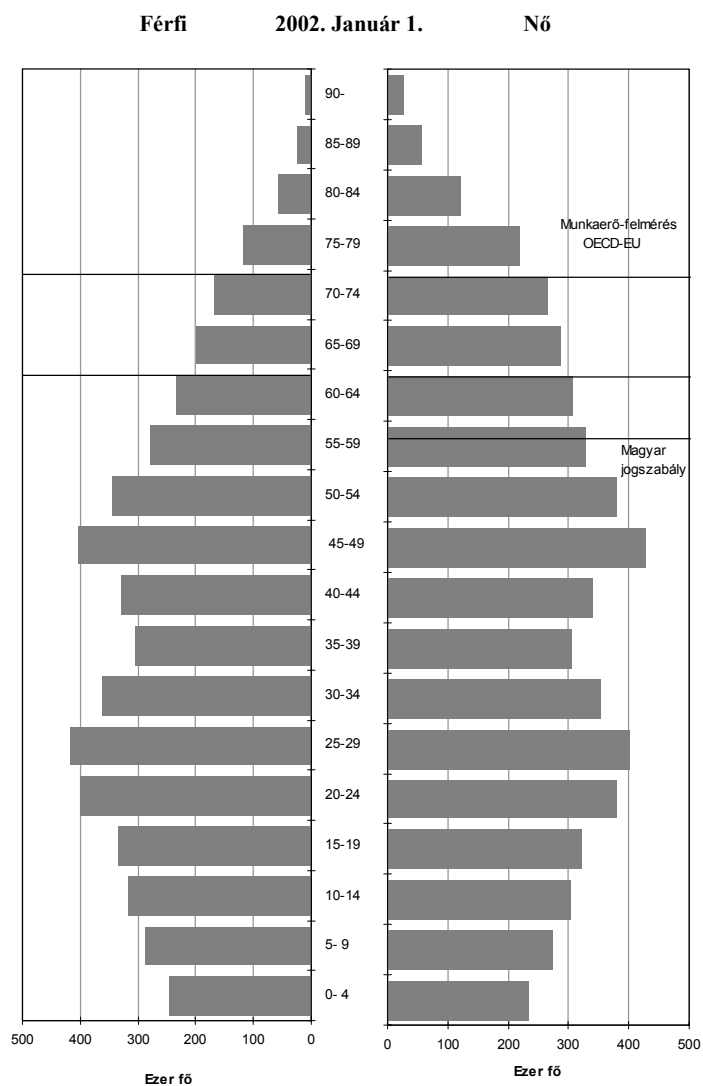

FOGLALKOZTATÁSI HIVATAL
ORSZÁGOS FOGLALKOZTATÁSI
KÖZALAPÍTVÁNY

MAGYARORSZÁGI MUNKAERŐPIAC
2003

B u d a p e s t
2003

Írta:

LAKY TERÉZ

Közreműködő szerzők:

GERE Ilona (4.3.3 fejezet)

FAZEKAS Károly (6. fejezet)

LAKATOS Judit (7. fejezet)

Lektorálta:

LAKATOS Judit

és

TÍMÁR János

Statisztikus:

KOZMÁNÉ TAKÁTS Edit

Szövegszerkesztés:

SINKA Jánosné

ISSN: 1418-5679

Kiadja az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány

Felelős kiadó:

Pirisi Károly

a Foglalkoztatási Hivatal Főigazgatója

**FOGLALKOZTATÁSI HIVATAL
ORSZÁGOS FOGLALKOZTATÁSI
KÖZALAPÍTVÁNY**

**MAGYARORSZÁGI MUNKAERŐPIAC
2003**

**B u d a p e s t
2003**

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	I
A FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK	III
I. MUNKAERŐPIAC, 2002.....	1
1. A VÁLTOZÁSOKAT MEGHATÁROZÓAN ALAKÍTÓ KÖRÜLMÉNYEK... 1	
2. A NÉPESSÉG GAZDASÁGI AKTIVITÁSA..... 11	
2.1 Nemzetközi trendek	11
2.2 Az életkilátások növekedése..... 13	
2.3 A gazdasági aktivitás országokénti különbségei..... 15	
2.4 A gazdasági aktivitás Magyarországon 2002-BEN	18
3. FOGLALKOZTATÁS, FOGLALKOZTATOTTAK	25
3.1 A luxemburgi folyamat előrehaladása..... 25	
3.2 Foglalkoztatás a csatlakozó országokban	27
3.3 Foglalkoztatás Magyarországon 2002-ben..... 28	
3.3.1 A nemek és korcsoportok szerinti arányok..... 29	
3.3.2 A foglalkoztatottság mértéke szektorok és nemzetgazdasági ágak szerint	31
3.3.3 A foglalkoztatás jellege, a foglalkozási főcsoportok..... 38	
3.3.4 Foglalkoztatás a gazdálkodási formák szerint..... 41	
3.4 Atipikus (non-standard) foglalkozások	45
3.4.1 A minőségileg jobb és társadalmilag védett munkahelyekért	45
3.4.2 A foglalkoztatás új formái	46
3.5 A támogatott foglalkozások..... 60	
3.6 Magyar munkavállalók külföldön - külföldiek Magyarországon	67
3.6.1 A munkavállalási migráció nemzetközi trendjei	67
3.6.2 A magyarok külföldi munkavállalása..... 68	
3.6.3 Külföldi munkavállalók Magyarországon..... 70	
3.7 A regisztrált munkaerő-kereslet..... 74	
3.7.1 A regisztrált kereslet és kínálat eltérése	76
4. A MUNKANÉLKÜLISÉG	81
4.1 Nemzetközi tendenciák..... 81	
4.2 A munkanélküliség mértéke Magyarországon 2002-ben	83
4.2.1 A munkaerő-felmérés adatai..... 84	
4.2.2 A magyar jogszabályok szerint..... 93	
4.2.2.1 A be- és kilépések..... 97	
4.2.2.2 Regisztráltak és munkanélküli ellátásban részesülők..... 102	
4.3 A speciális helyzetű csoportok	109
4.3.1 Az ifjúsági munkanélküliség	109
4.3.2 A roma népesség..... 112	

4.3.3 Tartósan károsodott személyek munkaerőpiaci integrációja.....	113
5. A GAZDASÁGILAG INAKTÍVAK.....	116
5.1 Az inaktivitás okai.....	119
5.1.1 A tanulók.....	120
5.1.2 A gyerekgondozáson lévők.....	122
5.1.3 A munkavállalási korban nyugdíjazottak.....	125
5.1.4 Az egyéb okból inaktívak.....	127
5.2 Az inaktivitás növekedése.....	129
5.3 Az inaktívak foglalkoztatási törekvései.....	130
II. A MUNKAERŐPIAC NÉHÁNY TOVÁBBI JELLEMZŐJE.....	132
6. REGIONÁLIS KÜLÖNBSEGEK A MUNKAERŐPIACON.....	132
6.1 A munkanélküliség és foglalkoztatottság regionális különbségei.....	132
6.1.1 A tervezési statisztikai régiók közötti különbségek.....	132
6.1.2 A megyék, kistérségek és települések közötti különbségek.....	133
6.1.3 A regionális hátrányok halmozódása.....	137
6.2 A munkaerőpiac regionális különbségeit kiegyenlítő mechanizmusok.....	138
6.2.1 A regionális bér/béreköltség különbségek mértéke.....	138
6.2.2 Az ingázási és migrációs korlátok.....	140
6.2.3 Munkahelyteremtés, relokáció.....	141
7. KERESETEK ÉS MUNKAJÖVEDELMEK ALAKULÁSA, 2002.....	143
FÜGGELÉK.....	150
MÓDSZERTAN.....	158
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	164

ELŐSZÓ

A belépés küszöbén lévő Magyarország munkaügyi is egyre jobban összefonódnak az Európai Unióéval. Az elmúlt években, a felkészülés időszakában lényegében megtörtént a jogszabályok összehangolása, majd a 2001-ben az EU és Magyarország illetékesei által elkészített közös értékelés (Joint Assessment of the Employment Policy Priorities of Hungary) meghatározta a magyar foglalkoztatáspolitikai legfontosabb feladatait.

2002-ben a kormányváltást követően, a korábban több tárcához szétszontott munkaügyek egységes irányításának újjászervezése után, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium keretében új lendületet kapott a választási küzdelmek miatt lelassult csatlakozási felkészülés. Mind az EU illetékes apparátusa, mind az általuk mozgósított, különböző európai országokból érkezett szakértők odaadóan segítettek abban, hogy Magyarország az ütemterv szerint oldhassa meg vállalt feladatait. Az adott rövid időszakban, a nemzetközi gazdaság visszaesése közepette azonban a foglalkoztatáspolitikai nem volt képes a korábbinál jobb eredményeket felmutatni.

Magyarország a népesség aktivitását illetően egyelőre a leggyengébben teljesítő EU tagországok csoportjába tartozik, a 2001-ben még a csatlakozni kívánók között számba vett volt szocialista országok többségével együtt. Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikai céljainak teljesítéséhez – amire kötelezettséget vállalt - a következő években számos európai országhoz hasonlóan elengedhetetlen lesz munkaerőpiacának erőteljes modernizálása.

X

A magyar munkaerőpiac állapotáról, s azt alakító fontosabb körülményekről 1992 óta készülő áttekintés évek óta egyre szélesebb körben használja viszonyítási alapként az Európai Unió és tagállamai helyzetét. Mint köztudott, Magyarország 1992 óta vesz részt az OECD-hez tartozó országokban meghonosított, egységes elvek és módszerek szerint végzett munkaerő-felmérésben. Az eddig tükröként, tájékozási pontként használt adatok egyre inkább helyezési sorrenddé válnak, s még fontosabbá válik számunkra az országokra jellemző különbségek okainak ismerete. Az adatok, tények, s a magyarázatok ismertetésével elsősorban a hazai olvasóknak – a foglalkoztatáspolitikával hivatás-szerűen vagy érintőlegesen foglalkozóknak – igyekszünk az eddigieknél is szélesebb körű ismereteket nyújtani. Ennek jegyében adjuk közre az európai foglalkoztatáspolitikai legfontosabb céljait összefoglaló Irányelveket is.

X X

Tíz év után megváltoztattuk a kiadvány címét.

Annak idején a magyar munkaerőpiacot rendkívüli történések alakították meghatározóan: a volt szocialista szférával összefonódott gazdasági kapcsolatok összeomlása, a rendszerváltással a privatizáció megkezdése, a piacgazdaság kiépülésének kezdete. Az első években e folyamatok munkaerőpiaci hatásaira összpontosítottunk: a munkahelyek százezreit maga alá temető csőd- és felszámolási eljárásokra, az életképesnek remélt részlegek, tevékenységek újra-szerveződésére, a

privatizáció különböző formáira, a meginduló külföldi tőkebefektetésekre, az egyéni vállalkozások és a munkavállalói tulajdon szaporodására.

E folyamatok lezajlottak; a gazdaság – súlyos veszteségek, köztük a munkahelyek negyedének elvesztése után – lassan konszolidálódott. A gazdaságot, s benne a munkaerőpiacot, már a minden gazdaságban szokásos, kívánt vagy nem kívánt, de természetesnek tekintett folyamatok alakítják, amelyek bármilyen fontosak, már nem csak a magyar gazdaságra jellemzőek.

A **„Magyarországi munkaerőpiac”** cím alatt természetesen ugyanúgy a nemzeti jellemzőket igyekszünk bemutatni, mint eddig, szoros kapcsolatban az Európai Unió hamarosan 25 tagországának közös törekvéseivel.

Egyúttal köszönetet mondunk a hazai munkaerőpiacról e munkához a legkülönbébb információkkal, elemzésekkel hozzájárulóknak. Közreműködésük nélkülözhetetlen volt a sokoldalú áttekintéshez.

A kéziratot 2003. márciusában zártuk le.

A kötet ezúttal is az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány segítségével jelenhet meg.

Budapest, 2003. április

Laky Teréz

A FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

A népesség gazdasági aktivitása

- 2002-ben – az előző évhez hasonlóan – nem változott a népesség gazdasági aktivitása. A 6,86 milliós, 15-64 éves népességből éves átlagban mintegy 4 millió fő állt a gazdaság rendelkezésére, a megfelelő korú népesség nem egészen 60 %-a.
- A gazdaságilag aktívak többsége volt férfi (55 %), a megfelelő korú férfiak 67 %-a; a munkaerőpiacon jelenlevő, 45 %-nyi nő a 15-64 éves nők alig több mint felét (52,7 %) képviselte.
- A 4 millió gazdaságilag aktív férfi és nő 94 %-a volt foglalkoztatott, 6 %-a pedig (238,8 ezer fő) aktívan munkát kereső.
- A gazdaságilag aktív népesség zömét, több mint 80 %-át az ún. legjobb munkavállalási (25-54 éves) korú férfiak és nők adták. Mind a 25 évesnél fiatalabbak, mind pedig az 54 évesnél idősebbek munkaerőpiaci aktivitása meglehetősen szerény. (15-24 évesek: 33 %; 55-64 évesek: 26 %) Azaz, még a 15-64 éves korosztályban is a munkaerőpiac nagy tartalékai találhatók.
- A gazdasági aktivitás adott mértéke kifejezetten alacsony nemzetközi összehasonlításban. 2001-ben az OECD országok átlagában a 15-64 éves népesség 69,8, ezen belül az USA-ban 76,8, az EU átlagában 69,2, az EU-hoz csatlakozni kívánó országokban 66,7, Magyarországon kevesebb mint 60 %-a volt jelen a munkaerőpiacon.
- Magyarországon (de több, csatlakozni kívánó közép-kelet-európai volt szocialista országban is) a munkaerőpiacon maradás esélyeit rontja a gazdaságilag fejlettebb európai országok többségéhez képes alacsonyabb nyugdíj-korhatár, A most már évek óta emelkedő korhatár ellenére a hazai munkavállalási kor szerint számított aktivitási ráta (63,8 %) sem éri el azonban az EU tagországok átlagát. A hazai munkavállalási koron túli, de a 75 évet még el nem ért, egymilliós népesség zöme – önként vagy kényszerűségből – elhagyja a munkaerőpiacot.
- Az alacsony szintű aktivitásnak az inaktívak magas aránya a következménye: a 15-64 éves népesség több mint 40 %-a nincs jelen a munkaerőpiacon; de a hazai munkavállalási korúaknak is több mint harmada maradt távol. 2002-ben a nem foglalkoztatottak, de aktívan munkát sem keresők körében némileg megnőtt a munkahely-találást reménytelennek ítéelő, ún. passzív munkanélküliek száma.

A foglalkoztatottság

- Az 1998 és 2000 közötti, együttesen 200 ezer fős növekedés után 2001-ben bekövetkezett megtorpanás folytatódott 2002-ben is: a foglalkoztatottak 3,86 milliós létszáma nem változott. A 15-64 éves népességből 56 % volt foglalkoztatott, a férfiak 63, a nők 50 %-a. Foglalkoztatási szintünk most már 10 százalékponttal maradt el az EU 2001. évi átlagától (az előző évben 8 százalékponttal) és változatlanul a legalacsonyabbak közé tartozik az EU

tagországaikhoz képest. A csatlakozni kívánó országok közül a foglalkoztatottság több országban volt a magyaréhoz hasonló színvonalon.

- A hazai foglalkoztatottak között – tradicionálisan – több a férfi (55 %) mint a nő, noha a 15-64 éves népességben a nők vannak valamivel többen (51 %). A férfiak 62,9 %-os foglalkoztatottsági szintje – mint egy évvel korábban is – csaknem 10 százalékponttal maradt el az EU 2001. évi átlagától; egyes tagországokkal a különbség esetenként akár 20 százalékpont is lehet. A miénkhez hasonlóan alacsony férfi foglalkoztatási szintre egyébként az EU egyetlen tagállamában sincs példa. A csatlakozni kívánó országok közül öt ország férfi foglalkoztatottsági szintje volt alacsonyabb 2001-ben, mint Magyarorszáké 2002-ben.
- Életkor szerint a legfiatalabbak és a hazai nyugdíjkorhatárt elérték korosztályai csak szerény mértékben találhatók a foglalkoztatottak között. A zömmel még tanuló 15-19 évesek mindössze 5 %-a volt kereső 2002-ben; a 60-64 éves férfiak mintegy 14 %-a, a hasonló korú nők 6 %-a. A hazai munkavállalási koron túliak között csupán 47 ezer foglalkoztatott volt. Az idősebbek és a fiatalabbak jóval szélesebb körű foglalkoztatásához az alkalmas formákat 2002-ben sem sikerült még létrehozni.
- A gazdaságok modernizálásának egyik fontos mutatójaként használatos szektoronkénti foglalkoztatásban 2002-ben alig érzékelhető a változás. A mezőgazdaság, csakúgy, mint egy évvel korábban, a keresők 6,2 %-át foglalkoztatta. Az ipar- építőipar foglalkoztatási súlya egy tized százalékponttal csökkent (34,2 %-ról 34,1 %-ra), a szolgáltatásokban dolgozóké egytized százalékponttal nőtt (59,6 %-ról 59,7 %-ra).
- Az EU tagországaiban 2001-ben a szolgáltatásokban dolgozott a keresők 69,4 %-a, az iparban 26,4, a mezőgazdaságban pedig 4,2 %-a. Ezen belül az EU 7 tagállamában dolgozik a keresők több mint 70 %-a a szolgáltatásokban; a legtöbben Hollandiában (76,7 %), a legkevesebben Portugáliában (58,5 %). Az iparban foglalkoztatottak aránya Portugáliában volt a legmagasabb (30,6 %), a legalacsonyabb Hollandiában (19,8 %). A mezőgazdaságban Görögországban foglalkoztatták a legnagyobb létszámot (16,3 %) a legkevesebbet az Egyesült Királyságban (1,4 %-ot).

A csatlakozni kívánó, számításba vett országokban – Ciprus kivételével – a szektoronkénti foglalkoztatottsági arányok a gazdaságok lassabban modernizálódó állapotát tükrözik. Még egyik volt szocialista országban sem érték el a szolgáltatásokban dolgozók 60 %-os részarányát, ezt leginkább Lettország és Magyarország közelítette meg. (Az ex-szocialista országok átlaga 47,6 % volt.) Még a legtöbb országban magas volt a mezőgazdasági foglalkoztatás, a legmagasabb Romániában (44,4 %), a legalacsonyabb Csehországban (4,9 %). Az ipari foglalkoztatás átlagos 31,3 %-os arányán belül a legtöbb ipari dolgozót Csehországban foglalkoztatták (40,5 %), a legkevesebbet Lettországra (25,3 %).

- A szektorok foglalkoztatási képességének 2002-ben tapasztalt változatlansága ellenére hosszabb távon jól érzékelhető a magyar gazdaság fokozatos modernizálódása.

- A szektorba sorolt gazdasági ágak és a hozzájuk tartozó ágazatok szintjén is alig érzékelhető változások történtek a foglalkoztatás mértékében 2002-ben. A nemzetgazdasági ágak felében csökkent, a másik felében nagyjából ugyanannyival nőtt a foglalkoztatottak száma.
- A nemzetgazdasági áganként többnyire szerénynek tekinthető változások mögött azonban *vállalati* szinten jelentős átrendeződés zajlott. A kereslet nemzetközi méretű visszaesésére hivatkozva több nagy multinacionális cég csökkentette, vagy megszüntette magyarországi tevékenységét. A több ezer dolgozó elbocsátásával járó gyárbezárások mellett folytatódtak és új területekre is kiterjedtek a gazdaság korszerűsítése következménye miatti elbocsátások is. (A bányászat után a postánál, a vasútnál, a hadseregnél, a távközlésben stb.) A versenyképesség gyengése a recessziótól függetlenül is számos ágazatban okozott foglalkoztatási gondokat (kohászat, cipő-, textil-, ruhaipar, konzervipar stb.). E folyamatok várhatóan 2003-ban is folytatódnak. Visszafojta a foglalkoztatást egyes területeken a minimálbér további (korábban elhatározott) emelkedése és a forint magas árfolyama is.
- Az erőteljes negatív hatásokat több pozitív folyamat ellensúlyozta: az újabb beruházásokkal új tevékenységeket is meghonosító külföldi tőke beáramlás és a hazai befektetések. Az új munkahelyeket teremtő beruházásokat a kormány különböző kedvezményekkel támogatta; s a gazdaság több területén folytatódott a természetes növekedés. Mindennek eredményeként a foglalkoztatottság, bár nem növekedett, az előnytelen gazdasági klíma ellenére legalább szinten maradt.
- A foglalkoztatottak évről-évre növekvő hányada, 2002-ben már több mint 86 %-a alkalmazottként dolgozik. A szövetkezeti tagsági viszonyban állók aránya már 2001-ben egy százalék alá csökkent; 2002-ben mindössze 0,6 % volt. Évről-évre csökken a társas vállalkozások tagjainak száma is, az egyéni vállalkozóké pedig – kis hullámmal – évek óta 10 % körüli.
- Foglalkozási főcsoportok szerint – amelyben a változások ugyancsak hosszabb időtávon értékelhetők – 2002-ben folytatódtak az eddigi trendek: a szellemi foglalkozások arányának növekedése és a fizikai foglalkozások csökkenése; a nők arányának növekedése a szellemi munkát végzők körében; a szakképzettséget nem igénylő foglalkozások arányának további mérséklődése stb. A foglalkozási struktúra változásának folyamata egyértelműen tükrözi a gazdaság korszerűsödését.
- A (működő) gazdálkodó szervezetek száma 2002-ben is tovább gyarapodott: a vállalkozói szférában mintegy 20 ezer, többségében jogi személyiségű szervezettel. A versenyszféra szervezeteinek csaknem 80 %-a így is jogi személyiség nélküli (önfoglalkoztatónak minősülő) egyéni és társas vállalkozás.
- A vállalkozások méret-struktúrája nem változott: több mint 96 %-uk legfeljebb 9 főt foglalkoztató mikro-vállalkozás. Az európai országokban ez a kör foglalkoztatja a gazdaság keresőinek több mint harmadát – Magyarországon foglalkoztatási szerepük jóval szerényebb.
- Elsősorban a nők, valamint a fiatalok és az idősebbek foglalkoztatásában Európában is egyre nagyobb szerepet játszó, a hagyományos, tipikus foglalkoztatási formáktól eltérő kereső munkák aránya Magyarországon lényegében 2002-ben is marginális maradt. Miközben a nagy nemzetközi

szervezetek már a perifériára szorult, zömmel jogi és szociális védelem nélkül maradt emberek méltányos helyzetének megteremtéséért indítottak széleskörű programot, Magyarországon a szervezett gazdaságban is hiányzik az atipikus (más kifejezéssel: non-standard) foglalkozások rendszerbe illesztése.

- Részmunkaidőben változatlanuk a keresők töredéke dolgozik; határozott idejű munkaszerződéssel pedig a keresők mintegy 10 %-a, zömmel a közvetítő cégek által szezonális munkákra közvetítettek, továbbá a támogatott formákban dolgozó munkanélküliek.
- 2002-ben két területen történt érdemleges előrelépés. Az egyik a már évekkel ezelőtt rendszeresített, alapjában a munkanélküliek foglalkoztatását és a társadalmi juttatásokra jogosultságát biztosítani kívánó Alkalmi Munkavállalói Könyvvvel történő foglalkoztatás közterheinek lényeges mérséklése. Az első tapasztalatok biztatóak. A másik a távmunka feltételeinek létrehozása: a jelentős kormányzati ráfordításokkal megalapozott akciótól a foglalkoztatáspolitikai 2003-ban mintegy ezer munkahely létrejöttét reméli.
- A foglalkoztatottak számát 2002-ben is növelték a társadalmi szolidaritás révén munkához jutók. 2002-ben a korábbi évekénél kevesebben jutottak így – időlegesen – munkához, bár a minimálbér emelkedése révén a munkát végzők bére is nőtt valamelyest. A központi és a helyi programokban, közmunkán, közhasznú és közcélú munkán, támogatott munkahelyeken, az OFA és más non-profit szervezetek által támogatott programokban számíthatóan 70-80 ezren dolgoztak hosszabb-rövidebb ideig.
- Az állam több mint 2.900 új munkahely létesítéséhez adott csaknem 2 milliárd Ft vissza nem térítendő támogatást.
- A magyarok továbbra is csak csekély mértékben vesznek részt a nemzetközi munkavállalási migrációban. Az EU országaival elsősorban a kölcsönös gyakornok-csere egyezmények révén létezik a többnyire szerény létszámot érintő forgalom; nagyobb létszámú magyar munkaerőt változatlanul Németország és Ausztria fogad, meghatározott keretszámok között. Ausztriával elsősorban a határmenti ingázó migráció évről-évre bővülő lehetőségei adnak módot a magyarok ottani munkavállalására. A néhány szakmában (orvosok, ápolónők, számítástechnikusok stb.) változatlanul létező európai kereslet ellenére továbbra is szerény mértékű a magyarok külföldi munkavállalása.
- Magyarország, bár évről-évre kissé növekvő számban, de viszonylag ugyancsak kevés külföldi munkaerőt fogad. 2002-ben, az év végén összesen 42,7 ezren rendelkeztek érvényes munkavállalási engedéllyel, ugyanannyian, mint egy évvel korábban. A Magyarországon engedéllyel munkát vállalók csaknem 90 %-a a szomszédos országok magyarlakta területeiről, elsősorban Romániából érkezett. (A sokat vitatott, s 2002-ben még a szomszédos országokkal egyeztetés alatt álló, ún. státusz-törvény azonban mindeddig nem hatott a legális munkavállalási migráció növekedésére.) Az EU tagországokból mindössze 2.300 fő (5,4 %) dolgozott Magyarországon engedély-köteles munkavállalóként.

A legtöbb külföldi munkavállalót három nemzetgazdasági ág igényelte: az építőipar, a feldolgozóipar és a kereskedelem-vendéglátás; itt foglalkoztatták

összesen 70 %-ukat. A negyedik, legnépesebb csoportot a kulturális- és művészeti tevékenységet végzők, és a sportolók jelentették.

- A külföldi munkaerő, mint minden országban, Magyarországon is a gazdaság által alkalmilag vagy tartósan hiányzó hazai munkaerőt pótolja. Magyarországon elsősorban a feldolgozóipar néhány területén tapasztalható szakmunkáshiány (például a textiliparban) és tartósan hiányzik az egészségügyi ápolószemélyzet. Országosan a fizikai szakmák közül kőművest, épületasztaloszt és finom-mechanikai műszerészt kerestek, a szellemi foglalkozásúak közül pedig gépészmérnököt. Lokálisan az igények sokfélék; a szakmák széles körét fogják át. Egyidejűleg – a gazdaság strukturális átalakulásával – számos szakmában jelentkezett túlkínálat (például a bezárt cipőgyárak különféle szakmájú dolgozóiból).
- A munkaerő-kereslet és- kínálat csak egy, bár bővülő része jelent meg eddig a munkaügyi szervezetnél. Az állami szolgáltatásnak a jövőben éppen a közvetítés lesz a meghatározó feladata, az eddigi, alapján a munkanélküliekre korlátozódó állományból az igényeknek csak egy részét tudta kielégíteni. (Az amúgy is mérsékelt igények is csökkentek 2002-ben.) A tartósan, fél évnél régebbi igények állományát így is sikerült a természetesnek tekinthető mértékűre leszorítani.

A munkanélküliség

- Az Eu-ban is megtört 2002-ben a munkanélküliség több éve tartó csökkenése. Ez történt Magyarországon is: a munkaerő-felmérés adatai alapján mért ráta 5,7 %-ról 5,8 %-ra nőtt. A 15-64 éves népességből 238 ezer fő keresett aktívan munkát, mintegy 5 ezerrel többen, mint 2001-ben. Egyidejűleg mintegy tízezer fővel nőtt a passzív (munkakeresést a lokális munkaerőpiac állapota vagy saját kedvezőtlen munkaerőpiaci jellemzőik miatt nem folytató, de munkát vállalni kívánó) munkanélküliek létszáma (109 ezer főről 118 ezerre).
- Az ország 3.823 háztartása közül az előző évinél 5 ezerrel több, csaknem 216 ezerben volt egy vagy több munkanélküli. A munkanélküliség változatlanul a nagyobb létszámú családokat érintette nagyobb arányban.
- A munkanélküliek között 138 ezer volt a férfi és 100 ezer a nő. A férfiak és a nők munkanélküliségi rátája közeledett egymáshoz. A férfiak esetében a ráta 6,3 %-ról 6,1 %-ra mérséklődött, a nőké 5 %-ról 5,4 %-ra nőtt.
- Korcsoportok szerint vizsgálva a munkanélküliség elsősorban a 15-24 évesek körében nőtt. A 15-19 évesek között viszonylag kevés (mintegy 12 ezer fő) az aktívan munkát kereső, azonban csaknem ugyanennyi (9,8 ezer fő) a munkakeresést nem folytató, passzív munkanélküli.

Az 55 éven felüliek között ugyancsak kevés a munkát aktívan kereső – az idősebb korosztályok tagjai inkább elhagyják a munkaerőpiacot.
- A munkanélküliség időtartama a többség (60 %) esetében egy évnél rövidebb volt, 40 %-uk azonban tartósan munkanélküli. A tartósan munkanélküliek 1996-97-ben még 50 %-os aránya a romló munkaerőpiaci helyzet ellenére 2002-ben is csökkent.

Tovább csökkent (16,1 hónapról 15,9 hónapra) a munkakeresés átlagos időtartama is, bár így is hosszú maradt.

- A munkanélküliek 80 %-ának volt korábban kereső foglalkozása; kisebb hányaduk a munkaerőpiacra be- vagy visszalépni kívánó. A korábban munkával rendelkezők többségét a szolgáltatási ágakból bocsátották el.
- A munkanélküliek többsége alacsony iskolai végzettségű, és fizikai munkakörben dolgozott. 2002-ben érzékelhetően megnőtt a korábban szellemi munkát végzők aránya, többségük nő.
- A munkát keresők több mint fele kizárólag teljes munkaidős állást szeretne, de sokan elfogadnák a részmunkaidős foglalkoztatást is. Jövedelmi igényeik nagyjából a kereset-alakulás országos szintjéhez igazodnak, bár az elvárt jövedelem alacsonyabb a munkakörökre jellemző országos átlagoknál.
- A hazai szabályok szerinti, regisztrált munkanélküliek létszáma – a munkaerő-felmérésben számba vettekől eltérően – 2002-ben is csökkent, 364 ezer főről 345 ezerre.
- A mintegy 19 ezer fős csökkenése ellenére a regisztrált munkanélküliek létszáma – csakúgy, mint a korábbi években –, mintegy harmadával meghaladta a munkaerő-felmérésben aktívan munkát keresőket. 2002-ben is 106 ezer fővel (31 %-kal) szerepeltek többen a regisztrációban, mint a munkaerő-felmérés adataiban. (A különbség azonban jóval kisebb, ha az álláskeresőkhöz hozzászámítjuk a munkaerő-felmérésben passzív munkanélküliként számításba vett, 2002-ben 117 ezer főt is.)
- A regisztrált munkanélküliek számának csökkenése nem a foglalkoztatási helyzet javulásának, hanem részben az aktív programokban időleges részvételnek, részben pedig a regisztráció elhagyásának a következménye, a regisztrált munkanélkülieknek járó pénzbeli juttatások kimerítésekor.
- A hazai szabályok szerint értelmezett és kezelt munkanélküliség évek óta számos azonos jellemzőt mutat. A munkanélküliség csökkenésével nagyjából azonos ütemben csökkent a regisztrált munkanélküli férfiak és nők száma; hosszabb távon azonban, miközben tartósan több a férfi munkanélküli, folyamatosan növekszik a munkanélküli nők aránya.
- A regisztrált munkanélküliek állományába havonta átlagosan mintegy 28,5 ezer pályakezdő szerepelt, több, mint 2001-ben (26,8 ezer). Az év során a pályakezdők 33 %-a került be a munkaerőpiaci helyzetüket javítani hivatott, aktív programokba. Ez – a munkanélküliek többi csoportjához képest – kiemelkedő arány, de még így is jelentősen elmarad az EU-ban elvárt mértéktől.
- A hazai munkanélküliség egyik régtől ismert problémája, hogy a munkanélküliek között igen sok az alacsony iskolai végzettségű, szakmailag képzetlen, a munkaerőpiacról emiatt is kiszorult ember. 2002-ben a regisztráltak között is nőtt a felsőfokú végzettségűek létszáma és aránya.
- Magyarországon egyre markánsabbá válik az a jelenség, hogy az adott évben regisztrált munkanélküliek mind kisebb hányada új, mind nagyobb hányada pedig a

regisztrációban már szerepelt, visszatérően munkanélküli. 2002-ben a visszalépők aránya már elérte a 82 %-ot. A nem-pályakezdő (felnőtt) munkanélküliek között a visszatérően regisztráltak aránya 86 % volt. Ez azt jelzi, hogy a regisztrált munkanélküliek jelentős hányada nem, vagy csak átmenetileg, alkalmilag, jórészt a munkaügyi szervezet által szervezett képzési és támogatott munkavégzési programok révén tud időlegesen kilépni munkanélküli státuszából.

- A regisztrációból kikerülés okait csak az ellátásban részesülők esetében tartják pontosan nyilván. Közülük 7 ezren léptek azért, mert elhelyezkedtek; arányuk az összes kilépők 12 %-ának, a regisztrált munkanélküliek 2 %-ának felel meg. Ez az arány évek óta nem változik.
- A kilépők 88 %-a néhány nagyobb csoportba sorolható a kilépés oka szerint. A legnagyobb csoport az ellátásra jogosultságukat kimerítőké; a másik a munkaerőpiaci programokba bekapcsolódóké. Néhány ezren azért kerülnek ki a regisztrációból, mert gyermekgondozási ellátást vesznek igénybe, sorkatonai szolgálatra mentek vagy nyugdíjassá váltak stb. Néhány ezer munkanélkülit az együttműködés hiánya miatt töröltek a nyilvántartásból. Az elhelyezkedőkkel együtt 2002-ben havonta átlagosan 55,8 ezren hagyták el a regisztrációt, mintegy 4 ezerrel kevesebben, mint 2001-ben (havi átlag: 59,4 ezer).
- A havonta be- (vissza)lépők létszáma is ezer fővel kevesebb (56 ezer fő) volt, mint egy évvel korábban (57 ezer fő).
- A regisztrált munkanélkülieket a magyar törvények értelmében megillető segítség több eleme módosult 2002-ben is.
- Az alapvetően állami feladatnak minősülő munkaközvetítés mellett működhetnek magán-munkaközvetítők is; de – az ILO 181. sz. Egyezményét 2002-ben ratifikáló Országgyűlési határozat értelmében – a munkavállalóktól semmilyen díjazást vagy költséget nem kérhetnek.
- A munkájukat elvesztett dolgozóknak az állástalanság kezdeti időszakára (2002-től a legalább 200 napnyi korábbi munkaviszony után 40 napig, megfelelően hosszú munkaviszony esetén legfeljebb 270 napig) járó munkanélküli járadékra évek óta a munkanélküliek mintegy harmada jogosult; az arány 2002-ben sem változott. A járadékra jogosultság időtartamát kimerített, korábban további két évig igénybe vehető jövedelempótló támogatás helyébe 2000 májusától a rendszeres szociális segély kérelmezésének lehetősége lépett. Azóta az ellátatlan, elhelyezhetetlen munkanélküliek – akik már 1995 óta többen voltak, mint a járadékban részesülők – fokozatosan a rendszeres szociális segélyezettek közé sorolódtak. 2002-ben – a 9 ezer, még jövedelempótló támogatásban részesülővel együtt – ismét elérték a járadékban részesülők létszámát. Az 1992-ben anyagi juttatásban részesülő, a munkanélküliek több mint háromnegyedével szemben 2002-ben a munkanélküliek kétharmada kapott pénzbeli támogatást.
- A járadék átlagos havi összege 2002-ben 31.860.- Ft-ot tett ki, a rendszeres szociális segélyé az öregségi nyugdíj minimum 70 %-át, havi 14.070.- Ft-ot. Ha dolgozhatnak, jövedelmük legalább az 50 ezer Ft-os minimálbért érne el.

- A járadék-jogosultságot kimerített, öregségi nyugdíj előtt állók (2002-ben mintegy 7.200-an) nyugdíj előtti munkanélküli segélye átlagosan 16.080 Ft volt, a legkisebb öregségi nyugdíj 80 %-a.
- Az ellátások összege jelentősen alatta marad a létminimumnak, aminek egy főre jutó havi összege 2002-ben átlagosan 33,9 ezer Ft volt; a tipikusnak tekinthető, 2 felnőttből és két gyermekből álló háztartásokban egy főre számítva 31 ezer Ft.
- A fiatalok körében számottevő romlással járt a foglalkoztatási szint stagnálása: csökkent a foglalkoztatottak száma, nőtt a munkanélküliek és az inaktívaké, ezen belül a munkakeresést nem vállaló passzív munkanélkülieké.
- A fiatalok két nagy, markánsan elkülönülő helyzetű korcsoportja közül a 15-19 évesek növekvő arányban inaktívak, jellemzően azért, mert csaknem 80 %-uk még tanul. Az iskolarendszerből kilépettek mintegy 5 %-a dolgozott, 2 %-a keresett aktívan munkát. Egy évvel korábban még csaknem 10 %-uk volt gazdaságilag aktív; 2002-ben a passzív munkanélküliek száma nőtt. Az iskolát fiatalon elhagyók munkatapasztalat-szerző, részmunkaidős foglalkoztatásához 2002-ben is hiányoztak az alkalmas keretek.
- A 20-24 éveseknek már csak 18 %-a tanult, de a korosztályhoz tartozók több mint fele már gazdaságilag aktív (2001-ben 56, 2002-ben csaknem 55 %-uk mégpedig a férfiak 60, a nők kevesebb mint 50 %-a). A gazdasági aktivitás nemek közötti aránykülönbségét elsősorban a nőknek a férfiakénál korábban megváltozó családi állapota magyarázza: 25 éves kora előtt háromszor annyi nő volt házas, mint férfi, s gyermekgondozás miatt a nők váltak inaktívvá. Az aktívan munkát keresők és a passzív munkanélküliek létszáma több mint kétszerese a regisztrált munkanélküliek között pályakezdőként kimutatottnak. A közülük anyagi támogatásra (munkanélküli ellátásra, szociális segélyre) szorulókat a társadalom különösen veszélyeztetett csoportját jelentik.
- A roma népesség, a Magyarországon élő legnagyobb etnikai csoport munkaerőpiaci helyzetében egyik évről a másikra nem remélhető érdemi változás. Különösen a gazdaság erőteljes lelassulása idején, amikor a képzetebb, tapasztaltabb munkaerő elhelyezkedése is megnehezül. A legnagyobb eredmény talán az, hogy szélesül és a közvéleménytől is egyre nagyobb támogatást kap az évek óta létező, nagyobb kormányzati programokat lokálisan megvalósítók köre. A helyi és területi önkormányzatok többféle bízató – egyebek között a romáknak munkalehetőséget nyújtó – megoldásokat találnak.
- A régtől létező foglalkoztatáspolitikai elvek és bővülő módszerek ellenére lassú az előrehaladás a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatási helyzetében is. A KSH 2002-ben végzett felmérése szerint a 15-64 éves népesség mintegy 11 %-át adó, megváltozott munkaképességű és tartós fogyatékkal élő emberek mindössze 12 %-a volt foglalkoztatott, 1,2 %-a munkanélküli, a meghatározó többség pedig inaktív. Közülük sokan dolgoznának. A legtöbben otthon végezhető munkát szeretnének, illetve az egészségi problémájukat figyelembevevő, valamint rövidített munkaidőben végezhető munkát. Speciális (védett) munkahelyet mindössze 10 %-uk igényelne.

A gazdaságilag inaktívak

- 2002-ben nem változott a 15-64 évesek körében az inaktív népesség – nemzetközi összehasonlításban kiemelkedően magas – 40 % feletti aránya. A hazai munkavállalási kor alapján számított mérték sem sokkal alacsonyabb: 36 %.
- Az emelkedő nyugdíjkorhatár miatt növekszik a munkavállalási korúak száma, ezen belül pedig az inaktívaké (2001-hez képest 37 ezer fővel, csaknem 2,3 millióra). A növekedés összefügg a munkalehetőségek stagnálásával.
- Az inaktívak csaknem 60 %-a nő; és a munkavállalási korú nők 42 %-a nem volt jelen a munkaerőpiacon. A megfelelő korú férfiak 30 %-a maradt távol.
- A 2002-ben inaktív hazai munkavállalási korúak több mint 40 %-a korábban nem dolgozott (például mert tanult vagy még tanul), csaknem 60 %-ának azonban korábban volt munkája. Mintegy negyedrészüket akkor vált inaktívvá, amikor elvesztette állását; a többiek jó része azonban társadalmilag elfogadott és támogatott formában lépett ki a munkaerőpiacról.
- Az inaktivitás társadalmilag hasznosnak és kívánatosnak minősülő esete a továbbtanulás. Az inaktívak mintegy 30 %-át a tanulók adják. A 15-24 éves korosztály számbeli csökkenése miatt csökkent a tanulók létszáma is, aránya azonban töretlenül növekszik és a 2001/2002-es tanévben már elérte a 47 %-ot. A tanuló-létszám felét évek óta a lányok adják.
- A tanulók aránya 17-18 éves korig kifejezetten magas, majd korévenként egyre csökkenő, és a 23 éveseknek már csak 14, a 24 éveseknek csupán 8 %-a tanult az iskolarendszerű oktatásban.
- A tudás-alapú gazdaság létrejöttének a művelt népesség az alapfeltétele. A 15-24 éveseknek már csaknem negyede végzett főiskolát, egyetemet, de a korosztályhoz tartozók csaknem fele (46 %-a) még mindig csupán legfeljebb az általános iskolát végezte el.
- A munkaerőpiac (átmeneti) elhagyásának társadalmilag egyértelműen támogatott esete a gyermekgondozási távollét. A munkavállalási korú inaktívak csaknem 13 %-ának a Magyarországon létező háromféle gyermekgondozási támogatási forma valamelyikének igénybevétele ad jogcímet erre.
- A gyermekszám folyamatos csökkenése ellenére alig csökken a támogatást igénybevevők (kevés kivétellel nők) száma, de növekszik a munkaerőpiacra visszatérni kívánók aránya: csaknem 70 %-uk szeretne (újból) dolgozni. A korábban dolgozóknak azonban némileg romlottak a munkahelyükre visszatérés esélyei (1993-ban 50 %-ukat várták vissza, 2002-ben 45 %-ukat).
- A munkaerőpiacra visszatérést sokuk számára megnehezíti a gyermekfelügyelet (és a családban az esetleg szükséges idős-gondozás, betegellátás) megoldatlansága. A fizetett segítséget egyelőre kevesen tudják megfizetni, de a többség maga is idegenkedik attól, hogy ilyen szolgáltatásokat akár igénybe vegyen, akár maga végezzen. Mindössze 13 %-uk venne, 15 %-uk pedig nyújtana ilyen szolgáltatást.
- A munkavállalási korú inaktívak 36 %-át a korhatár alatt nyugdíjazottak teszik ki. A különböző jogcímenek (korkedvezmény, rokkantság, elbocsátás helyetti

nyugdíjazás) nyugdíjazottak és – a foglalkoztatottakat itt nem számítva –, a gazdaságilag inaktívak állománya a 90-es évek során 264 ezerről 632 ezerre nőtt.

- A nyugdíjazottak többsége férfi. A korai nyugdíjazások több mint 70 %-ára a munkásélet során szervezett betegségek, elszennvedett balesetek miatt került sor. Foglalkoztatáspolitikai okból – különösen a szabályok megszigorítása óta – 1999-től már csak ritkán kerül sor.
- 2002-ben is megoldatlan maradt a különböző szakmákban évtizedek óta érvényes korkedvezmények felülvizsgálata; az alkalmanként jelentősen megváltozott munkafeltételek újra-értékelésének halogatása következtében évente több tízezren kerülnek viszonylag fiatalon, akár 50 éves koruk előtt is, nyugdíjba.
- A munkavállalási korú inaktívak mintegy 80 %-át kitevő, a munkaerőpiactól távol maradás társadalmilag támogatott esetein túl, mintegy félmillió férfi és nő ismert indok nélkül vált családjá eltartottjává.
- A rendszeres (látható) jövedelem nélkül, eltartottként élők többsége férfi; és különösen az ún. legjobb munkavállalási korúak között magas az arányuk. Feltételezhető, hogy egy részük a szervezett gazdaságon kívül keres megélhetést.
- 2001-ben 396, 2002-ben 438 ezer inaktív szeretett volna rendszeres, fizetett munkát; bár maga – különböző okok miatt – nem járt utána. A munkára váró inaktívak létszáma továbbra is lényegesen több, mint az aktívan állást keresőké vagy a regisztrált munkanélkülieké.
- A dolgozni kívánó munkanélküliek és inaktívak együttesen 7-800 ezres létszáma a gazdaságpolitikával és a szociálpolitikával összehangolt, hatékony foglalkoztatáspolitikai lépéseket sürgeti.

Regionális különbségek

- A gazdaság mélyreható átalakulása közepette az utóbbi években sincs jele a régiók, helyi munkaerőpiacok, településtípusok foglalkoztatási helyzetében kialakult különbségek csökkenésének. Ellenkezőleg: a megyék, kistérségek szintjén folyamatosan növekszenek a foglalkoztatottság és munkanélküliség mutatóiban megfigyelhető eltérések.
- A piacgazdaságokban ismert kiegyenlítő mechanizmusok (bér-különbségek, migráció, ingázás stb.) sajátos okok miatt korlátozottan, vagy alig működnek. A hazai vállalatok, hasonlóan a külföldi vállalatokhoz, a képzett munkaerővel és viszonylag fejlett üzleti infrastruktúrával rendelkező urbanizált térségekbe koncentrálnak.

A keresetek 2002-ben

- A 4 fősnél nagyobb gazdálkodó szervezeteknél, költségvetési intézményeknél, valamint a non-profit szervezeteknél teljes munkaidőben foglalkoztatottak – akik a gazdaság keresőinek meghatározó hányadát adják – havi bruttó átlagkeresete 122.453.- Ft volt, 18,3 %-kal magasabb az előző évinél. Ez 77.607.- Ft nettó keresetnek felel meg. Az 5,3 %-os infláció hatását figyelembe véve a reálkeresetek 13,6 %-kal nőttek; nagyobb mértékben, mint a termelékenység.

- Az átlagot a versenyszféra és költségvetési szféra, a hozzájuk tartozó ágazatok, valamint a szellemi és a fizikai munkát végzők jelentősen eltérő mértékű, és különböző ütemben növekvő keresetei alakították. 2002-ben a keresetek alakulását – csakúgy, mint az előző évben – igen erőteljesen befolyásolták a kormányzati intézkedések: 2001-ben és 2002-ben a minimálbér előbb 40 ezer, majd 50 ezer Ft-ra növelése; 2001-ben az igen jelentős köztisztviselői, 2002-ben a közalkalmazotti alaphét 50 %-os növelése.
- A központi beavatkozások következményeként a keresetek növekedése a költségvetési szférában jelentősen meghaladta a versenyszféráét. 2001-ben a versenyszféra keresetei 16,3 %-kal nőttek, a költségvetési szférában pedig 22,4 %-kal, 2002-ben a versenyszférában 13,3 %, a költségvetési szférában pedig 29,1 %-kal. Ennek is tulajdonítható, hogy a költségvetés egyes ágazataiban nőtt, a versenyszférában pedig csökkent a foglalkoztatottak létszáma.
- A nemzetgazdasági ágazatok kereset-alakulásának is a kormányzati beavatkozás a legfőbb magyarázó tényezője. A legnagyobb kereset-növekedés (31,8 %-os) az oktatásban volt; ezt az egészségügyi-szociális ellátás (30,9 %) és a közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás (27,4 %) követte. A versenyszférában a legnagyobb mértékben a kereskedelem, javítás (17,6 %) és a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás (19 %) keresetei nőttek. Mindkét ágban nagyszámú, minimálbéren foglalkoztatott dolgozik; s a fizikai foglalkozásúak keresete nőtt a versenyszféra átlagát is jóval meghaladó mértékben.
- A keresetek növekedésének eltérő üteme némileg átrendezte az ágazatok kereseti rangsorát is, bár megtartotta első helyét a pénzügyi tevékenység, de a második helyre már a közigazgatás került, a versenyszféra ágazatait megelőzve. Az utolsó helyen a feldolgozóipar átlagától messze elmaradóan változatlanul a textil- bőrcipőipar keresetei állnak.
- A szellemi és fizikai foglalkozások között megmaradt a 3,5-szeres kereseti különbség. A szellemi foglalkozásúak közül átlagosan a pénzügyi tevékenységeket végzők keresete volt a legmagasabb, a legalacsonyabb az egészségügyi, szociális ellátásban dolgozóké. A fizikai foglalkozásúak között a legmagasabb keresetűek a villamos-energia-, gáz- gőz- és vízellátás ágban, a legalacsonyabb keresetűek a szálláshely-szolgáltatásban dolgozók voltak.
- A legmagasabb iskolai végzettség szerint mért skálán a nők bruttó átlagkeresete minden végzettségi fokozatban elmaradt a férfiakétól. A nemzetgazdasági átlag szerint a férfiak bruttó havi keresete májusban, tehát a közalkalmazotti kereset-korrekción előtt, 125.900.-, a nőké 108.051.- Ft volt.

I. MUNKAERŐPIAC, 2002.

1. A VÁLTOZÁSOKAT MEGHATÁROZÓAN ALAKÍTÓ KÖRÜLMÉNYEK

A világ fejlett gazdaságú országait egyre mélyebben érintő gazdasági visszaesés, számos más országnál mérsékeltebben ugyan, de 2002-ben Magyarországon is a korábbinál erőteljesebb hatásokkal járt. Bár elemzésünk lényegében a munkaerőpiac működésére szorítkozik, röviden utalunk a helyzetet meghatározóan alakító körülményre.

- a.) *A világgazdaságban* a 2000-ben még biztató kilátások 2001-től egyre borúsabbá váltak. Noha az Amerikai Egyesült Államokban már 2000-ben félreérthetetlenül jelentkezett a recesszió, Európában még kiugróan nőtt a nemzeti jövedelem (az 1995 és 1998 közötti évi átlagos 2,4 %-os növekedési ütemhez képest 3,3 %-kal). Az Európai Unióban nőtt a foglalkoztatás, (1997 óta összesen 10 millióval) csökkent a munkanélküliség.

2001-ben azonban Európát is elérte a korábban Japánt, majd az Egyesült Államokat sújtó gazdasági visszaesés, ami fokozatosan kiterjedt az Európai Unióhoz még nem tartozó, de a világgazdaságba mind jobban bekapcsolódó közép-kelet-európai országokra is.

A 2000-ben Európában még elérhető célnak ígérkező további jelentős foglalkoztatás-növekedés esélyei – a gazdaságok teljesítményének visszaesésével – hónapról-hónapra gyengültek.

A nemzeti jövedelem növekedési üteme jelentősen visszaesett: 2001-ben az Egyesült Államokban az előző évnek mintegy negyedére, 1,2 %-ra; az Európai Unióban a korábbi felére, 1,6 %-ra. 2002-ben tovább romlott a helyzet. Részletes nemzetközi adatok jelenleg csak 2001-ről állnak rendelkezésre.

1. ábra

1. A foglalkoztatás és 2. a GDP növekedése az EU-ban és az USA-ban, 1995-2001
(az előző év egymást követő
negyedéveinek %-os változása)

Az Egyesült Államokban csökkent a foglalkoztatottak aránya, de még így is jóval magasabb (72 %) mint az Európai Unióban, ahol 2001-ben valamelyest nőtt ugyan, de a remélthez képest (65 %) jóval szerényebb mértékben (0,6 %-kal, 63,9 %-ra).

A munkanélküliségi ráta az Egyesült Államokban a korábban irigyelt 4-4,5 %-ról csaknem 6 %-ra nőtt; Japánban – az egykor tartósan 2 %-ról – ugyancsak 6 % körülire. Az Európai Unió tagországaiban, annak ellenére, hogy az Euró-zóna több országában nagy elbocsátásokra kényszerültek, a munkanélküliség a tagországok átlagában tovább mérséklődött, de 2001-ben még mindig magasabb (7,4 %) volt mint az előbbi két országban.

A különbségek – amelyek a gazdasági helyzet alakulásán túl a társadalmak foglalkoztatási és munkanélküli szabályozásától is nagymértékben függenek – 2001-ben változatlanul az Egyesült Államok munkaerőpiacának rugalmasabb voltát, és Japán munkaerőpiacának mind az Egyesült Államokétól, mind Európáétól eltérő sajátosságait tükrözik.

A 2002-ben tovább romló világ gazdasági helyzetről mértékadó elemzések csak későbbre várhatóak, de a híradások egész évben gazdasági növekedés további lelassulásáról, a beruházások csökkenéséről, számos ágazat zsugorodásáról, a kereslet visszaeséséről szóltak. E folyamatok tükröződtek a munkaerőpiacok romló állapotában is.

A világ gazdaságban a növekedés újraindulását az előrejelzések most már csak 2003-at követően remélik.

- b.) Az Európai Unió** – a gazdaság nehéz helyzete ellenére – egy pillanatra sem adta fel az 1997 őszen, a luxemburgi foglalkoztatási csúcstalálkozón meghirdetett, a foglalkoztatás növelését előtérbe helyező programját.

Az Európai Foglalkoztatási Stratégia 1997 óta évről-évre teljesebbé és egyértelműbbé vált.¹

A tagállamok vezetőiből álló Európai Tanács az évenként kétszeri (tavaszi és decemberi) ülésén rendszeresen áttekinti az európai foglalkoztatottság kérdéseit. Az utóbbi években szinte minden tanácskozáson fontos foglalkoztatáspolitikai döntések születtek.

Emlékeztetőül:

2000-ben a lisszaboni tanácskozáson úgy döntöttek, hogy az Európai Uniót a világ legdinamikusabb és versenyképesebb tudás-alapú gazdaságává kell tenni, amely képes a gazdasági növekedés fenntartására, miközben több és jobb munkát, és erősebb társadalmi kohéziót biztosít a tagállamok népességének.

Egyúttal a tagállamok elfogadták azt a célt, hogy 2010-re az EU-ban a foglalkoztatottak aránya a lehető legjobban közelítse meg a 70 %-ot, s ezen belül a nők a 60 %-ot.

¹ A folyamatról részletes áttekintést közölt Nagy Katalin tanulmánya: Az európai foglalkoztatási stratégia, Európai Tükör, 2003/1. 2-23. old.

Még ugyancsak 2000-ben, a nizzai tanácskozáson elfogadták a társadalom-politikai elvek vezérlő eszményeként a foglalkoztatás minőségének jobbítását; a „jobb munkahely” a foglalkoztatási törekvések szerves része lett.

2001-ben a stockholmi tanácskozáson – jórészt az előző néhány év biztató eredményeire alapozva – 2005-re, középtávú célként kitűzték a 15-64 éves népesség 67 %-os, ezen belül a nők 57 %-os, az idősebbek (55-64 évesek) 50 %-os foglalkoztatottsági szintjének elérését.

A göteborgi tanácskozás, a fenntarthatóság fejlődés politikai stratégiájának elkötelezettségét kiegészítve, a lisszaboni célokhoz hozzákapcsolta a környezeti szempontokat, mint a gazdasági növekedés és a foglalkoztatottság szerves összetevőjét.

2002. márciusában, a barcelonai tanácskozás elfogadta az „Aktív politikák a teljes foglalkoztatás felé: több és jobb munkahely” (*Active policies towards full employment: more and better jobs*) című dokumentumot; aláhúзва, hogy a teljes foglalkoztatás központi célja a lisszaboni stratégiának, s mint ilyen, a gazdaság- és társadalompolitika lényeges célját alkotja. A fentiek fényében az Európai Tanács a foglalkoztatási stratégia megerősítését igényelte, s ehhez az irányokat is kijelölte.

2002 végén – mint az EU szabályai szerint évek óta – a Tanács és a Bizottság közös jelentésben értékelte az EU és a tagállamok 2001. évi foglalkoztatási eredményeit.²

Az értékelés főbb megállapításait e kötet témaköreihez kapcsolódva ismertetjük.

2003. áprilisára készült el – az előzetes programnak megfelelően – az átalakított Európai Foglalkozási Stratégia: „Stratégia a teljes foglalkoztatásért és mindenki jobb munkájáért”.³ A Stratégia több vonatkozásban megváltoztatja az eddigi, 1997 óta évenként kiadott, a tagállamok foglalkoztatási akció-terveit megalapozni hivatott „Irányvonalakat”.⁴ A négy pillért, és az azokat horizontálisan összekötő célokat az új stratégia a Lisszabonban elhatározott alapvető európai célkitűzésekhez igazítja, nevezetesen: a hosszú távú gazdasági növekedés, a teljes foglalkoztatottság, a társadalmi kohézió, és a tudás alapú társadalom fenntartható fejlődése összehangolt céljához. (A Stratégiát a Függelékben közöljük.)

² *Draft Joint Employment Report* 2002. Az értékelést – a szabályoknak megfelelően – az Európa Parlament, valamint a Gazdasági és Társadalmi Bizottság (The Economic and Social Committee) és a Régiók Bizottsága (The Committee of the Regions) elé terjesztették.

³ *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, The future of the European Employment Strategy (EES) „A strategy for full employment and better jobs for all”* Brussels 2003 jan. 14.

⁴ A változásokat előkészítendő, a Bizottság 2002 októberében kiadta az új stratégiát megalapozó tényezők és adatok összefoglaló listáját, amely a csatlakozni kívánó országok számára külön is kijelöli a 2003 tavaszi jelentésben elvárt adatokat. {*Commission of the European Communities Communication from the Commission, Structural indicators, Brussels, 16.10.2002., COM (2002) 551 final*}

Az EU tehát – a romló gazdasági körülmények ellenére – ragaszkodik céljaihoz: mindenek előtt a munkavállalási korú népesség legalább 70 %-os (s ezen a szinten teljesnek tekintett) foglalkoztatottság, a megélhetést biztosító munka eléréséhez; a foglalkoztatottá válás mindenki számára egyenlő esélyéhez, a társadalmi kirekesztődés megakadályozásához.

Az évről-évre nemzeti akció-tervet készítő kormányoktól elvárja, hogy ehhez nyújtsanak minden állampolgárnak segítséget, az ország adottságainak megfelelően.

Kétségtelen, hogy 1997 óta jól érzékelhetőek az EU munkaerőpiacán végbement változások. A 2001-2002-ben lelassult fejlődés ellenére több mint 10 millió új munkahely keletkezett (ebből 6 millió a nők számára) és 4 millióval lett kevesebb a munkanélküli. Eközben több mint 5 millióval nőtt a gazdaságilag aktív népesség. A nők foglalkoztatási rátája 2001-ben elérte az 54,9 %-ot, s az idősebbeké is nőtt (2001-ben 38,5 %-ra) bár ez még távol van a 2010-re elérendő 50 %-tól.

Az eredmények értékelésekor azonban, úgy tűnik, minden korábbinál hangsúlyosabban fogalmazódtak meg az EU és a tagállamok feladatai. Európa munkaerőpiacát ugyanis komoly gyengeségek is jellemzik, és csak kevés tagállam tett hatékony lépéseket az új feltételekhez alkalmazkodás érdekében. Különösen a legfejlettebb gazdaságok erőteljesen átalakult és folyamatosan tovább változó igényei jelzik a megváltozott helyzethez igazodó foglalkoztatáspolitikai szükségességét. Az előrehaladás-elmaradás tényeit országonként elemző Közös Jelentés az úgyszólván mindenütt megoldásra váró feladatok közé sorolja egyebek között az átfogó, foglalkoztatás barát adó- és támogatási rendszerek létrehozását, a foglalkoztatás minőségének előtérbe állítását, az életen át tartó tanulás feltételeinek megteremtését, a regionális egyenlőtlenségek oldását, az állami foglalkoztatási szolgálatok újramodellezését, s mindebben a szociális partnereknek a jelenleginél jóval erőteljesebb részvételét.

- c.) *Magyarországon* – mint már tavalyi elemzésünkben bemutattuk – a romló világkereskedelmi viszonyok közepette ugyancsak lelassult a gazdaság növekedése.

Az EU jelentésében tárgyalt, 2002-ig terjedő időszak magyarországi hatásait mind az OECD, mind az EU értékelte. Elsőként e két értékelés főbb, és elsősorban a munkaerőpiac helyzetére vonatkozó megállapításait ismertetjük.

Az OECD értékelése

A nemzetközi szervezetek közül az OECD – amelynek Magyarország 1996 óta tagja – folyamatosan és rendszeresen elemzi a magyar gazdaság teljesítményét.⁵

⁵ Az 1960-ban 20 ország részvételével létrejött, majd a következő évtizedekben további 10 országgal kibővült, a gazdasági együttműködést és fejlődést szolgáló szervezet 2002. júniusában adta közre az ország értékelések sorában a magyar gazdaság 2001. évi teljesítményét értékelő kötetet. {*OECD Economic Surveys 2001-2002 Hungary Volume 2002/10 – June*}

A gazdaság működését széleskörűen áttekintő összegzés egyebek között megállapította: a gazdasági növekedés kevésbé lassult le, mint más, kis OECD országokban.

Magyarország egyike a leggyorsabban növekvő OECD gazdaságoknak, az utóbbi négy évben a GDP évi átlagos 4,5 %-os növekedésével, a munkanélküliség csökkenésével, az infláció jelentős mérséklődésével.

Az erősen csökkenő nemzetközi kereskedelem ellenére a magyar export a legtöbb piacon növekedett, és hozzájárult a GDP növekedéséhez.

Magyarország, és más OECD és EU országok közötti jelentős jövedelmi különbségek folyamatosan mérséklődnek. A munka termelékenysége ugyan még jóval alatta marad az OECD országok átlagának, de a különbségek, jórészt a külföldi tőkebefektetések segítségével, gyorsan csökkennek. 2001-ben az átlagos termelékenység 59 %-át érte el az OECD átlagának (1993-ban 52 %-át). Az egy főre jutó nemzeti jövedelem lassabban emelkedik: 2001-ben 52 %-át tette ki az OECD országok átlagának (1993-ban 45 %-át). Az OECD országokhoz viszonyított nagyobb különbség Magyarország alacsony átlagos foglalkoztatási szintjének következménye.

A munkaerőpiac feltételeinek javulása megállt. Az adatok újabb feszültségek megjelenésére utalnak. Az ILO ajánlása szerint mért munkanélküliségi ráta (5,6 % 2001 negyedik negyedévében) ugyan az OECD sztenderdjei szerint alacsonynak számít, de a munkanélküliek számának csökkenése az aktivitási ráta csökkenésével párosult (azaz az aktívan állást keresők egy része elhagyta a munkaerőpiacot). A munkavállalási korú népesség aktivitási rátája a második legalacsonyabb az OECD országok között.

A foglalkoztatottság stagnálása dacára a kormányzat szokatlanul erőteljesen növelte a minimálbérek és a költségvetési szektor dolgozóinak bérét. A béremelések – azok közterheinek növekedésével és a forint felértékelődésével együtt – kimutathatóan rontották az ország versenyképességét. A minimálberek növelésének nem kívánt hatásai közé tartozik az is, hogy a képzetlenek és az alacsony képzettségűek képtelenek elhelyezkedni az új minimál-béren. Feltehető, hogy a minimálberek emelkedése a nem-szervezett gazdaságban növelte a foglalkoztatást – ezt azonban, a dolog természetéből következően, nem lehet bizonyítani.

Bár a gazdaságban hiány jelentkezett néhány szakmában a jól képzett dolgozókból, a munkavállalási korúak alacsony képzettségű szegmenseiben nagyon alacsony a munkaerőpiaci aktivitás. Ez a helyzet megosztja a dolgozó, és az inaktív népességet. Az OECD elemzése szerint a képzettségek növelése, valamint az alacsony képzettségűek foglalkoztatása érdekében sokkal határozottabb foglalkoztatáspolitikai lépések lennének szükségesek, különösen a magas társadalom-biztosítási költségek csökkentése révén.

Az Európai Bizottság értékelése

Mint köztudott, 2001 novemberében az EU „kormányának”, az Európai Bizottságnak illetékes, a foglalkoztatási és szociális ügyekért felelős főigazgatósága és a magyar kormány képviselői közös dokumentumot írtak alá (*Joint Assessment of the Employment Policy Priorities of Hungary = JAP*) azzal a céllal, hogy az EU segítségével Magyarország – az Európai Foglalkoztatási Stratégia céljaival összhangban – alkalmassá tegye munkaerőpiacát a csatlakozástól ráháruló követelményekre.

„A dokumentum jelentőségét növeli, hogy az abban szereplő feladatok végrehajtását az Európai Bizottság nyomon követi, és az EU tagságra való felkészülés egyik fontos elemeként értékeli. A közös Foglalkoztatási Értékelés tehát – hasonlóan a tagállamok NAP-jához {a következő évre vállalt foglalkoztatáspolitikai célok Nemzeti Akció-programjához} – olyan dokumentum, amely azonos eljárási rend alapján készül minden tagjelölt ország esetében, a tartalma viszont már az adott ország sajátosságait tükrözi.” {Nagy Katalin (2003.) i.m.}

Magyarország először 2002 májusában nyújtott be jelentést a Bizottsághoz a közösen meghatározott célok addigi eredményeiről. A kilenc, legfontosabbnak ítélt prioritás (első helyen a foglalkoztatottsági ráta növelése) teljesítése érdekében tett lépésekről a Bizottság 2002 augusztusában mondott (nem-hivatalos) véleményt, majd 2002 októberében a Magyar Kormány és a Bizottság képviselői szakmai szemináriumon vitatták meg a teendőket, s közösen fogalmazták meg a következtetéseket a további munka számára.

A magyar munkaerőpiac felzárkóztatása érdekében a legfontosabb teendők:

- a *foglalkoztatottsági ráta* emelése a pénzügyi konszolidáció, valamint a gazdasági és társadalmi kohézió fenntartása mellett;
- az *informális gazdaság* legális gazdasági tevékenységgé alakítása;
- az *Állami Foglalkoztatási Szolgálat* korszerűsítése és fejlesztése, a munkaközvetítés szerepének növelése a foglalkoztatási szolgáltatásokon belül;
- a különféle *adó- és támogatási rendszerek* közötti kölcsönhatásnak, valamint annak figyelemmel kísérése, hogy ezek mennyire ösztönöznek a munkavállalásra és a munkahelyteremtésre;
- a *regionális mobilitás* erősítése az egyes régiók közötti strukturális egyensúlyhiányok és egyenlőtlenségek csökkentése érdekében az infrastruktúra- és humán erőforrás-fejlesztés támogatásával; intézkedések a *nemek közötti egyenlőtlenségek* kezelésére, ideértve a diszkrimináció-ellenes törvények és intézkedések végrehajtásának áttekintését, valamint a *családbarát munkavégzési formák* kialakításának ösztönzését;
- a *szociális partnerek* bevonása a foglalkoztatási és bérfejlesztési intézkedések kidolgozásába és végrehajtásába (ideértve a minimálbér-emelés munkaerőpiaci hatásának értékelését is);

- *a munkahelyteremtő képesség erősítése, különösen a szolgáltató szektorban, valamint a magas technológiai és tudásszinten dolgozó – különösen az információs társadalommal összefüggő szolgáltatásokat nyújtó – kis- és középvállalkozások körében;*
- *az ESZA (Európai Szociális Alap) felhasználásához szükséges intézményi struktúrák és kapacitások kiépítése, a JAP-ban kijelölt politikai prioritások figyelembe vételével; valamint*
- *az alapközü oktatás és a folyamatos szakképzés hozzáigazítása a munkaerőpiaci igényekhez, az iskolák és a vállalatok közötti kapcsolatok erősítése, az oktatás színvonalának emelése, különös tekintettel a felnőttképzésre, a lemorzsolódási arány csökkentése (különösen a romák körében), valamint a képzés és az átképzés hatékonyságának javítása.⁶*

Az Európai Bizottság 2003. februárjában adta közre a csatlakozni kívánó országok, köztük Magyarország foglalkoztatás-politikájának értékelését.⁷

A Magyarországról készített értékelés a JAP megállapításaiból kiindulva lényegében a 2001 évi teljesítményt elemzi.

Az értékelés hangsúlyozza a megnehezült világ gazdasági környezetben, a tervezettnél magasabb infláció és bruttó jövedelmek ellenére elért eredményeket: az export növekedését, a gazdasági fejlődés fenntartását.

A foglalkoztatásról tett megállapítások – a tényeknek megfelelően – már kevésbé pozitívak: a foglalkoztatottak aránya alacsony maradt, mind a férfiak, mind a nők, és különösen a képzetlenek esetében. A munkanélküliek száma ugyan tovább csökkent, de jelentős hányaduk fiatal vagy fiatal felnőtt. A munkavállalási korú népességben magas az inaktívak aránya, különösen a közép-korúak és az idősebbek körében. A munkaerőpiaci részvételi arány 59,7 % volt, nagyon alacsony, és alkalmatlan arra, hogy elősegítse az egyes területeken növekvő munkaerőhiány leküzdését.

A fiatal munkaerő jelentős része csak alap-képzettséggel rendelkezik. A munkaerőpiactól távolmaradó munkavállalási korú népesség ugyancsak jelentős részének általános és szakmai tudása nem találkozik a munkaerőpiac jelenlegi igényeivel, különösen az ország egyes régióiban.

A foglalkoztatás-barát környezet és a rugalmas munkaerőpiac támogatása a kormányzati politika kulcskérdése maradt, minthogy ez ösztönözné a foglalkoztatási ráta lényeges növekedését. A politikának azonban sokkal hatékonyabb eszközökre van szüksége, hogy az adott, nagy számú munkavállalási korú inaktív személy munkaerőpiacra belépését és foglalkoztathatóságát elősegítse.

A tennivalók között az értékelés számos tényezőt sorol fel. Az első az adó- és a támogatási rendszerek reformja. Az adók egyike a legmagasabbaknak az OECD országokban, ami valószínűleg hozzájárul a bejelentetlenül végzett munkákhoz és a

⁶ *Munkaerőpiaci feljegyzés Magyarország, A szakmai szeminárium munka-anyaga, 2002. okt. 15.*

⁷ Commission Staff Working Paper, Supporting document to the Communication „Progress in the implementation of the Joint Assessment Papers on employment policies in candidate countries” {COM (2003) 37 (final) Brussels, 18.2.2003 SEC (2003) 200}

munkaerőpiaci részvétel elbátortalanításához. Az értékelés reménykeltőnek látja a munkáltatók szociális terheinek csökkentését 2002-ben, és az egészségügyi hozzájárulás, valamint a kis- és mikro-vállalkozások adózásának további egyszerűsítését, a táv-munka támogatását, s a minimálbérek mentesítését az adózás alól.

A további tennivalók között szerepel az emberi erőforrásba történő befektetés, valamint a képzettségek közötti szakadék csökkentése; az aktív munkaerőpiaci programok támogatása, a megfelelő intézményi keretek megteremtése, elsősorban az európai munkaügyi szabályok meghonosítása, s a hatékonyabb munkaügyi ellenőrzés révén.

A társadalmi partnerekkel meg kell erősíteni a tényleges konzultációt (amire a 2002-ben megválasztott az új kormány elkötelezte magát), s elő kell készíteni az Európai Strukturális Alapokból származó támogatás fogadását, valamint támogatni kell a nemek, az etnikai kisebbségek, s a megváltozott munkaképességűek egyenlő esélyeit – amiben Magyarország eddig is jól alkalmazta az EU fontos direktíváit.

A jövőre nézve a jelentés a sokkal aktívabb foglalkoztatáspolitikai szükségességét hangsúlyozza: az Európai Strukturális Alapok fogadása nem halasztható a csatlakozás utáni időkre.

A jórészt a 2001 folyamatokat értékelő, az OECD-ben és az EU-ban megfogalmazott véleményeket azóta megerősítették vagy módosították 2002 eseményei.

A fejlett világot sújtó, mélyülő recesszió gazdasági hatásai a korábbinál keményebben érintették a magyar gazdaságot is. A nemzeti jövedelem termelése tovább mérséklődött: az előző évi 3,8 %-hoz képest a KSH előzetes adatai szerint 3,3 %-kal emelkedett. *{A KSH jelenti, 2002/12.}* A gazdaság számos ágazatát közvetlenül, vagy közvetve érintette a világgazdaság strukturális átalakulása, s vele több, az utóbbi években idetelepült kisebb-nagyobb külföldi cég továbbvonulása a versenyképességüket javító, még olcsóbb munkabérű országokba. A munkanélküliség jelentősebb növekedését az gátolta meg, hogy a strukturális átalakulások közepette Magyarországra is újabb tevékenységek települtek át a fejlettebb országokból – a globalizáció folyamatának logikája szerint.

2002-ben – a KSH munkaerő-felmérésének adatai szerint – a foglalkoztatás szintje nem változott, a munkanélküliség addigi folyamatos csökkenése viszont megállt (sőt az év végén némileg növekedett).

A belpolitikában bekövetkezett változások – elsősorban a parlamenti választások eredményeként az előző négy évben a FIDESz Polgári Párt által vezetett kormány felváltása az MSzP-SzDSz koalícióval – több vonatkozásban érintette a foglalkoztatáspolitikát is.

A hivatalba lépő kormány – a kormányzati struktúra egyéb átalakításai között – ismét létrehozta, ezúttal Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium (FMM) elnevezéssel, az előző években megszüntetett munkaügyi minisztériumot. A minisztériumhoz visszakerültek a korábban más tárcákhoz szétosztott funkciók, valamint új részlegek is alakultak, elsősorban az Európai Unióhoz csatlakozás

szakszerű előkészítése, az európai foglalkoztatáspolitikai céljainak érvényesítése érdekében. A FMM hatáskörébe került az országos munkaügyi szolgálat, területi hálózatával, a munkaközvetítésre összpontosító, növekvő feladatokkal.⁸

Az újjászerveződött minisztérium ambiciózus programot hirdetett a foglalkoztatás növelése érdekében. Elindította például a távmunka programot, amelyről ezer új munkahelyet remél. A (regisztrált) alkalmi munkavállalás ösztönzésére jelentősen mérsékelte a munkáltatók által fizetendő közterheket. A nyugdíjasok munkavállalását elősegítendő még az előző kormány eltörölte a munkából származó jövedelem és a nyugdíj összevont adóztatását; az új kormány az év szeptemberétől a korábbinál nagyobb adókedvezményt nyújtott az alkalmazásban állóknak.

A minisztérium javaslatára az Országgyűlés újabb törvény keretébe foglalta az 1991-ben született, időközben többször módosított foglalkoztatási törvényt. (1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.) Az új törvény⁹ azon túl, hogy a minisztérium megváltozott funkcióinak megfelelően egységes keretbe foglalta a vonatkozó törvényeket, számos módosítása között új szabályok megalkotására hatalmazta fel a minisztert, a munkanélküliek, a romák, a 45 éven felüliek foglalkoztathatóságának növelése és munkahely-keresésének ösztönzése érdekében. (A törvényben új ellátásként szereplő, álláskeresőt ösztönző juttatást egyébként első ízben azok kaphatják, akiknek 2003. július 1-én jár le a munkanélküli járadékra jogosultsága.)

A foglalkoztatás növelése érdekében tett kezdeti lépéseket azonban a kedvezőtlen világgazdasági hatásokon túl a kormányzat más döntései is keresztezték.

Az előző kormány által jelentősen megemelt minimálbér (2000: 25.500.- Ft; 2001: 40.000.- Ft; 2002: 50.000.- Ft) a velejáró, Magyarországon különösen magas közterhekkel együtt főként a zömmel alacsony képzettségűeket foglalkoztató ágazatok, valamint a kisvállalkozások létszámbővítését fogta vissza. Ezt ugyan valamelyest enyhítette az állam által felajánlott, a közterhek növekedését ellensúlyozni kívánt kompenzáció, más oldalról viszont nehezítette néhány exportáló ágazatban a forint felértékelődése a nemzetközi pénzpiacokon. Az év során a minimálbér növekedésén túl a kormányzat jelentősen megnövelte a költségvetési ágazatokban dolgozó közalkalmazottak és köztisztviselők bérét.¹⁰

⁸ Az átalakított foglalkoztatási szolgálat feladatait a 14/2002.(X.17.) FMM rendelet részletezi.

⁹ 2002. évi LIII. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény, a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény, a szakképzési hozzájárulásról és a képzési rendszer fejlesztésének támogatásáról szóló 2001. évi LI. törvény, a felnőttképzésről szóló 2001. évi CI. törvény, a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény, a Munka Törvényéről szóló 1992. évi XXII. törvény, valamint egyes más törvények módosításáról. A törvényt az Országgyűlés 2002. december 10-én fogadta el.

¹⁰ A béremelések hatására az, a nemzetközileg is szokatlan helyzet állt elő, hogy a közszolgálatban dolgozó fizikai és szellemi foglalkozásúak átlag bére 2002. utolsó negyedévében meghaladta a versenyszférában dolgozó társaikét. {*Palócz Éva-Tóth István János: A 2002. évi bérnövekedés okai. Elemzés a statisztikai adatok és egy vállalati felmérés tükrében. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság és Vállalkozáselemzési Intézet, MKIK GVI Kutatási Füzetek, 2003/1.*}

A béremelések – a magas közterhekkel párosulva – elsősorban a versenyszférában fogták vissza a foglalkoztatást.

A különféle tényezők együttes hatásának következtében az év során a versenyszférában foglalkoztatottak létszáma 0,7 %-kal csökkent, a költségvetésben pedig 1,5 %-kal bővült.¹¹

Összességében pedig – mint erről szó volt – 2002-ben a foglalkoztatottak száma az előző évi (Európában alacsonynak minősülő) szinten maradt.¹²

¹¹ 2002. decemberében – az egy évvel korábbi állapothoz képest – a versenyszférában stagnált az alkalmazotti létszám, a költségvetési szférában pedig 4,4 %-kal nőtt. *{A KSH jelenti, 2002/12. 51. old.}*

¹² Az összhatások közé tartozik az ország sajnálatos eladósodása. Az államháztartás hiánya – az önkormányzatokkal együtt – 1.616,2 milliárd forintot tett ki 2002-ben, azaz a deficit a GDP 9,6 százalékára rúgott – közölte a Pénzügyminisztériumra hivatkozva a Figyelő 2003. jan. 30.-febr. 5-i számában. A hiány 28,8 százalékkal meghaladta a decemberben módosított előirányzatot, amiben az egyik fő tényező a köztisztviselői bérrendezés hatásaként jelentkező 123 milliárd forint plusz költség volt. *{Figyelő, 2003. jan.30.-febr.5.}*

2. A NÉPESSÉG GAZDASÁGI AKTIVITÁSA

2.1 Nemzetközi trendek

A világgazdaság visszaesése már 2001-ben némileg visszavetette a munkavállalási korú népesség gazdasági aktivitását: a világ legfejlettebb és kevésbé fejlett országait egyaránt tömörítő OECD országok átlagában valamivel kevesebben dolgoztak, s valamivel többen kerestek aktívan munkát, mint egy évvel korábban.¹³

2.1 táblázat

A gazdasági aktivitás mértéke az OECD országokban, az EU-hoz csatlakozni kívánó 11 országban és Magyarországon 2000, 2001

						%
	A 15-64 éves népesség 2000-ben, 000'	Ebből: gazdaságilag				
		aktív		inaktív ^{a)}		
		2000.	2001.	2000.	2001.	
OECD országok együtt ebből:	735.474	70,2	69,8	29,8	30,2	
USA	179.111	77,2	76,8	22,8	23,2	
EU	248.347	69,6	69,2	30,4	30,8	
EU-hoz csatlakozni kívánók ^{b)} ebből:	70.819	66,7	66,7	33,3	33,3	
Magyarország	6.760	59,9	59,7	40,1	40,3	

a) az aktivitási adatok alapján számított adat

b) a csatlakozásra esélyes, akkor számításba vett 11 ország (Bulgária, Ciprus, Csehország, Észtország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Szlovénia)

Forrás: OECD: Employment Outlook 2002., csatlakozó országok: Employment in Europe 2002

A gazdasági aktivitás – a munkaerőpiaci-jelenlét – mint köztudott, két markánsan különböző helyzetű csoportot foglal magában: a foglalkoztatottakat, valamint a dolgozni kívánó, aktívan munkát kereső munkanélkülieket.

¹³ Az OECD tagországaiban – az egyes országok eltérő munkaerőpiaci szabályozásától függetlenül – 1983 óta az ILO ajánlására elfogadott, egységes elvek és módszerek szerint is felméri a népesség munkaerőpiaci részvételét. A nemzetközi összehasonlításra módot adó munkaerő-felmérések (Labour Force Survey = LFS) ugyan minden országban a 15-74 éves korú népességre terjednek ki, az összehasonlításokhoz azonban – az országok eltérő nyugdíjazási szabályai miatt – a jellemző munkavállalási kor, a 15-64 évesekre vonatkozó adatokat használják fel.

Az OECD a tagországokra vonatkozó adatokon túl összegzi az egyes ország-csoportokra – például az Európai Unióra – vonatkozó adatokat is. Az adatokat – egyebek között – az évente megjelenő Employment Outlook című kiadványban adja közre. Itt az Employment Outlook 2002 című kötetben megjelent adatokat ismertetjük.

Az EU-hoz csatlakozni kívánó országok közül csupán négy tagja az OECD-nek: Csehország (1995), Magyarország (1996), Lengyelország (1996) és Szlovákia (2000). Az EU bővítéséhez számításba vett országok adatait az EU külön is bemutatja. Az ugyancsak a munkaerő-felmérés egységes rendszerében gyűjtött – s így valamennyi országgal összehasonlítható – adatokat az EU évenként megjelenő, Employment in Europe című kiadványban adja közre, együtt az EU tagországaival vonatkozó, rendszeresen az adott év LFS felméréseinek második negyedévi állapotát tükröző adatokkal. Itt – mint a korábbi kötetek elemzéseiben – jellemzően az EU adataira támaszkodunk.

Az OECD és az EU által közreadott adatok – a bázisként használt időpont eltérése miatt – kissé különbözhetnek.

A gazdasági aktivitás mértékét – a felnőtt népességből a munkaerőpiacon jelenlévők százalékában kifejezett „aktivitási rátáját” – tehát mind a foglalkoztatottság, mind a munkanélküliség növekedése vagy csökkenése egyaránt növelheti vagy mérsékelheti, s a tized-százalékos változások is milliós nagyságrendet jelentenek. *{Az OECD 2001-ben 2002-re a munkanélküliség 0,5 %-os növekedését prognosztizálta, 6,4 % helyett 6,9 %-ot, azaz a 33 millió munkanélküli számának több mint 35 millióra növekedését. Employment Outlook, 2002. 17. old.}*

A gazdaságilag aktívak körében természetesen a foglalkoztatottak aránya a meghatározó (OECD: a gazdaságilag aktívak 69,8 %-ából 65,3 % volt foglalkoztatott; ezen belül az Egyesült Államokban a 76,8 %-ból 73,1, az EU-ban a 69,2 %-ból 64,1 %, a csatlakozni kívánó országokban a 66,8 %-ból 57,8 %, stb.) Arányuk növelése – részben a munkát keresők, részben az inaktívak foglalkoztatottá válásával – számos okból elsődleges céllá vált a nagy nemzetközi tömörülésekhez tartozó országokban.

A törekvéseket a legnemesebb társadalmi értékek és a gazdasági kényszerek egyaránt táplálják. A társadalmilag elismert munka teszi az embereket a társadalmak teljes jogú tagjává, óvja meg őket a kirekesztődéstől, elmagányosodástól, az aktív, tevékeny társadalomtól leszakadástól. A munka egyúttal a megélhetés alapja, s módot kell adni mindenkinek, hogy maga (és családja) megélhetéséről gondoskodhasson. Többször idéztük már Pádraig Flynn, az Európai Unió munkaügyekért felelős korábbi főbiztosának szavait, amely szerint *„minden társadalom leghatékonyabb tőkéje a felkészült, művelt egészséges, jól motivált munkaerő, s a társadalom vesztesége, ha ezt kihasználatlanul hagyja, engedi veszendőbe menni”*.¹⁴

A lehető legtöbb ember foglalkoztatottá válásának, s minél hosszabb aktív dolgozó életszakaszt vállalásának egyre nyilvánvalóbbak a – részben demográfiai eredetű – gazdasági okai is. A legfejlettebb gazdaságú országokban öröndetesen meghosszabbodtak az életkilátások, s az évek, évtizedek előrehaladásával a jórészt a második világháború után általánossá tett, kötelező nyugdíj-biztosítási rendszerek egyre kevésbé lesznek képesek fedezni az idősebb korúak nyugdíj-járulékait. Európában a születés-számok 1970 óta tartó, nagymértékű csökkenése miatt egyre szűkebb a fiatalabb generációk által befizetett, a nyugdíj-alapokat feltölteni képes pótlás. (Ráadásul a recessziók időszakában a nyugdíjalapok hozama is bizonytalanná válik.)

A gazdaságilag szorongató jelenségek évek óta nyilvánvaló volta a helyzet átfogó értékelésére készítette az Európai Uniót. 2002-ben a Tanács és a Bizottság közös jelentést készített a megfelelő és fenntartható nyugdíjakról.¹⁵

¹⁴ Előadás Budapesten, a magyar Országgyűlésben tett látogatásakor, 1997. dec. 9-én.

¹⁵ Communications from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Draft Joint Report by the Commission and the Council on Adequate and sustainable pensions, Brussels, 2002 dec. 17.

A 2010-re kitűzött foglalkoztatási célokat – és különösen a nők és az idősebbek foglalkoztatottságának érdekében valamennyi államtól elvárt erőfeszítéseket – e dokumentum megállapításai cáfolhatatlan tényekkel támasztják alá.

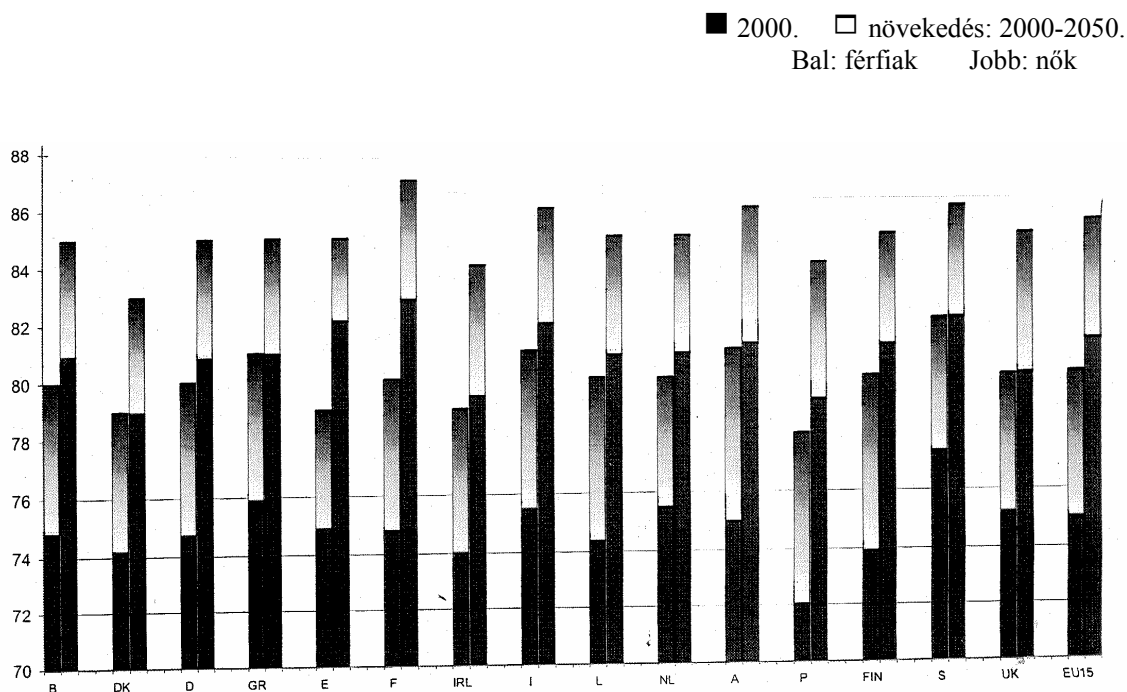
Az alapvetően a nyugdíj-reformok szükségességével és módjával foglalkozó dokumentumból itt csupán a foglalkoztatottság növelésének szükségességét alátámasztó tényezőket emeljük ki. Az egyik legfontosabb tény a várható élettartamok meghosszabbodása.

2.2 Az életkilátások növekedése

Várható, hogy 2050-re az európaiak legalább 4-5 évvel tovább élnek, mint ma. A ma 65 éves férfiak életkilátása 15 és fél évvel, a nőké 19 és fél évvel növekszik. 2000-ben a 65 évesnél idősebbek a népesség negyedét tették ki, 2050-ben ők adják csaknem a felét.

2. ábra

A születéskor várható élettartam az Európai Unióban

B=Belgium, DK=Dánia, D=Németország, GR=Görögország, E=Spanyolország, F=Franciaország, IRL=Írország, I=Olaszország, L=Luxemburg, NL=Hollandia, A=Ausztria, P=Portugália, FIN=Finnország, S=Svédország, UK=Egyesült Királyság, EU 15 átlaga

Forrás: Eurostat Népesség-előrejelzés, {in: *Joint Report ... on Adequate and sustainable pension*, 11. old.}

Az idősebb generáció többségét a nők teszik ki: a 65 éven felüliek csaknem 60 %-a nő, akiknek majdnem kétharmada 75 évesnél idősebb. Minthogy a nők jellemzően alacsonyabb arányban és alacsonyabb jövedelmű munkakörökben

foglalkoztatottak, mint a férfiak, jelentősen kevesebben jogosultak személyi nyugdíjra is. Ez önmagában is indokolja a nők minél nagyobb arányú és hosszabb időtartalmú munkavállalását.

Különösen fontos az idősebbek munkaerőpiacon tartása is.

Jelenleg a legtöbb európai a hivatalos nyugdíjba vonulási kor előtt visszavonul, befejezi aktív dolgozói korszakát. A számítások szerint, amennyiben sikerül elérni 2010-ig a foglalkoztatottság tervezett növekedését, azaz a jelenlegi 38,5 %-ról 50 %-ra növelni az idősebb korosztályokban a foglalkoztatottak arányát, jelentősen csökkenne a kötelező nyugdíjrendszerek folyamatosan növekvő kiadása. Csupán a magasabb foglalkoztatási szint azonban már nem elégséges a rendszerek fenntartásához. Ezért a tagállamok elkötelezték magukat, hogy tovább szigorítják a korai nyugdíjazás lehetőségeit, s 2010-ig öt évvel növelik a *tényleges* nyugdíjba vonulás idejét.

Mint a jelentés megállapítja, az élet-kilátások megnövekedésére a politika lehetséges válasza lehetne a hivatalos (Európa legtöbb országában a 65. életévhez kötött) nyugdíjkorhatár felemelése, úgy, hogy a munkában, illetve a nyugdíjban töltött évek mérlege változatlan maradjon. Annál is inkább, mert az 1960-as években magasabb volt az átlagos nyugdíjba-vonulási kor, miközben a 65 év felettiek életkilátásai sokkal rövidebbek, egészségi állapotuk sokkal kevésbé volt jó, mint jelenleg, s mint valószínűleg a következő évtizedekben lesz. Elképzeltető lenne az adók vagy a nyugdíjjárulékok növelése is.

A gyakorlatban azonban egyik sem ígérkezik jól járható útnak.

Egyrészt – mint a valamennyi tagállamban elvégzett felmérés¹⁶ tanúsította – a legtöbb európai nyugdíjba kíván vonul 56 és 60. éve között, és csak nagyon kevesen dolgoznának 65 éves koruk után. (Annak ellenére, hogy az EU átlagában az érintettek mintegy 20 %-a aggódik a nyugdíjazás utáni várható helyzete miatt.) A többség határozottan elutasította a nyugdíjkorhatár esetleges emelését, azzal viszont egyetértett, hogy a nyugdíjasoknak meg kellene engedni: a nyugdíjukhoz bármennyit hozzákereshetnek.

Az életkilátások növekedése és a nyugdíjrendszerek fenntarthatósága országoként sokféle, hasonló és különböző kormányzati intézkedést kíván, annak érdekében, hogy az időseket megóvják a társadalmi kirekesztődéstől, az elszegényedéstől, fenntarthassák életszínvonalukat. Az elkerülhetetlen tennivalók közé tartozik a foglalkoztatás növelése, a munkával töltött évek meghosszabbítása, s ehhez a sokkal rugalmasabb foglalkozási- és életpálya-minták meghonosítása.

2001-ben – az OECD adatai szerint – a nők gazdasági aktivitása az Európai Unió országaiban nem változott, az OECD egészében és az Amerikai Egyesült Államokban pedig kissé csökkent.

Valamivel előnyösebben alakult viszont az idősebbek, az 55-64 évesek gazdasági aktivitása; minden ország-csoportban nőtt valamelyest.

¹⁶ A nyugdíj-rendszerek modernizálásáról minden tagállamban 1000, 15 évesnél idősebb, az adott ország népességét reprezentáló személytől kértek véleményt. A felmérés részletes eredményei a közeljövőben jelennek meg.

A nők és az idősebbek aktivitása 2000-2001

%

	A gazdaságilag aktívak aránya			
	a 15-64 éves női népességben		az 55-64 évesek között (férfiak + nők együtt)	
	2000.	2001.	2000.	2001.
OECD országok együtt	59,4	59,3	48,2	48,4
ebből:				
USA	70,8	70,5	57,7	58,4
EU	60,1	60,1	38,7	39,2
EU-hoz csatlakozni kívánók	60,8	61,0	n.a.	n.a.
ebből:				
Magyarország	52,5	52,2	22,6	24,4

Forrás: OECD: Employment Outlook 2002., csatlakozó országok: Employment in Europe 2002, Statisztikai függelékek

A nők csupán az USA munkaerőpiacán vannak jelen magas arányban; s az idősebbek közül is csupán ott aktív a megfelelő korú népesség több mint fele. Az EU tagországaiban, s a csatlakozni kívánó országokban indokoltak és sürgetőek az erőfeszítések munkaerőpiaci aktivitásuk, elsősorban foglalkoztatottá válásuk érdekében.

2.3 A gazdasági aktivitás országonkénti különbségei

A nagy ország-csoportok népességének munkaerőpiaci helyzetét bemutató átlagok közismerten elfedik az egyes országok közötti, esetenként nagyon is jelentős különbségeket.

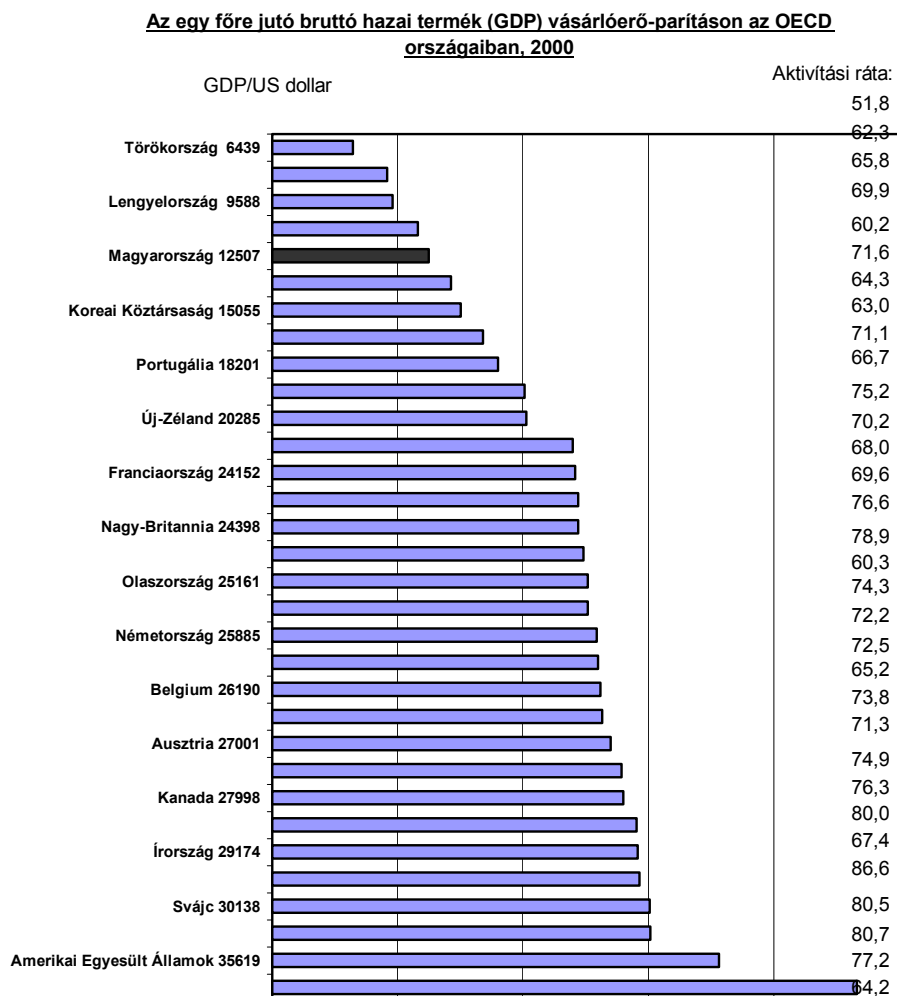
A különbségek egyik magyarázatát az országok gazdasági fejlettsége, s ennek alapvető mutatószáma az egy főre jutó nemzeti jövedelem (GDP) nagysága mutatja. A legfejlettebb, leginkább jómódú országok népessége jellemzően magasabb arányban van jelen a munkaerőpiacon, mint a kevésbé jómódú, kevésbé fejlett országoké.

A 4. ábrán – az OECD adatai alapján – együtt mutatjuk be az vásárló-erő paritáson számított, egy főre jutó GDP és a 15-64 éves népesség munkaerőpiaci részvételének mértékét.

Bár az összefüggés nem töretlen, a tendencia eléggé egyértelmű. A jobb módú országokban a népesség nagy része részt vesz a nemzeti jövedelem termelésében, ugyanakkor mint fogyasztó, sokféle igényével képes másoknak is munkaalkalmat teremteni.

A gazdasági fejlettségi szintje azonban csak az egyik magyarázat. A felnőtt népesség munkaerőpiaci részvételét jelentősen befolyásolják gazdaságon kívüli tényezők (mint például a nők munkavállalási tradícióinak különbségei Európa északi és déli országaiban) a fiatalok részvételének időtartama az iskola-rendszerben, s nem utolsósorban az adott ország hagyományait, politikai erőviszonyait tükröző, a foglalkoztatást, a munkanélküliséget, vagy az inaktivitást ösztönző vagy éppen fékező törvények (az adórendszertől a nyugdíj-rendszerig).

3. ábra

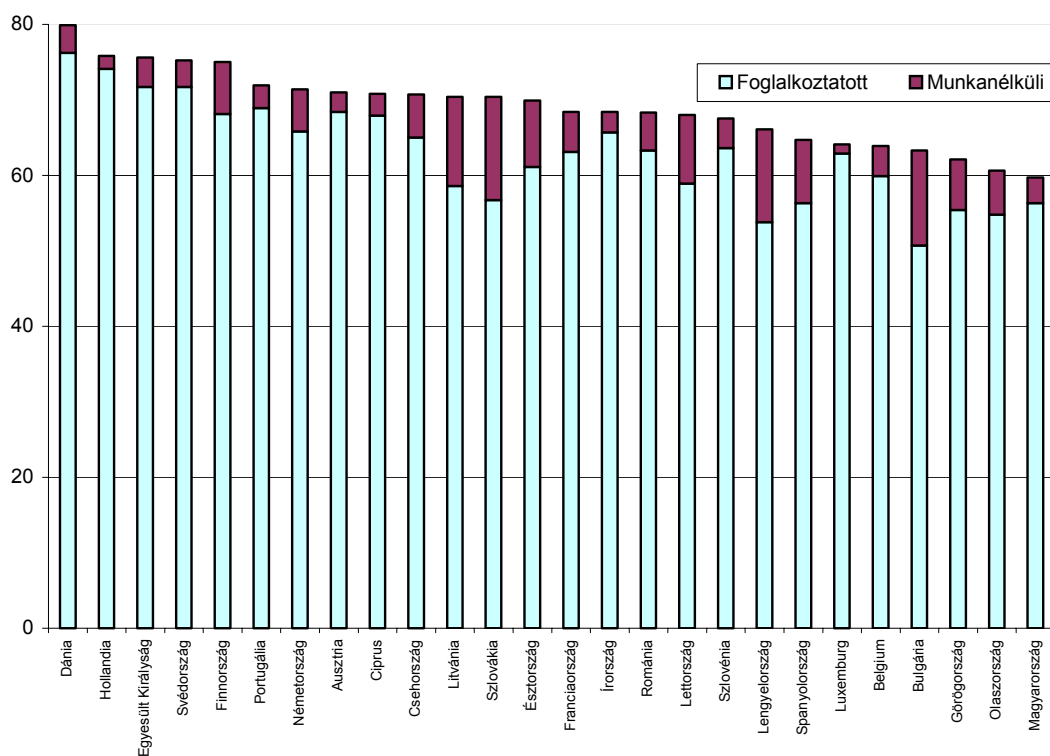
Forrás: GDP: National Accounts of OECD Countries Vol.1: Main Aggregates, 1989-2000, idézi: Magyarország nemzeti számlái 1998-2000. KSH, 2003.

Aktivitási ráta: Employment Outlook 2002 June 11, 141. old., OECD, 2002 Statisztikai függelék, Table B. 304. old.

Más szóval: bár a gazdaság fejlettségének és állapotának igen nagy szerepe van abban, hogy az adott ország népességének mekkora hányada dolgozik vagy törekszik arra, hogy kereső foglalkozása legyen, ebben a kormányok, a törvényhozók szerepe sem elhanyagolható.¹⁷

4. ábra

A gazdaságilag aktív népesség az Európai Unióban és a csatlakozni kívánó 11 országban, 2001

Csupán Európánál maradva: az Európai Unió évek óta ismételt, a foglalkoztatás növelése érdekében végrehajtandó ajánlásaiból a tagországok kormányai csak keveset tudtak teljesíteni. (Például a foglalkoztatást visszaszorító, a munkát terhelő adók csökkentésében, mert az más állami feladatként jelentkező társadalmi közös kiadások – mint például az egészségügy, az oktatás, a védelem stb. – fedezetét veszélyezteti.) Minden országban erős ellenállást vált ki a dolgozók már megszerzett jogainak csökkentése (például az elbocsátások –

¹⁷ A gazdasági okokon kívül a tömeges, tartós munkanélküliség kialakulásához „a munkaerőpiaci politikák passzív, kiváró jellege és a jövedelem támogatási formák által dominált szociális védelmi rendszerek is nagymértékben hozzájárultak” – összegzi az EU tagállamainak tapasztalatait Nagy Katalin (i.m. 4. old.)

végkielégítés, felmondási idő – költségeinek mérséklése) s a gazdaság által igényelt újabb (nem teljes munkaidős, meghatározott időre szóló stb.) foglalkoztatási formák meghonosítása stb. Az államok saját, egymással ellentétes érdekei, csakúgy, mint a különböző társadalmi csoportoké, látványosan tükröződnek az európai országok parlamentjeiben oly nehezen formálódó kompromisszumokban.

Magyarországon, ahol különösen nagy szükség lenne a népesség gazdasági aktivitásának növekedésére, számos fejlett gazdaságú európai államhoz hasonló erős érdekkonfliktusok gátolják az elkerülhetetlen alkalmazkodást a munka megváltozott világához. Ennek több vonatkozására a későbbiekben részletesebben is visszatérünk.

2.4 A gazdasági aktivitás Magyarországon 2002-ben

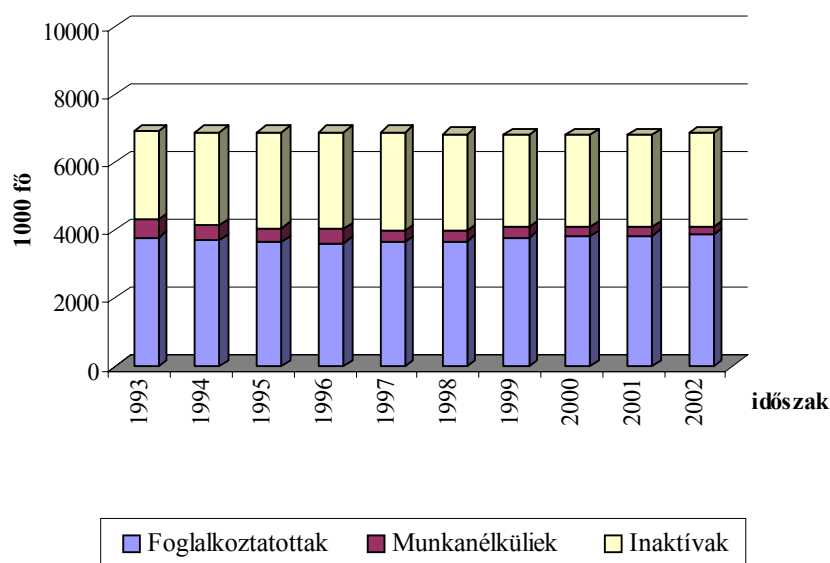
A munkaerőpiac jellemzőinek statisztikai felmérése, mint köztudott, 1992 óta Magyarországon is a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) ajánlásain alapuló egységes elvek és módszerek szerint történik. A munkaerő-felmérés 2002 évi eredményei (amelyek majd beépülnek a nemzetközi összehasonlításokba) továbbra is a munkaerőpiac stagnálását jelzik.

Az adatok részletes ismertetése előtt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy – mint tavalyi kiadványunkban részletesen ismertettük – a 2001. január 1-i eszmei időpontban elvégzett népszámláláskor kapott népességszám mintegy 200 ezer fővel volt több az addig ismertnél. Az 1990-es népszámlálást követő években a minden korosztályban évről-évre halmozódó eltérések következtében megváltoztak a munkaerő-felmérés adatainak viszonyítási alapjai; módosultak a különböző korcsoportokhoz tartozók foglalkoztatási, munkanélküliségi, inaktivitási arányai. A visszamenőleges helyesbítések még folyamatban vannak.¹⁸ A 2002 évi adatok, valamint ezek előző évi bázisadatai már a 2001 évi népszámlálás adatain alapulnak.

A módosítások egyik következménye, hogy a hosszabb időszak során történt változások egy részének bemutatását ezúttal többnyire mellőzzük, illetve jelezzük, ahol az adat korrekciója még nem áll rendelkezésre.

2002-ben 2001-hez képest éves átlagban a foglalkoztatottak száma nem változott; a munkanélküliek száma némileg emelkedett.

¹⁸ A KSH részletesen ismerteti a módosítások végrehajtását Technikai és módszertani változások a munkaerő-felmérésben és ennek publikációs következményei címmel, a Munkaerőpiaci jellemzők 2002. IV. negyedévében és a 2002 évben c. kiadványában, KSH, 2003.

A 15-64 éves népesség gazdasági aktivitása**2.3 táblázat****A 15-64 éves népesség gazdasági aktivitása 2001, 2002**

ezer főben

	Népesség	Ebből:		Együtt: gazdaságilag aktív	Gazdaságilag nem aktív	Aktiv- tási arány	Foglalkoztatási arány	Munkanélküliségi ráta
		foglalkoztatott*	munkanélküli					
F-N Együtt								
2001.	6.866,4	3.864,9	233,8	4.098,7	2.767,7	59,7	56,3	5,7
2002.*	6.862,7	3.863,3	238,4	4.101,7	2.761,0	59,8	56,3	5,8
Ebből:								
Férfi								
2001.	3.354,9	2.117,5	142,3	2.259,8	1.095,1	67,4	63,1	6,3
2002.*	3.350,7	2.113,3	137,9	2.251,2	1.099,5	67,2	63,1	6,1
Nő								
2001.	3.511,5	1.747,4	91,5	1.838,9	1.672,6	52,4	49,8	5,0
2002.	3.512,0	1.750,0	100,5	1.850,5	1.661,5	52,7	49,8	5,4

* 2002-ben további módszertani változás, hogy az ún. „intézményi háztartásban” élő sorkatonák létszámát (2002-ben éves átlagban mintegy 13 ezer fő) nem veszik figyelembe sem a népesség, sem a foglalkoztatottak létszámában. A sorkatonák eddig a foglalkoztatottak között szerepeltek. Itt és a továbbiakban még a sorkatonákkal együtt számított adatokat ismertetjük.

Forrás: 2002-2001: Munkaerőpiaci jellemzők 2002. IV. negyedévében és a 2002 évben, KSH, 2003.

A gazdasági aktivitás – mint a későbbiekben majd részletesebben is bemutatjuk – a 25-54 évesek körében a legmagasabb: a megfelelő korúak 77-a % volt jelen a munkaerőpiacon 2002-ben; a férfiak 84,3, a nők 70 %-a. Ez az arány azonban nemzetközi összehasonlításban alacsonynak minősül (2001: OECD: 80 %, férfiak: 92,6, nők: 68 %; EU: 81,7 %, férfiak: 91, nők: 71,6 %.)

2.4 táblázat

Gazdasági aktivitás, korcsoportok és nemek szerint, 2002

Korcsop- tok, nemek	Foglalkoz- tatottak*	Munkanél- küliek	Gazd. aktívak	Gazd. nem aktívak	Ebből: passzív munkanélk.	15-74 éves né- pesség	Aktivita- si arány %	Munka- nélk. ráta %	Foglalkoz- tatási arány %
15-19									
Férfiak	17.979	6.105	24.083	295.866	6.598	319.949	7,5	25,3	5,6
Nők	13.480	5.625	19.105	294.970	3.217	314.076	6,1	29,4	4,3
Együtt	31.459	11.730	43.189	590.836	9.815	634.025	6,8	27,2	5,0
20-24									
Férfiak	198.345	26.836	225.181	148.212	10.544	373.393	60,3	11,9	53,1
Nők	161.803	17.971	179.774	186.333	4.464	366.107	49,1	10,0	44,2
Együtt	360.148	44.807	404.955	334.545	15.008	739.500	54,8	11,0	48,7
25-29									
Férfiak	340.122	26.107	366.229	48.769	10.095	414.997	88,2	7,1	82,0
Nők	232.530	17.074	249.604	154.859	5.578	404.462	61,7	6,8	57,5
Együtt	572.651	43.181	615.832	203.627	15.674	819.460	75,2	7,0	69,9
30-39									
Férfiak	567.714	33.726	601.440	63.790	15.841	665.230	90,4	5,6	85,3
Nők	431.971	25.166	457.137	202.993	12.569	660.130	69,2	5,5	65,4
Együtt	999.685	58.892	1,058.577	266.783	28.410	1,325.360	79,9	5,6	75,4
40-54									
Férfiak	796.546	37.961	153.173	222.746	21.551	1,057.253	78,9	4,5	75,3
Nők	799.426	32.523	94.924	306.266	19.747	1,138.215	73,1	3,9	70,2
Együtt	1,595.972	70.484	248.097	529.012	41.298	2,195.468	75,9	4,2	72,7
55-59									
Férfiak	146.644	6.528	42.894	124.669	3.448	277.841	55,1	4,3	52,8
Nők	92.766	2.158	23.914	232.891	1.549	327.816	29,0	2,3	28,3
Együtt	239.410	8.687	66.808	357.560	4.997	605.657	41,0	3,5	39,5
60-69									
Férfiak	42.164	730	42.894	383.948	1.217	426.843	10,0	1,7	9,9
Nők	23.704	210	23.914	564.781	995	588.695	4,1	0,9	4,0
Együtt	65.869	940	66.808	948.729	2.212	1,015.537	6,6	1,4	6,5
70-74									
Férfiak	3.050	-	3.050	162.299	93	165.349	1,8	-	1,8
Nők	2.380	90	2.471	259.370	100	261.841	0,9	3,7	0,9
Együtt	5.430	90	5.521	421.669	193	427.190	1,4	1,6	1,3
Összesen									
Férfiak	2,112.565	137.993	2,250.558	1,450.298	69.388	3,700.855	-	6,1	57,1
Nők	1,758.060	100.817	1,858.877	2,202.464	48.219	4,061.341	3,7	5,4	43,3
Együtt	3,870.625	238.810	4,109.435	3,652.761	117.606	7,762.196	1,6	5,8	49,9
15-64 évesek ezer főben sorkatonákkal									
Férfiak	2.113,3	137,9	2.251,2	1.099,5	69,0	3.350,7	67,2	6,1	63,1
Nők	1.750,0	100,5	1.850,5	1.661,5	47,7	3.512,0	52,7	5,4	49,8
Együtt	3.863,3	238,4	4.101,7	2.761,0	116,7	6.862,7	59,8	5,8	56,3
Munkavállalási korúak** ezer főben sorkatonákkal									
Férfiak	2.099,2	137,9	2.237,1	977,2	68,6	3.214,3	69,6	6,2	65,3
Nők	1.724,4	100,1	1.824,5	1.321,1	47,0	3.145,6	58,0	5,5	54,8
Együtt	3.823,6	238,0	4.061,6	2.298,3	115,6	6.359,9	63,9	5,9	60,1

* sorkatonák nélkül

** férfiak: 15-61 évesek, nők: 15-58 évesek

Adatforrás: Munkaerő-felmérés 2002, KSH 2003.

Az alacsony aktivitási szintben a magyar gazdaság és társadalom számos, régebbi keletű és az átalakulási folyamat során még megoldásra váró kulcs-problémája tükröződik. Az alacsony aktivitást részben a nemzetközi átlagnál rövidebb munkavállalási kor magyarázza. A nyugdíjkorhatár fokozatos emelkedése ellenére (2002-ben a férfiak 61, a nők 58 éves korúig minősültek munkavállalási korúnak és a következő életévükben váltak nyugdíjra jogosulttá) a férfiak 3, a nők 6 évvel korábban kerülhetnek nyugdíjba, mint kortársaik számos más országban.

A nyugdíjkorhatár további emelése nem szerepel a közeljövő tervei között, főként a várható életkilátások lassúbb növekedése és a lakosság egészségi állapotának a fejlett országok népességénél gyengébb volta miatt.¹⁹

A nyugdíjas kor elérésekor az addig foglalkoztatottak tömegesen hagyják el (kényszerülnek elhagyni) a munkaerőpiacot; a hazai munkavállalási kor felett már csupán 40 ezren dolgoznak és 400-an keresnek aktívan munkát, a 64 éves korig számított több mint félmillió népességből.

Holott sokan még szívesen maradnának aktívak. A Népeségtudományi Kutató Intézet egyik, a középkorú vagy annál idősebb, de még nem nyugdíjas népesség körében végzett, a társadalom öregedéséről alkotott véleményeket vizsgáló kutatása – sok más tapasztalattal egybehangzóan – egyebek között megállapította: bár a legtöbben korábban mennének nyugdíjba, minél inkább közelít valaki a nyugdíjazáshoz, annál határozottabban számol a majdani munkavállalás lehetőségével. Az 55 év felett még dolgozók egyharmada ezt kifejezetten tervezi is. A fővárosi lakosok az átlagost jóval meghaladó mértékben remélik a nyugdíj melletti kötött, vagy kötetlen munkavállalás lehetőségét, vagy akár vállalkozásba is fognának; a községekben élők pedig inkább mezőgazdasági jövedelem-kiegészítő munkára számítanak. Érettségi, kivált pedig diploma mellett a nyugdíj előtt állók több mint 50 %-a bizakodik valamilyen munkavállalásban, míg az ennél alacsonyabb végzettségűek esetében – talán a lehetőségek reális mérlegelése következtében – 20 % alatt marad azok aránya, akiknek a nyugdíj mellett munkavállalási tervei vannak.²⁰

Az idősebbek munkavállalásának azonban egyelőre szűkösek a lehetőségei. A nyugdíj melletti keresetek előnyösebb adózása (a nyugdíj és a kereset összege nem együttesen képez adóalapot) ösztönzi ugyan a nyugdíjasok munkavállalását,

¹⁹ A tavalyi kiadványunkban ismertetett elemzés szerint a Magyarországon tervezett 62 éves általános munkavállalási kort, illetve a 64 éves, jelenlegi jellemző európai munkavállalási kort a hazai várható élettartamok nem régóta és nem túl nagy mértékben haladják meg. A férfiak születéskor várható élettartama 1946-50-től, a nőké 1936-40-től magasabb 65 évnél. A később születettek esetében a várható életkilátások hosszabb időszakon keresztül kifejezetten romlottak; javulás csak az utóbbi néhány évben mutatkozik. Jelentős élettartam-növekedésre csak a következő években-évtizedekben születők számíthatnak. A 2001-ben született férfiak várható élettartama 68,15 év, a nőké 76,45 év. {Az adat forrása: A népmozgalom összefoglaló adatai, a KSH jelenti 2002/12. 106. old.}

²⁰ Dobossy Imre-S.Molnár Edit-Virág Eszter: Öregedés-nyugdíjba lépés, nyugdíjas lét-öregkor, in: Spéder Zsolt (szerk.) Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet, Gyorsjelentés az „Életünk fordulópontjai” című demográfiai követéses vizsgálat első hullámának adatfelvétele alapján, Műhelytanulmányok 1., 2002. szept.

de nem ösztönzi a munkáltatókat az idősebbek foglalkoztatására – munkaerőköltségük azonos a többiekével.

A munkaügyi kormányzat tervei között többféle akció is szerepel az idősebbek hosszabb aktivitásának előmozdítására, amelyek – megvalósításuk esetén – előnyös változást hozhatnak.

A statisztikákban megjelenő aktivitási szintet – valószínűleg nemcsak Magyarországon, hanem a többi, az EU-hoz csatlakozni kívánó volt szocialista országban is – alacsonyan tartja a másoknak fizettség ellenében végzett, de foglalkozásnak nem tekintett, s ezért sehol nem deklarált sokféle munkavégzés.

Mint évek óta visszatérően ismertettük: több mint százezer diák (2002-ben mintegy 100-120 ezer) és főként a falun élő, kis gazdasággal rendelkező több százezer nyugdíjas volt mezőgazdasági dolgozó és egyéb inaktív személy végzett alkalmilag vagy rendszeresen jövedelem-szerző munkát. (Mint köztudott, a munkaerő-felmérésben – az ILO ajánlásának megfelelően – a felmérést megelőző héten végzett, egy órányi munka már „foglalkoztatottságnak” minősül.) Magyarországon a „foglalkoztatottsághoz” másféle képzetek tapadnak: jellemzően a határozatlan idejű alkalmazásban, napi rendszerességgel, teljes munkaidőben végzett munkák. (A munkát keresők zöme is ezt tekinti „munkának”.) A diákként, nyugdíjasként, háztartásbeliként stb. végzett munkákat nem tekintik „foglalkoztatottságnak”, s ezért többnyire meg sem említik a felmérések során. Az elhallgatást pedig táplálja a félelem is a nyilvántartásba vételtől, aminek – generációk tapasztalata szerint – csak hátrányos következményei lehetnek, főként valamilyen adóztatás.

A munkát terhelő adók magas volta közismert (lásd az OECD és az EU idézett jelentéseit).

2002-ben egy területen sikerült változtatni az adózás szintjén: az Alkalmi Munkavállalói Könyvvvel végzett munkák adóterheit mérsékeltek. (A kérdést később részletesebben is tárgyaljuk.) A kezdeti eredmények szerények ugyan, de nyilvánvaló, hogy csak ezen az úton remélhetőek változások.

A hazai aktivitási szint alacsony voltának egy további összetevője a nők sokaságának kivonulása (kiszorulása) a munkaerőpiacról.

A 70-es években még magas (az akkori munkavállalási koron, 15-54 éven belüli) 80 % feletti női aktivitási ráta a 90-es években, a gazdaság átalakulása során meredeken visszaesett, s évek óta a legalacsonyabbak közé tartozik (2001-ben a 3,5 milliós, 15-64 éves női népességből 1,84 millió, 52,4 % volt gazdaságilag aktív, 2002-ben 1,85 millió, 52,7 %. {2001-ben az átlag az OECD országokban 59,3 %, ebből az EU-ban 60,1, az USA-ban 70,5 %, *Employment Outlook 2002*.})

A főként az alacsonyan képzett és képzetlen nők tömegei számára az adott gazdasági struktúrában a munkaalkalmak tartós hiánya természetes következményként formálta át a nők sokaságának a kereső munkáról vallott véleményét. A véleménykutatások adatai szerint – mindegy öngazolásként – erősödik a nők elfordulása a munkavállalástól, különösen annak teljes munkaidős formájától.

Alapvetően a család-támogatási politika megalapozása, a népesség-szám tartós csökkenésének megállítása érdekében hosszú ideje visszatérően vizsgálják egyebek között a nők munkavállalási szándékait. A KSH például 1986-ban, majd a Munkaügyi Kutatóintézettel közösen 1995-ben, legutóbb pedig 1999-ben, a munkaerő-felméréshez csatlakoztatva vizsgálta a 15-49 éves nők véleményét. (A két utóbbi vizsgálatot Frey Mária vezette.) Az 1995-ös vizsgálathoz képest 1999-ben eléggé jelentősen, 73 %-ról 67 %-ra csökkent az érintett korosztályokhoz tartozó nőknek a kereső munka vállalásához fűződő pozitív véleménye. A munkaerőpiachoz kötődő (foglalkoztatott és munkanélküli) nők nagy többsége (73, ill. 70 %-a), különösen a szellemi foglalkozásúak (79 %) fontosnak tartja, hogy a nőknek legyen kereső foglalkozása; az inaktívak – főleg a gyermekgondozás miatt a munkaerőpiactól távollevők – egyharmada-40 %-a szerint a nők csak a háztartással és a gyermekneveléssel foglalkozzanak.

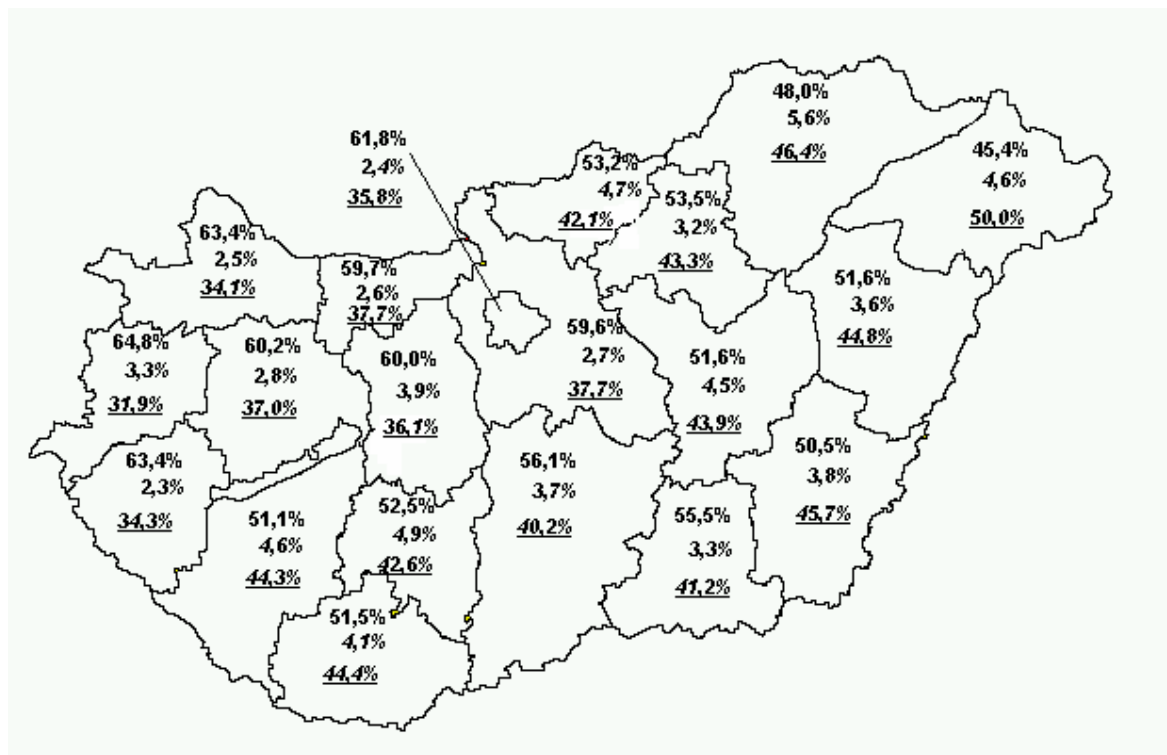
A kisgyermekes anyák többsége – akik körében a Népességtudományi Kutatóintézet 1974 óta többször is végzett felmérést – az elmúlt évtizedekben is határozottan elutasította a nők munkavállalását; a munkánál, hivatásnál fontosabbnak tartva a családot, a magánéletet. A 2000. évi felmérés szerint nemcsak a tradicionális családmódel (a férj tartsa el a családot) igénye erősödött fel körükben, hanem ezzel együtt a háziasszony szerep elismertsége is. 1991-ben az ötfokú skálán megadott átlagértékből 33 pontot értek el azok a vélemények, hogy „Háziasszonynak lenni ugyanolyan kielégítő lehet, mint kereső tevékenységet folytatni” – 2000-ben ez a vélemény már 62 pontot kapott. 1991-hez képest viszont kevesebben gondolták, hogy sokkal jobban megbecsülik azt a nőt, aki dolgozik (55, ill. 51 pont).

Ennek ellenére közülük is sokan dolgoznának szívesen részmunkaidőben. A tanulmány szerint „nagy a fogadókészség e foglalkoztatási forma iránt, a többség ebben látná a kereső tevékenység és a gyermekvállalás összeegyeztetésének garanciáját”.²¹

A nők jelentős hányada vállalna szívesen rész-munkaidős foglalkoztatást, 2002-ben azonban még mindig nem sikerült megteremteni azokat a feltételeket, amelyek ezt a munkáltatók számára is vonzóvá tennék.

Összegezve: a gazdasági aktivitás, ezen belül a nők és az idősebbek foglalkoztatási esélyeinek érdemleges növelése a foglalkoztatáspolitikai aligha halasztható teendője.

²¹ Pongrácz Tiborné: A család és a munka szerepe a nők életében in: Pongrácz Tiborné-Spéder Zsolt (szerk.) Népesség, értékek, vélemények, Népességtudományi Kutatóintézet, Kutatási jelentések 73., 2002. 123-137. old.

A 15-64 éves népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint, 2002

Foglalkoztatottak = 56,2%

Munkanélküliek = 3,5%

Gazd. nem aktívak = 40,3%

Adatforrás: Munkaerő-felmérés

3. FOGLALKOZTATÁS, FOGLALKOZTATOTTAK

3.1 A luxemburgi folyamat előrehaladása

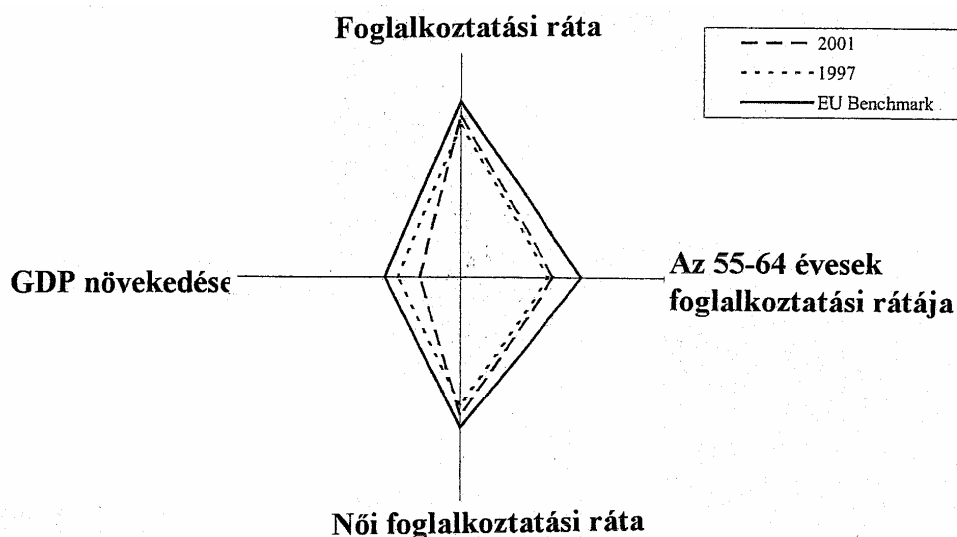
A közösen elfogadott foglalkoztatási célok elérése érdekében, mint köztudott, az EU minden tagországa évről-évre elkészíti – az ugyancsak közösen elfogadott, évenként kiadott irányvonalak (Employment Guidelines) alapján – saját nemzeti akció tervét (National Action Program = NAP), tételesen, számszerűen meghatározva, milyen eredmények elérését vállalja. Az akció terveket az EU évente értékeli, s az eredményt a Tanács és a Bizottság közös jelentésében nyilvánosságra hozza (esetenként így nyilvánosan is elmarasztalva a nem megfelelően teljesítő országokat) és számos kérdésben konkrét ajánlásokat tesz a továbblépés érdekében.

A 2002-ben kiadott Közös Jelentés a 2010-re elérni kívánt célokhoz viszonyítva mutatja be az 1997-2001-ben elért eredményeket.

7. ábra

Az EU foglalkoztatási céljainak teljesülése 1997-2001.

	2001	1997	EU cél
Foglalkoztatási ráta	63,9	60,5	70 (2010-re a lisszaboni csúcson kitűzött cél)
Az 55-64 évesek foglalkoztatási rátája	38,5	36,3	50 (2010-re a stockholmi csúcson kitűzött cél)
A női foglalkoztatottsági ráta	54,9	50,6	60 (2010-re a lisszaboni csúcson kitűzött cél)
GDP növekedése	1,6	2,5	3 (alap-irányvonal, lisszaboni csúcsértekezlet)

Forrás: Draft Joint Employment Report 2002., 14. old.

A tagállamokról elkészített diagramok hasonlóan tükrözik egy-egy országnak a célokhoz viszonyított foglalkoztatási helyzetét.

A tagországok 1997. évi jelentősen különböző kiinduló helyzetéhez képest 2001-re sokféle változás történt. A legnagyobb arányban Írországban (8,2 százalékponttal) és Spanyolországban (8,1 százalékponttal) nőtt a foglalkoztatottság, a

legkevésbé Görögországban (0,3). Az EU átlagában 3,4 százalék-pontnyi volt a növekedés.

Az ütem-különbségek ellenére – bár az országok egymáshoz viszonyított sorrendje esetenként módosult – lényegében változatlan az országok három nagy csoportja: a legjobbaké, a 70 %-os foglalkoztatási szintet elért vagy azt meghaladóké (Dánia, Hollandia, Svédország, Egyesült Királyság); a 60 és 70 % közötti foglalkoztatottsági szintet elértéké, valamint a legalacsonyabb, 60 %-os szintet sem elérőké (Görög-, Olasz- és Spanyolország).

A nők foglalkoztatása a legnagyobb mértékben Írországban (9,1 százalék-ponttal) és Spanyolországban (8,3 százalék-ponttal) nőtt, az idősebbeké Finnországban (10 százalék-ponttal).

A foglalkoztatási ráta 2001-ben az EU tagországaiban minden korcsoportban nőtt; 0,4 százalék-ponttal a 15-24 évesek, 0,5 százalék-ponttal a 25-54 évesek korcsoportjaiban. Az utóbbiak, a legjobb munkavállalási körűnek tekintett népesség foglalkoztatottsági szintjének különbségei csökkennek a tagállamok között, nem változnak vagy nőnek a különbségek a fiatalabbak és az idősebbek esetében. A fiatalok alacsony foglalkoztatottsága azonban egyúttal növekvő iskoláztatási szintjüket is jelzi.

3.1 táblázat

Az EU tagországainak foglalkoztatottsági rátái

	Foglalkoztatottsági ráták 2001-ben					Növekedés 1997-hez képest százalék-pontban		
	Összesen	Nők	Idősebbek			Összesen	nők	idősebbek együtt
			együtt	nők	férfiak			
Ausztria	68,4	60,1	28,6	17,9	40,0	0,6	1,5	0,1
Belgium	59,9	50,5	24,1	14,3	34,4	3,0	4,0	2,0
Németország	65,8	58,8	37,7	29,5	46,1	2,1	3,5	0,4
Dánia	76,2	72,0	58,0	49,8	65,5	1,3	2,9	6,3
Spanyolország	56,3	41,9	38,9	21,8	57,4	8,1	8,3	5,4
EU átlag	63,9	54,9	38,5	28,8	48,6	3,4	4,3	2,2
Finnország	68,1	65,4	45,7	44,8	46,7	4,8	5,1	10,0
Franciaország	63,1	56,1	31,0	26,7	35,4	3,6	3,7	1,9
Görögország	55,4	40,9	38,0	22,5	55,0	0,3	1,6	2,9
Írország	65,7	55,0	46,8	28,8	64,7	8,2	9,1	6,5
Olaszország	54,8	41,1	28,0	16,2	40,4	3,6	4,7	0,1
Luxemburg	62,9	50,9	24,4	14,0	34,8	3,0	5,6	0,5
Hollandia	74,1	65,2	39,6	28,0	51,1	6,1	7,8	7,8
Portugália	68,9	61,1	50,3	40,6	61,6	4,9	5,0	3,0
Svédország	70,9	69,4	64,9	62,2	67,7	3,6	3,8	4,7
Egyesült Királyság	71,7	65,1	52,3	43,1	61,7	1,7	1,9	4,0

Megjegyzés: Az adatok az Eurostat negyedévenkénti LFS idősorain alapulnak, eltérhetnek az Employment in Europe 2002 kötet statisztikai függelékében közreadott, az LFS második negyedéves adataitól.

Forrás: Draft Joint Employment Report, 19. old.

A tagállamoktól – különösen az eddig relatíve gyenge eredményüektől – azt várja az EU, hogy a jelenlegi gazdasági lassulás közepette fokozzák a strukturális

munkaerőpiaci reformokat, támogatva a dolgozók és a cégek alkalmazkodását a változásokhoz – mert az elért eredmények ellenére mindeddig megmaradtak a munkaerőpiac fő gyengeségei.

3.2 Foglalkoztatás a csatlakozó országokban

Az EU 2001-ről szóló jelentése csak a tagországok munkaerőpiaci helyzetét értékelte, és nem foglalkozott a csatlakozni kívánó országokkal. A felvételre váró országok közül, mint a korábbi években is, az *Employment in Europe* adott áttekintést, saját rendszerének megfelelően a munkaerő-felmérések második negyedévi adatai alapján. A felmérésben szereplő 11 ország közül – Ciprus kivételével – 10 volt közép-kelet európai szocialista ország, amelyek gazdaságát sok szempontból hasonlóvá formálta a politikai és a gazdálkodási rendszer négy évtizede, a KGST-hez tartozás, majd e rendszerek összeomlását követően a hasonló változásokat kívánó átalakulás.²²

A szóban forgó országok különböző időpontokban kapcsolódtak be a munkaerő-felmérésbe, ezért nem mindegyikről áll rendelkezésre az EU tagországokkal egyező idejű adatsor. (Mint jeleztük, némileg eltérő a vonatkozási időszak is, s az itt használt, második negyedéves adatok kissé biztatóbbnak jelzik a foglalkoztatás helyzetét – egyébként az EU tagországokban is -, mint a gyengébb eredményű második félévet is felölelő éves adatok.)

A 11 ország közül 2001-ben csupán ötben volt 60 % feletti a foglalkoztatási szint, a legmagasabb Cipruson (67,9 %). Hatban 50 és 60 % között, a legalacsonyabb Bulgáriában (50,7 %) és Lengyelországban (53,8 %). Az arány annak ellenére alacsony maradt, hogy 2000-hez képest 7 országban nőtt a foglalkoztatás, bár Ciprus kivételével általában néhány tized-százalékponttal.

3.2 táblázat

11 csatlakozni kívánó ország foglalkoztatottsági rátái

	Foglalkoztatási ráták 2001-ben					Változás 2000-hez képest százalékpontban		
	Összesen	Nők	Idősebbek			összesen	nők	idősebbek
			együtt	nők	férfiak			
Bulgária	50,7	47,9	23,9	14,8	34,2	- 0,8	0,7	1,8
Csehország	65,0	57,0	36,9	23,0	52,4	0,1	0,2	0,8
Észtország	61,1	56,9	36,9	41,9	57,1	0,5	- 0,2	5,6
Magyarország	56,3	49,6	48,6	14,6	35,0	0,4	0,2	1,8
Lettország	58,9	56,1	23,7	30,1	44,8	1,2	2,6	1,0
Litvánia	58,6	57,4	36,1	31,8	48,6	- 1,5	- 1,1	- 3,1
Lengyelország	53,8	48,4	30,5	23,8	38,3	- 1,3	- 0,9	1,5
Románia	63,3	58,2	50,5	45,8	56,0	- 0,9	- 0,8	- 1,5
Szlovákia	56,7	51,8	22,5	10,0	37,7	0,4	0,7	1,1
Szlovénia	63,6	58,6	23,4	14,4	33,0	0,9	0,1	1,1
Ciprus	67,9	56,5	49,8	32,6	67,9	2,4	4,0	0,8
Átlag	57,8	52,5	n.a.	n.a.	n.a.	- 0,6	- 0,3	n.a.

Adatforrás: Employment in Europe 2002. Statisztikai függelék.

²² Az EU tagságra ugyancsak aspiráló Málta és Törökország adatai nem szerepelnek az áttekintésben.

A nők 50 %-a körüli foglalkoztatottsága sokkal inkább függ a volt szocialista országok nagyjából azonos korhatárú nyugdíj-rendszerétől, mint az EU tagországaiban; ott az országok közötti szélsőségesebb különbségek (Dánia és Svédország 70 % feletti, illetve Görög- Spanyol- és Olaszország 40 % körüli női foglalkoztatási arányok) adják ki a csatlakozni kívánó országokénál alig magasabb átlagot. Megjegyezzük: feltételezhető, hogy mindkét ország-csoportban a kevésbé fejlett, jelentős mezőgazdasággal rendelkező országokban a nők közül sokan dolgoznak a családi gazdaságokban, anélkül, hogy magukat foglalkoztatottnak tekintnék.

Az alacsony nyugdíjkorhatár az idősebbek foglalkoztatási szintjének az európai átlagnál alacsonyabb voltában is tükröződik.

A csatlakozó országokban mélyreható munkaerőpiaci reformok adhatnak csak esélyt az EU mai átlagos, s a célul tűzött 70 %-os foglalkoztatottsági szintjének eléréséhez. A reformok egyébként, mint az adatok mutatták, még az EU több tagországában is szükségesek.

3.3 Foglalkoztatás Magyarországon 2002-ben

A 2001. évi népszámlálás szerinti az év elején az ország 10.200 ezer lakosából (4.851 ezer férfi és 5.349 ezer nő) 6.958 ezer fő (68,2 %) volt 15-64 éves korú.

Már 2001 során csökkent valamelyest a népességszám, s a csökkenés 2002-ben is folytatódott: az év végére 10.175 ezerre. (A népszámlálás továbbvezetett adatai szerint a 48-52 %-os férfi-női arány lényegében nem változott.) 2002-ben a népesség 67,4 %-a tartozott a nemzetközileg számításba vett 15-64 évesek közé.²³

A hazai szabályok szerint munkavállalási korúak (2002-ben a férfiak esetében 15-61 év, a nők esetében 15-58 év) létszáma – érthetően – jóval szűkebb: a munkaerőmérleg január 1-i (azaz lényegében az előző év demográfiai folyamatait tükröző) adatai szerint 2001-ben 6.285,4, 2002-ben 6.395,3 ezer fő volt; alapvetően a hazai nyugdíjkorhatár növekedése következtében.²⁴

A cél – mint köztudott – Magyarországon is az, hogy elsősorban a munkavállalási korú népesség minél nagyobb hányada legyen foglalkoztatott.

Összehasonlítául közöljük a különbözően számított munkavállalási kor szerint a foglalkoztatottak számát és arányát. (Az utóbbit foglalkoztatási rátának is nevezik.)

²³ A munkaerő-felmérések – az ILO ajánlásának megfelelően – valójában a 15-74 évesek munkaerőpiaci helyzetét vizsgálják, mert, ha nem is sokan, de minden országban dolgoznak férfiak és nők az általánosnak tekintett 65 éves nyugdíjkorhatár után is. A nemzetközi összehasonlítások során e szélesebb körből emelik ki a 15-64 évesekre vonatkozó adatokat.

²⁴ A munkaerő felmérés nem a január 1-i, hanem az éves átlagos népesség számot veszi alapul; így a sorkatonák nélkül számított hazai munkavállalási korú népességet 6.346,9 ezer fős létszámmal vette figyelembe.

A foglalkoztatottak száma és aránya, 2001-2002-ben

ezer főben

Év	Népesség	Ebből:		Foglalkoztatottak*					
		férfiak	nők	Összesen		Ebből:			
		száma		száma	aránya	férfiak		Nők	
						száma	aránya	száma	Arány a
15-64 éves									
2001.	6.866,4	3.354,9	3.511,5	3.864,9	56,3	2.117,5	63,1	17.474	49,8
2002.	6.862,7	3.350,7	3.512,0	3.863,3	56,3	2.113,3	63,1	1.750,0	49,8
15-74 éves									
2001.	7.787,4	3.719,0	4.068,4	3.883,3	49,9	2.128,7	57,2	1.754,6	43,1
2002.	7.775,2	3.713,8	4.061,4	3.883,6	49,9	2.125,5	57,2	1.758,1	43,3
Hazai munkavállalási korú									
2001.	6.317,5	3.226,1	3.091,4	3.823,6	62,1	2.106,9	65,3	1.716,3	55,5
2002.	6.359,9	3.214,3	3.145,6	3.823,6	60,1	2.099,2	65,3	1.724,4	54,8

* Sorkatonákkal

Forrás: Munkaerő-felmérések

Mint a KSH értékelése is megállapítja: „2001 évhez hasonlóan 2002-ben sem következett be érdemi változás a foglalkoztatás szintjében. Éves átlagban 3 millió 884 ezren, a sorkatonák nélkül számítva 3 millió 870,6 ezren minősültek foglalkoztatottnak, pontosan ugyanannyian, mint egy évvel korábban. A 15-64 éves népességen belül a foglalkoztatottak aránya az előző évvel megegyezően 56,3 % volt”. {Munkaerőpiaci jellemzők 2002. IV. negyedévében és a 2002. évben, KSH., 2003. 47. old.}

3.3.1 A nemek és korcsoportok szerinti arányok

Noha a népességben a nők aránya tartósan magasabb (52,5 %) a férfiakénál, jellemzően a férfiak közül dolgoznak többen. Ha eltekintünk az életkori határoktól, a 14 évesnél idősebbek közül a férfiak mintegy 55, a nők kevesebb, mint 40 %-a volt foglalkoztatott.

A 15-64 évesek esetében szűkülnek a határok: a férfiak 63, a nők 50 %-a dolgozott.

A hazai munkavállalási korúak között még kisebb a különbség: a férfiak 65, a nők 55 %-ának volt kereső foglalkozása.

A továbbiakban, minthogy a legtöbb összehasonlítható adat a 15-64 évesekről áll rendelkezésre, a munkaerő-felmérés eredményeit ismertetjük.

Korcsoportok szerint jól érzékelhető néhány tartós tendencia folyamatossága:

- a 15-19 évesek korcsoportja tovább zsugorodott: az 1990-ben még 767 ezres létszámú korosztály a 2001-i népszámlálás idejére mintegy százezer fővel, 668 ezerre csökkent; 2002-ben további 13 ezer fős volt a csökkenés: a létszám 655 ezer fő.

A tartósan csökkenő létszámú korosztály tagjai közül egyre kevesebb a foglalkoztatott, elsősorban azért, mert az általános iskolából kikerülve nem a munkaerőpiacon keresik boldogulásukat, hanem egyre többen tanulnak tovább. 1992-ben (a KSH ekkor kapcsolódott be a munkaerő-felmérés nemzetközi rendszerébe) még 136 ezer 15-19 éves fiatal volt foglalkoztatott; 2002-ben 31,5 ezer. E korcsoportban akkor 23 % volt (a munkát keresőkkel együttesen számított) aktivitási arány, 2002-ben 6,8 %.

A legfiatalabb munkavállalási korúak között természetesen vannak akik nem tanulnak, nem dolgoznak, és aktívan munkát sem keresnek, s vannak, akik szívesen dolgoznának, de nem keresnek munkát, mert nem hiszik, hogy találnának (2002-ben csaknem tízezren), a meghatározó többség azonban a továbbtanulást választotta.

- Változatlanul jellemző az ún. „legjobb korúak”, a 25-54 évesek magas arányú foglalkoztatása. Mint arról már szó volt, az OECD országokban 2001-ben ebbe a korosztályba tartozott az OECD adatai szerint a férfiak 88,2, a nők 63,9 %-a, az EU-ban a férfiak 86,8, a nők 66 %-a. Magyarországon, bár az arányok a férfiak esetében alacsonyabbak (férfiak: 80,7, nők: 83,7 %(!); a keresők zömét (82 %-át) e korcsoportok tagjai adják. (1992-ben a foglalkoztatott férfiak 77,8, a nők 80,3 %-a tartozott a „legjobb korúak” közé, összes foglalkoztatott 79 %-a.)

E korcsoportok tagjainak magas arányú foglalkoztatottsága egyúttal azt is jelenti, hogy a foglalkoztatás növelésének esélyei a fiatalabb és főként az idősebb korosztályokban jelentősek. Számukra pedig – a gazdaság folyamatos és mélyreható strukturális átalakulásának körülményei között – a foglalkoztatás nem hagyományos (más kifejezéssel: nem standard, nem szabványos) formái kínálnak lehetőséget.

- Az idősebbek foglalkoztatásának szükségességére külön is felhívják a figyelmet a korcsoportos adatok: a 60 éven felüliek aránya rendkívül alacsony a keresők körében. 1992-ben a 60-74 évesek közül 59 ezer fő (35 ezer férfi és 24 ezer nő) volt foglalkoztatott. Számuk (a nyugdíjkorhatár emelkedésének hatására is) 2002-re 71 ezerre nőtt (45 ezer férfi és 26 ezer nő), létszámuk azonban töredéke a csaknem másfél milliós, 60-74 éves népességnek, de akár a több mint félmilliós (530 ezres) 60-64 éves népességnek is. A 3.4 táblázat kissé részletesebb adatai szerint:

A foglalkoztatottak száma korcsoportok és nemek szerint, 2002

ezer főben

Korcsoport	Népesség	Foglalkoztatott együtt	Férfi	Nő	Foglalkoztatottsági ráta együtt %
15-19	637,1	34,5	21,0	13,5	5,4
20-24	748,4	369,1	207,3	161,8	49,3
25-29	820,5	573,6	341,1	232,5	69,9
30-34	706,1	519,2	308,9	210,3	73,5
35-39	619,3	480,5	258,8	221,7	77,6
40-44	661,8	514,3	256,4	257,9	77,7
45-49	805,2	599,5	301,7	297,8	74,5
50-54	728,3	482,1	238,4	243,7	66,2
55-59	605,7	239,4	146,6	92,8	39,5
60-64	530,3	51,1	33,1	18,0	9,6
65-69	485,2	14,8	9,1	5,7	3,1
70-74	427,3	5,5	3,1	2,4	1,3
Összesen:	7.775,2	3.883,6	2.125,5	1.758,1	49,9

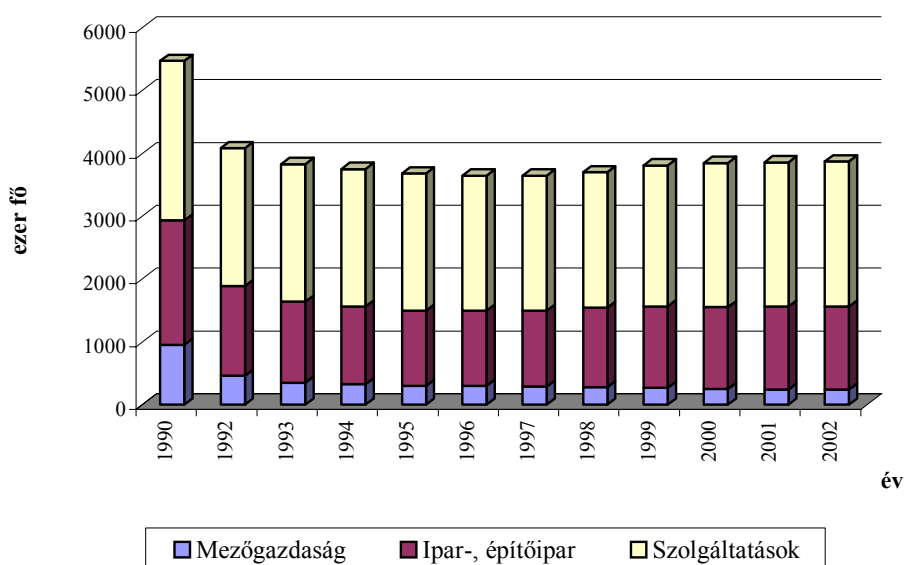
Adatforrás: Munkaerőpiaci jellemzők 2002. IV. negyedévében és a 2002. évben KSH, 2003.

3.3.2 A foglalkoztatottság mértéke szektorok és nemzetgazdasági ágak szerint

Az országok gazdasági fejlettségének egyik fontos mutatója a három alapvető szektor: a mezőgazdaság, az ipar-építőipar és a szolgáltatások súlya a foglalkoztatásban: minél fejlettebb egy gazdaság, annál inkább váltja ki az emberi munkát termelőszektoraiból (a mezőgazdaságból és az iparból) a többnyire jelentős tőkebefektetést kívánó, a tudomány újabb és újabb vívmányain alapuló modern technika. Az EU átlagában a keresők mindössze 4,2 %-a dolgozott 2001-ben a mezőgazdaságban (ezen belül az Egyesült Királyságban 1,4, Luxemburgban 1,6, Belgiumban 2, Németországban 2,4, de Görögországban 16, Portugáliában 11 %); az iparban- építőiparban pedig az EU keresőinek 26,4 %-a.

A jómódú országokban az üzleti világ, a kormányok, s magánemberek egyre többet költenek a szolgáltatásokra, igényeikkel új munkahelyeket teremtve. Az EU átlagában már a keresők 69,4 %-a dolgozik a szolgáltatások sokféle ágának valamelyikében, de az arány az EU országok többségében már elérte a 73-74 %-ot (Hollandiában a 76,7 %-ot).

A modernizálódó gazdaságok folyamatos és mély szerkezetváltása bár lassabban, de érzékelhetően zajlik a csatlakozni kívánó közép- kelet európai volt szocialista országokban is. A szerkezetváltás azonban – az országok adott fejlettségéhez illeszkedően – a piacgazdaság keretei között is csak kevésbé tud felgyorsulni. A legtöbb országban még magas a mezőgazdaságban dolgozók aránya (Romániában több mint 40, Lengyelországban csaknem 20 %-os); relatíve alacsony a szolgáltatásokban foglalkoztatottaké. (Ciprus minden mutatója a fejlett országokéhoz hasonló).

A három gazdasági szektorban foglalkoztatottak számának változása 1990-2002

Magyarországon a gazdasági szektorok foglalkoztatási súlyának változásáról hosszú időszakkal rendelkezünk. A mezőgazdaság száz év alatt a legnagyobb súlyú szektorból a legkisebb foglalkoztatóvá vált – legalábbis a bejelentetten dolgozók száma szerint.²⁵

Az ipar foglalkoztatási szerepe a 70-80-as években volt meghatározó. A 90-es években, a gazdaság összeomlásakor csaknem felére csökkent a szektorban dolgozók száma, de a foglalkoztatottak létszámának összezsugorodásával az itt dolgozók aránya tartósan egyharmad körüli maradt, lényegesen magasabb a fejlett országokénál.

²⁵ Közismert tény, mint már utaltunk rá, hogy többszázeken művelnek kiegészítő jövedelem reményében kisebb-nagyobb földet, de a ráfordított munkát akkor sem tekintik jövedelemszerzésnek, ha a terményt, állatot értékesítik. Az ilyen tevékenységet nem kell regisztráltatni, ezért, noha a munkaerő-felmérésben egy órányi, másoknak jövedelem ellenében végzett munka is „foglalkoztatottnak” minősül, ez gyakorlatilag nem jelenik meg a statisztikákban.

**A foglalkoztatás szektoronkénti aránya az EU tagországaiban és
11 csatlakozni kívánó országban, 2001-ben (Foglalkoztatottak = 100 %)**

%

EU tagországok	Mezőgazdaság	Ipar- építőipar	Szolgáltatás
Belgium	2,0	23,3	74,8
Dánia	3,3	22,6	74,1
Németország	2,4	28,6	68,9
Görögország	16,3	24,2	59,5
Spanyolország	6,5	29,8	63,8
Franciaország	4,1	22,7	73,2
Írország	7,0	29,0	64,0
Olaszország	4,8	29,4	65,8
Luxemburg	1,6	23,1	75,4
Hollandia	3,4	19,8	76,7
Ausztria	n.a.	n.a.	n.a.
Portugália	10,9	30,6	58,5
Finnország	5,8	27,7	66,4
Svédország	2,6	23,3	74,1
Egyesült Királyság	1,4	24,8	73,7
EU átlag:	4,2	26,4	69,4
<u>11. csatlakozó ország</u>			
Bulgária	9,7	32,7	57,6
Csehország	4,9	40,5	54,6
Észtország	7,1	34,2	58,7
Magyarország	6,1	34,5	59,4
Lettország	15,1	25,3	59,6
Litvánia	16,5	27,2	56,3
Lengyelország	19,2	30,7	50,1
Románia	44,4	25,8	29,7
Szlovákia	6,3	37,1	56,7
Szlovénia	9,9	38,6	51,4
A 10. ex-szoc. ország átlaga	21,0	31,3	47,6
Ciprus	4,9	24,0	71,1

Adatforrás: Employment in Europe 2002, 173-198. old.

A szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma mintegy két évtizede, visszaesésekkel ugyan, lassan, de érzékelhetően növekszik. 2002-ben a szolgáltatási ágakban dolgozók száma ismét szerényen gyarapodott. (Lásd a 3.6 táblázat adatait)

Míg a szektorok foglalkoztatási arányai a gazdaság fejlettségére utalnak, a szektorokhoz tartozó ágak foglalkoztatási súlyának változása a gazdasági szerkezet különböző részeiben végbemenő változásokat tükrözi.

2002-ben a statisztikákban számba vett 14 nemzetgazdasági ág felében csökkent, (összesen 27 ezer fővel) másik felében nőtt (összesen 39 ezer fővel) a foglalkoztatottak száma.

A gazdasági szektorokban foglalkoztatottak 1900-2002-ben

Év január 1.	Mező- és erdőgazdaság		Ipar- építőipar		Szolgáltatás		Foglalkoztatottak fő = 100 %
	e.fő	%	e.fő	%	e.fő	%	
1900.*	1.734,6	61,1	422,5	15,0	684,2	23,9	2.841,3
1910.*	1.684,7	59,7	558,1	18,3	810,1	26,5	3.053,0
1920.*	2.127,2	59,7	562,9	15,8	875,3	24,5	3.565,4
1930.	2.030,2	54,3	754,5	20,2	952,8	25,5	3.737,5
1941.	2.165,1	51,5	919,3	21,8	1.118,7	26,7	4.201,9
1949.	2.197,5	53,8	884,0	21,6	1.003,4	24,6	4.084,9
1960.	1.830,0	38,5	1.617,7	34,0	1.311,9	27,5	4.759,6
1970.	1.246,0	23,2	2.379,2	44,3	1.747,5	32,5	5.372,7
1980.	1.109,0	19,3	2.386,1	41,6	2.238,5	39,1	5.733,6
1990.	955,0	17,5	1.976,8	36,1	2.540,1	46,4	5.471,9
2001	205,3	5,6	1.225,4	33,1	2.266,3	61,3	3.696,9
Éves átlag**							
1992.	460,1	11,3	1.431,0	35,0	2.191,6	53,7	4.082,7
1993.	349,4	9,1	1.292,2	33,8	2.185,7	57,1	3.827,3
1994.	327,6	8,7	1.237,3	33,0	2.186,6	58,3	3.751,5
1995.	295,1	8,0	1.198,1	32,6	2.185,6	59,4	3.678,8
1996.	302,4	8,3	1.190,1	32,6	2.155,6	59,1	3.648,1
1997.	287,8	7,9	1.207,9	33,1	2.150,6	59,0	3.646,3
1998.	278,8	7,5	1.264,3	34,2	2.154,6	58,3	3.697,7
1999.	270,4	7,1	1.296,1	34,0	2.245,0	58,9	3.811,5
2000.	251,7	6,5	1.298,4	33,8	2.299,0	59,7	3.849,1
2001.	239,4	6,2	1.321,0	34,2	2.299,1	59,6	3.859,5
2002.	240,9	6,2	1.319,9	34,1	2.309,8	59,7	3.870,6***

* Az ország mai területe szerinti adatok

** 2002-ig a népszámlálást megelőzően ismert létszámok szerint

*** Sorkatonák nélkül

Adatforrás: Év, január 1. 1900-2001: Népszámlálások; Éves átlag: Munkaerő-felmérések

A legtöbb foglalkoztatottat (7,5 ezer fő) a közigazgatás, valamint a szálláshely-szolgáltatás ág (5,7 ezer fő) vesztett; a legtöbbet az ingatlanügyek, bérbeadás, gazdasági szolgáltatás ág (13,2 ezer) és az oktatás (8,2 ezer) gyarapodott.

Az adott, néhány ezer fős (a statisztikai hibahatáron belül maradó) létszám-változásokból azonban nem vonható le következtetés a nemzetgazdasági ágak foglalkoztatási súlyának változására. A módosulások jobbára csak hosszabb távon érzékelhetők.

A foglalkoztatottak száma és aránya nemzetgazdasági ágak szerint

Nemzetgazdasági ágak*	1992.		2000.		2001.		2002.**	
	e.fő	%	e.fő	%	e.fő	%	e.fő	%
A-B	460,1	11,3	251,7	6,5	239,4	6,2	240,9	6,2
C	52,7	1,3	19,2	0,5	13,0	0,3	14,8	0,4
D	1.053,5	25,8	931,3	24,2	955,8	24,8	959,9	24,8
E	108,0	2,6	80,1	2,1	79,5	2,1	74,2	1,9
F	216,8	5,3	267,8	7,0	272,7	7,1	271,0	7,0
G	480,4	11,8	540,9	14,1	548,4	14,2	552,1	14,3
H	115,6	2,8	133,3	3,5	143,0	3,7	137,3	3,6
I	346,4	8,5	311,8	8,1	310,9	8,1	309,7	8,0
J	68,7	1,7	83,7	2,2	78,9	2,0	75,3	1,9
K	140,3	3,4	204,6	5,3	219,6	5,7	232,8	6,0
L	293,7	7,2	299,0	7,8	289,6	7,5	282,1	7,3
M	311,8	7,6	317,8	8,3	309,8	8,0	318,0	8,2
N	236,3	5,8	241,7	6,3	234,9	6,1	240,7	6,2
O-Q	198,4	4,9	166,2	4,3	164,0	4,2	161,8	4,2
Együtt:	4.082,7	100,0	3.849,1	100,0	3.859,5	100,0	3.870,6	100,0

* **A-B** = Mezőgazdaság, vadgazdaság, erdőgazdaság- és halászat; **C** = Bányászat; **D** = Feldolgozóipar; **E** = Villamos-energia, gáz-, hő- és vízellátás; **F** = Építőipar; **G** = Kereskedelem közúti jármű-javítás és karbantart.; **H** = Szálláshely szolgáltatás- és vendéglátás; **I** = Szállítás, raktározás, posta, távközlés; **J** = Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolg.-i.; **K** = Ingatlanügyek, bérbeadás, gazdasági szolgáltatás; **L** = Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás; **M** = Oktatás; **N** = Egészségügy- és szociális ellátás; **O-Q** = Egyéb szolgáltatás.

** A népszámlálási adatok alapján újra számítva; sorkatonák nélkül

Forrás: Munkaerő-felmérések

A nemzetgazdasági áganként többnyire szerénynek tekinthető mozgás mögött azonban jelentős átrendeződési folyamat zajlik. Folyamatosan szűnnek meg és jönnek létre új tevékenységek – csakúgy, mint minden működő gazdaságban.²⁶

2002-ben – az előző évekhez hasonlóan – az ágazatokba sorolt vállalatok, gazdálkodók szintjén erőteljesek voltak a foglalkoztatott létszámot érintő változások. A közvélemény is jobban érzékelte a korábbiaknál, elsősorban néhány nagy, multinacionális cég bezárása, az országból kivonulása miatt.²⁷

²⁶ A nagy, az egész gazdaságot megrázó változás, mint köztudott, a 90-es évek elején, a szocialista gazdaság összeomlásakor történt. Az 1992-öt követő időszakban a vállalati munkahely-teremtés és megszűnés 1996-ig nemzetközileg is kivételes ütemű, de 1996 után is igen gyors változásainak hatását elemezte az ágazatok foglalkoztatására Körösi Gábor és Surányi Éva tanulmánya. Az elemzés egyik fő megállapítása: a vállalati foglalkoztatás nagyon lényeges átalakulása 1992 és 2000 között csak csekély elmozdulást hozott az ágazatok foglalkoztatásában. {Körösi G.-Surányi É.: *Munkahely-teremtés és- rombolás, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, BWP, 2002/8.*}

²⁷ Egy összegzés szerint a multinacionális cégek kivonulása miatt 2000. október és 2003. január között összesen hétezer munkahely szűnt meg. {*Népszabadság, 2003. jan. 15.*} Volt olyan cég is – a legnagyobb kanadai befektetés Magyarországon – amely lemondott az újonnan épített, teljesen kész üzemének megindításáról {*Népszabadság, 2002. nov. 20.*}.

(2002. májusában jelentette be a Flextronics a Microsoft új terméke, az X-box játék-konzol gyártásának Kínába települését, ami – a bejelentéskor – 1200 dolgozó elbocsátását jelentette; októberben az IBM merevlemez gyárának bezárását és 3.700 dolgozójának elbocsátását; szeptemberben a Siemens magyarországi üzeménél jelentették be a létszámcsökkentést, decemberben 190 dolgozótól vált meg az autórádiókat gyártó, ugyancsak Kínába települő Kenwood stb.) A megrendelések visszaesésére hivatkozva számos cég csökkentette létszámát kisebb-nagyobb mértékben. (Például Székesfehérváron a Philips; Ukrajnába telepítette át termelését a TDK Rétságáról; Tatabányán 140 dolgozónak mondott fel Buckbee Mears Hungary; bezárta csurgói üzemét az Italystaps stb.) A tevékenység csökkentése, megszüntetése beszállítók széles körét kényszerítette hasonló lépésekre (például a Videotont).

A világgazdasági recesszió tovagyrúzó hatásaival a gazdaság úgyszólván minden szegmensébe eljutott. Számos más ok is hatott azonban a létszámcsökkentésekre: a modernizálás szükségessége például a postánál, a vasútnál, a hadseregnél, a Matáv-nál. A versenyképesség gyengesége a recessziótól függetlenül is számos ágazatban okozott foglalkoztatási gondokat, a kohászatól a cipőiparig, a konzervipartól a textil- és ruhaiparig. Az iparosodás kezdetén a hazai nyersanyagra épülő ágazatok zöme az idők során egyre inkább külföldi alapanyagra szorult, majd a jóval olcsóbb előállításra képes (jórészt ázsiai) országok versenyével szembesült. (2002-ben ismét számos cipőgyár, ruhagyár kényszerült bezárásra; hosszú ideje vergődik a konzervipar, s a még működő kohászat.)

A remélt gazdasági növekedést visszafogó folyamatok egyelőre folytatódni látszanak. (2003. I. negyed évében számos további leépítést jelentettek be: a Philips szombathelyi gyárában 500 fő, az Ajka Kristálynál, a Csepeli Fémműnél, a Bakonyi Erőműnél egyenként több száz, a Postánál több ezer fő leépítését kezdték meg vagy tervezték.)

Az elbocsátási hullám ellenére (amelyhez bizonyos területeken a minimálbér ugrásszerűen növelt szintje és a forint magas árfolyama is hozzájárult) a foglalkoztatási szint azért nem esett vissza, mert folytatódtak a szerkezetváltást, a modernizációt elősegítő folyamatok is.

Az egyik legfontosabb körülmény, hogy folytatódott a tőkebeáramlás. 2002-ben Magyarországra 1.281 milliárd euró külföldi működő tőke érkezett, 18,3 %-kal több, mint egy évvel korábban. A legtöbbet befektető országok: Hollandia, Németország, az Egyesült Államok és Svédország voltak, de úgyszólván minden fejlett gazdaságból érkeztek régi és újabb beruházók. A megcsappant számítástechnikai beruházások mellett jelentős a gépkocsi-gyártás alkatrész-gyártó hálózatát adó beruházó, és a gazdaság úgyszólván minden területén (az ablakkeret-gyártástól a fém-megmunkálásig, az üveggyártól a TV-gyártásig) megtalálhatók az itt új gyártóbázist telepítők. A látványosan kivonulók közül új

tevékenységet telepített ide a Flextronics, jelentősen bővítette váci gyárát az IBM. 2002-ben is jellemző volt, hogy sok tevékenységet telepítettek át Nyugat-Európa különböző országaiból. (Ugyanakkor a magyar vállalkozások is a korábbinál több vállalkozást alapítottak külföldön, összesen 275 millió euró értékben, főként Szlovákiában, Lengyelországban és Romániában.)

A befektetések új munkahelyeket jelentenek, részben még 2002-ben, részben, növekvő számban, a következő években.²⁸ A hazai cégekkel együtt 2002-ben, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium adatai szerint az újonnan alakult 228 munkahelyen 7.510, az 1.448 létszámbővítés során pedig 43.590 dolgozót alkalmaztak. {Idézi: *Világgazdaság*, 2003. jan. 24.} Ez a mintegy 51 ezer munkahely pótolta az év során elvesztetteket.

A munkahely-teremtéseket a kormány különböző kedvezményekkel támogatta, részben a Széchenyi-terv keretében, részben pedig a Munkaerőpiaci Alapból a magas munkanélküliségi rátájú térségekben, vissza nem térítendő támogatásként. Az országban 10 megyéjében összesen 506 településen munkahelyenként több mint egymillió forintos szubvenciót nyerhettek el a tartós – legalább 3 évig tartó – foglalkoztatást biztosító munkáltatók.

A gazdaság más területein is hozott új munkahelyeket a változás. A honvédségnél például, a leépítésekkel párhuzamosan folytatódott a szerződéses állomány toborzása, s 2002-ben már 3.800-an munkavállalóként léptek a sorkatonák helyébe. 2006-ig 12-13 ezer katonát kívánnak szerződtetni. {*Világgazdaság*, 2002. okt. 10.} A rendőrség és a határőrség is létszámfelvevő – 2002-ben ötezer hivatásos alkalmazottat kerestek. (A tervek szerint az EU csatlakozást követően, a belső határellenőrzés megszűnésével a vámosok létszáma jelentősen csökken, egy részük a határőrségnél pótolhatja a létszámhiányt.) A költségvetésből fedezett egyéb ágakon túl – mint láttuk – tovább nőtt az ingatlanügyekkel együtt számba vett sokféle gazdasági szolgáltatás, valamint a kereskedelem létszáma is.

Az előrejelzések szerint a gazdaság különböző területein a munkahely-teremtés is folytatódik. A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium égisze alatt évente kétszer készülő Rövidtávú munkaerőpiaci prognózis – amely 2002. II. félévére lényegében a foglalkoztatás stagnálását jelezte, több mint 4.500, a foglalkoztatottak mintegy 25 %-át reprezentáló cég véleménye alapján – 2003. I. félévére ismét növekedést jelzett: a 70 ezer fős létszámcsökkenéssel szemben 109

²⁸ A KSH kétévenként ad részletesebb áttekintést a külföldi cégek magyarországi teljesítményéről, egyebek között e cégeknél foglalkoztatottak létszámáról. A 2003-ban közreadott áttekintés szerint 2001-ben nagyjából ugyanannyian (590.741 fő) álltak alkalmazásban a külföldi tulajdonú cégeknél, mint 2000-ben (583.034 fő); az alkalmazásban állók 2000-ben 26,6, 2001-ben 26,5 %-a. A legtöbb dolgozót a feldolgozóipar cégei foglalkoztatták (2001-ben mintegy 370 ezer főt; mintegy harmadukat a villamos gép, műszer gyártásban.) {*A külföldi működő tőke Magyarországon, 2000-2001, KSH, 2003.*}

ezer fős felvételt.²⁹

3.3.3 *A foglalkoztatás jellege, a foglalkozási főcsoportok*

2002-ben folytatódott a foglalkozási státuszok lassú átrendeződése: a keresők egyre nagyobb hányada dolgozott alkalmazottként, s egyre kevesebben egyéb formában: szövetkezeti tagként, önállóként vagy segítő családtagként.

3.8 táblázat

A foglalkoztatottak* száma és megoszlása foglalkozásuk jellege szerint

A foglalkoztatás jellege		1992.	1997.	2000.	2001.	2002.**
Alkalmazott	e.fő	3.203,4	2.989,7	3.255,5	3.296,3	3.337,2
	%	79,6	82,8	85,0	85,7	86,2
Szövetkezet tagja	e.fő	225,0	68,9	37,1	30,7	22,5
	%	5,6	1,9	1,0	0,8	0,6
Társas vállalkozás tagja	e.fő	257,9	137,4	129,4	119,1	109,9
	%	6,4	3,8	3,4	3,1	2,8
Egyéni vállalkozó	e.fő	290,1	373,3	381,0	372,1	377,1
	%	7,2	10,3	9,9	9,7	9,8
Segítő családtag	e.fő	49,3	41,0	26,1	26,3	23,9
	%	1,2	1,1	0,7	0,7	0,6
Összesen	e.fő	4.025,7	3.610,3	3.829,1	3.844,5	3.870,6
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* 15-74 évesek, sorkatonák nélkül

** A népszámlálási adatok szerint számítva

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

Az alkalmazotti státusz Európa-szerte a legnépszerűbb foglalkozási viszony.³⁰

Európához hasonlóan, Magyarországon is a múlt század 30-as éveitől, és különösen a második világháború után vált általánossá. Magyarországon – és a

²⁹ A rövidtávú előrejelzések készítése 1991-ben kezdődött a Foglalkoztatási Hivatal – az évek során többször módosult nevű – elődszervezeténél. (A prognózis készítését a kezdetektől Székely Judit vezeti, aki idő közben a Gazdasági Minisztérium, majd a kormány-váltást követően a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium helyettes államtitkára lett.) A mintegy 4.500-5.000 cégnél az adatgyűjtés személyes kikérdezéssel történik, ami nagymértékben hozzájárul a kapott információk megbízhatóságához. Az interjúkat a munkaügyi központok és kirendeltségeik vállalati kapcsolattartással megbízott munkatársai készítik. Ennek a módszernek köszönhető, hogy a válaszadási arány magas, 90-95 % közötti.

Az adatgyűjtés területi alapon szerveződik, s a 19 megyei, illetve a fővárosi munkaügyi központ országos hálózatára épül.

Az országos összefoglaló mellett 174 kistérségre, a 19 megyére és a fővárosra vonatkozóan külön-külön elemzések készülnek.

³⁰ Az ENSz mellett működő statisztikai bizottság egyetértésével kialakított kategóriák lényeges ismérvei szerint azok minősülnek alkalmazottnak, akik írott vagy íratlan munkaszerződés alapján munkájukat egy munkáltatónál értékesítik, annak utasításai szerint dolgoznak, s a munkájukért díjazást kapnak. A díjazás független annak az egységnek a jövedelmétől, amelyben dolgoznak. A foglalkoztatottak másik alaptípusát az önállók alkotják. Önállónak azok minősülnek, akik javakat és/vagy szolgáltatásokat adnak el vevőknek és klienseknek, s ennek hasznából részesülnek. Az önállók maguk határozzák meg munkahelyüket és időbeosztásukat, vagy azt a vevőkkel/kliensekkel szabadon kötött megállapodásban rögzítik.

szocialista gazdálkodást folytató országokban – különösen felerősítette szerepét, hogy úgyszólván minden dolgozó az állam alkalmazottja lett.

Köztudott, hogy az egyéb foglalkozási státuszok közül a szövetkezetek tagjai – formális tulajdonosi jogosítványaik ellenére – lényegében ugyancsak alkalmazottként dolgoztak; az egyéni vállalkozás és a segítő családtagi státusz pedig hosszú ideig sem gazdaságilag, sem társadalmilag nem volt vonzó.

Az alkalmazotti munkaviszony viszont sokféle, törvényben rögzített előnnyel járt. A foglalkoztatás úgyszólván minden elemét egyre aprólékosabb szabályokkal védte a munkajog, a Munka Törvénykönyve; s a dolgozó jogot szerzett betegség idején az orvosi ellátásra, a táppénzre, esetleges felmondáskor a végkielégítésre, a felmondási időre, munkanélküliség esetén a segélyre, nyugdíjba vonuláskor a nyugdíjra.

Az alkalmazottakat illető, szélesedő jogok, és (nagyobb részt a munkáltatók által fizetett biztosításokon alapuló) szociális járandóságok a dolgozni kívánók tömegei számára erőteljesen felértékelték az alkalmazotti munkaviszonyt (jellemző, hogy Magyarországon a közvélekedés többnyire ezt azonosítja a „foglalkoztatottsággal”).

2002-ben, a változatlan foglalkoztatási szinten belül csupán az alkalmazásban állók létszám nőtt érzékelhetően, mégpedig – mint erről szó volt – jellemzően a közszférában, miközben a versenyszférában dolgozóké csökkent.

Valamelyest nőtt az egyéni vállalkozók száma is. A később részletesebben is tárgyalt adatokból úgy tűnik, hogy főként a nyugdíj mellett vállalkozók számának gyarapodásával, a munkaerő-felmérés ugyanis őket – a hazai nyugdíj-szabályoktól függetlenül – foglalkoztatottként veszi számba.

Összességében azonban zsugorodott az önálló tábor, amelybe foglalkozási helyzetük szerint a nem alkalmazottként dolgozók mindegyike beletartozik.

Az összes, alkalmazásban nem álló (szövetkezeti tag, társas vállalkozás tagja, egyéni vállalkozó, segítő családtag) egyébként zömmel a szolgáltatások valamely ágában tevékenykedett.

3.9 táblázat

Az alkalmazásban nem álló foglalkoztatottak aránya a gazdasági szektorok szerint, 2002-ben

	Fő	%
Mezőgazdaság	98.111	18,4
Ipar, építőipar	128.267	24,0
Szolgáltatások	307.056	57,6
Együtt	533.434	100,0

Forrás: Munkaerő-felmérés, KSH, 2003.

A szolgáltatásokon belül a legmagasabb arányban a kereskedelem, javítás nemzetgazdasági ágban dolgoztak az önálló (23,4 %); az ingatlanügyletekkel összevont gazdasági szolgáltatás ágban 11,8 %-uk működött. A gazdaság egyéb területein jóval kevesebben dolgoztak.

Az adatokból jól érzékelhető, hogy a 80-as évek második felében, s a 90-es évek kezdetén még vonzó és népszerű önállósodás szándékok helyébe a kockázatokkal és bizonytalansággal számoló megfontolások léptek, az önálló egzisztencia teremtése helyett az alkalmazottként és mellette esetleg másodfoglalkozású vállalkozóként elérhető mellékkereset igénye.

A munkaerő-felmérés során 2002-ben 65 ezren jelezték, hogy van második foglalkozásuk. Ez számszerűen jóval kevesebb, mint például a másodfoglalkozású egyéni vállalkozói igazolvánnyal rendelkezők száma (2002. végén 125 ezer fő), nem említve a jogi személyiség nélküli társas vállalkozások (elsősorban a több mint 160 ezer bt.) ismeretlen létszámú, de a tapasztalatok szerint jelentős arányban másodfoglalkozású tagját és alkalmazottját.

A különböző foglalkozási viszonyban dolgozók végzett munkájuk főbb jellemzői szerinti csoportosítása a foglalkoztatás szerkezetéről ad képet.

A munkaköri sajátosságok alapján rendszerezett osztályozáshoz ma már az országok széles körében a nemzetközileg kialakított és elfogadott ismérveket használják. (Magyarországon 1994 óta alkalmazzák a nemzetközi gyakorlathoz illeszkedő osztályozást, a Foglalkozások Egységes Országos Rendszerét, a FEOR-t.)

A foglalkozások adott csoportosításával kapott eredmények a gazdaság tényleges igényét tükrözik, egyfelől a szellemi és a fizikai munkát végzők iránt, másfelől e két nagy csoporton belül a különféle munkaköröket betöltők képzettségét illetően.

A gazdaság szerkezetével együtt évről-évre csak kevésbé változó igények hosszabb távon már érdemleges elmozdulásokat jelezhetnek.

1994 óta például érzékelhetően nő a szellemi foglalkozások száma és aránya; s jelentős az átrendeződés a foglalkozási főcsoportok között. (Lásd a 3.10 táblázat adatait)

Az igények tartós változását jelzi, hogy 1994 óta több mint százezer fővel nőtt a szellemi munkát végzők száma, annak ellenére, hogy a legalacsonyabb kvalifikációt igénylő irodai-ügyviteli foglalkozásúak iránt az igény folyamatosan és jelentősen csökkent. (A KSH adatai a 15-74 évesekre vonatkoznak; de a korcsoportos adatokból az is kitűnik, hogy a 64 évesnél idősebbek meghatározó hányada szellemi munkakört tölt be; mind a négy főcsoportban ők adják a foglalkoztatottak 9-10 %-át.)

Az évek során 70 ezer fővel gyarapodott fizikai állományon belül – jórészt az idetelepült külföldi cégek munkaerő-igényét tükrözve – leginkább a gépkezelők, összeszerelők, járművezetők, valamint a szolgáltatás jellegű foglalkozások száma nőtt; miközben erőteljesen csökkent a szakképzettséget nem igénylő, egyszerű foglalkozásoké.

A foglalkoztatottak száma* foglalkozási főcsoportok szerint 1994,2001,2002

Foglalkozási főcsoportok	1994.			2001.			2002.**		
	összesen		nők aránya %	összesen		nők aránya %	Összesen		nők aránya %
	ezer fő	%		ezer fő	%		ezer fő	%	
1. Törvényhozók, igazgatási, érdekképv. vez., gazd. vez.	240,8	6,4	36,8	260,2	6,7	34,4	261,7	6,8	34,5
2. Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő fogl.-ok	383,3	10,2	56,7	450,8	11,7	57,3	454,5	11,7	57,2
3. Egyéb felső- és középfokú képzettséget igénylő fogl.-ok	448,6	12,0	64,5	514,1	13,3	64,5	544,7	14,1	65,2
4. Irodai és ügyviteli (ügyművelő) jellegű foglalkozások	318,9	8,5	91,2	257,4	6,7	92,6	246,8	6,4	92,3
Szellemi foglalkozások összesen	1.391,6	37,1	63,7	1.482,5	38,4	61,9	1.507,7	39,0	62,0
5. Szolgáltatási jellegű fogl.	517,0	13,8	56,8	600,5	15,6	54,7	600,6	15,5	55,7
6. Mezőgazdasági- és erdőgazdasági foglalkozások	132,4	3,5	31,3	133,0	3,4	28,3	134,8	3,5	29,3
7. Ipari- és építőipari fogl.	852,3	22,7	21,3	838,3	21,7	18,0	820,7	21,2	16,8
8. Gépkészítők, összeszerelők, járművezetők	390,1	10,4	21,1	460,9	11,9	28,7	480,8	12,4	29,4
9. Szakképzettséget nem igénylő egyszerű foglalkozások	359,9	9,6	57,1	287,7	7,5	54,4	284,8	7,3	57,1
Fizikai foglalkozások összesen	2.251,7	60,0	35,7	2.320,4	60,1	34,7	2.321,7	59,9	35,2
10. Fegyveres erők, fegyveres testületek foglalkozásai	108,2	2,9	5,6	56,6	1,5	3,5	41,2	1,1	2,7
Nemzetgazdaság összesen	3.751,5	100,0	45,2	3.859,5	100,0	44,8	3.870,6	100,0	45,2

* 15-74 évesek

** A népszámlálási adatok alapján átszámítva, sorkatonák nélkül

Adatforrás: Munkaerő-felmérések**3.3.4 Foglalkoztatás a gazdálkodási formák szerint**

A gazdálkodó szervezetek száma 2002-ben tovább szaporodott. Dinamikusan nőtt – mint minden évben – a gazdálkodó szervezetek száma, és több lett a non-profit szervezet is. A költségvetési és társadalombiztosítási szervezetek száma kissé csökkent, s tovább fogytak a Munkavállalói Résztulajdonosi Program szervezetei.

A gazdálkodó szervezetek zömét adó versenyszférában a megszűnések, átalakulások után csaknem 20 ezer vállalkozással volt több, mint egy évvel korábban.

Újdonság, hogy az új alapítású társas vállalkozások körében a jogi személyiséggel rendelkező, előírt mértékű tőkebefektetéssel alapítható rt-k, kft-k kerültek többsége, bár összességében, az egyéni vállalkozásokkal együtt, továbbra is jellemző maradt a jogi személyiség nélküli, előírt tőke nélkül alapítható új vállalkozások túlsúlya.

A működő szervezetek száma*

	1995. december 31.		2001. december 31.		2002. december 31.	
	szervezet	%	szervezet	%	szervezet	%
Társas vállalkozás	188.207	28,2	371.778	40,2	385.344	40,8
Ebből:						
jogi személyiségű	94.948	14,2	163.824	17,7	171.584	18,2
jogi személyiség nélküli	93.259	14,0	207.954	22,5	213.760	22,6
Egyéni vállalkozás	417.587	62,6	468.797	50,8	474.678	50,2
Vállalkozás összesen	605.794	90,8	840.575	91,0	860.022	91,0
Költségvetési és társadalombiztosítási szervezet	14.992	2,2	15.615	1,7	15.401	1,4
Non-profit szervezet	46.804	7,0	67.153	7,3	69.074	7,6
MRP-szervezet	303	-	228	-	194	-
Összesen	667.893	100,0	923.571	100,0	944.691	100,0

* Az APEH és a KSH eltérően tartja nyilván a regisztrált és a működő szervezeteket. Itt a KSH számbavételi rendje szerinti adatokat ismertetjük.

Adatforrás: KSH Statisztikai havi közlemények, 2002/12.

A működőként nyilvántartott szervezetek száma és a foglalkoztatottság mértéke között azonban nincs szoros összefüggés. Igen sok szervezetet mellékfoglalkozásúak működtetnek, különösen – mint erről szó volt – a jogi személyiség nélküli cégek (főként a bt-k) esetében, de ez jellemző a non-profit szervezetek jelentős részére, és a Munkavállalói Résztulajdonosi Program (MRP) szervezeteire is.

A gazdasági szféra 860 ezer szervezete a keresők mintegy 78, a költségvetési szféra 15,4 ezer szervezete pedig 22 %-át foglalkoztatta.

A vállalkozások méret-struktúrája nem változott: valamennyi szervezeti formában 80 %-nál magasabb a legfeljebb 9 főt foglalkoztató mikro-vállalkozás aránya. Ezen belül az egyéni vállalkozásokban az arány csaknem száz százalék; a körhöz tartozók 82 %-a egyedül, alkalmazott nélkül dolgozott. (Lásd a 3.12 táblázat adatait)

A kis szervezetek túlsúlya minden piacgazdaságra jellemző, különösen a fejlett szolgáltatási szektorral rendelkezőknél. Foglalkoztatási súlyuk azonban többnyire jóval nagyobb, mint Magyarországon.

A 90-es évek második felében az EU-ban – a mezőgazdasági vállalkozásokat mellőző statisztikák szerint – a foglalkoztatottak egyharmada mikro-vállalkozásoknál dolgozott, egyötöde kis cégeknél, egy hetede közepméretű vállalkozásoknál, egyharmada pedig nagyvállalatoknál. Az átlag mögött azonban az egyes országokban jelentős a szóródás. Az átlagos 33 %-kal szemben 40 %-ot is meghaladó a mikro-vállalatoknál dolgozók aránya Belgiumban, Görög-, Olasz- és Spanyolországban. Ezzel szemben kiemelkedő, a 40 %-ot is meghaladó volt a nagy vállalkozásoknál dolgozók aránya az Egyesült Királyságban, Finn-, Német- és Svédországban. {Dezsériné Major Mária: A Nyugat-európai kis- és középvállalkozói szektor, Európai Tükör, 2003. 2. szám, 67-87. old.}

A működő főbb gazdasági szervezeti formák* létszám-kategóriák szerint
2002. december 31.

Gazdálkodási forma	Létszám-kategóriák						Együtt
	0 fős**	1-9 fő	10-19 fő	20-49 fő	50-249 fő	250 +	
	mikro		kis		közép	nagy	
<u>Jogi személyiségű</u>	szervezetek száma						
kft.	47.097	88.486	11.680	7.329	3.246	504	158.342
rt.	642	903	386	526	909	491	3.857
szövetkezet	2.633	1.261	390	626	466	16	5.392
Együtt	50.372	90.650	12.456	8.481	4.621	1.011	167.591
	aránya (%)						
kft.	29,7	55,9	7,4	4,7	2,0	0,3	100,0
rt.	16,7	23,4	10,0	13,6	23,6	12,9	100,0
szövetkezet	48,9	23,4	7,2	11,6	8,6	0,3	100,0
Együtt	30,0	54,1	7,4	5,0	2,9	0,6	100,0
84,1 %							
<u>Jogi személyiség nélküli</u>	szervezetek száma						
<u>társas vállalkozás</u>							
kkt.	2.317	4.455	185	55	7	1	7.020
bt.	76.990	100.449	2.405	559	106	25	180.534
Együtt	79.307	104.904	2.590	614	113	26	187.554
	aránya (%)						
kkt.	33,0	63,5	2,6	0,8	0,1	-	100,0
bt.	42,7	55,7	1,3	0,3	-	-	100,0
Együtt	42,3	56,0	1,4	0,3	-	-	100,0
98,3 %							
Egyéni vállalkozás	szervezetek száma						
	388.006	84.526	1.790	397	39	1	474.678
	aránya (%)						
	81,7	17,8	0,4	0,1	-	-	100,0
99,5 %							
ÖSSZESEN:	517.685	280.080	16.755	9.492	4.773	1.038	829.823
%-ban	62,4	33,8	2,0	1,1	0,6	0,1	100,0
96,2 %							

* Az átalakításra kötelezett, megszűnő gazdasági formák és egyéb vállalkozások nélkül. Számuk együttesen 30.199, ebből 25.578 építőközösség, társasház

** Az alkalmazott nélküli, legfeljebb a tulajdonos által egyedül működtetett vállalkozások, az ismeretlen létszámúakkal együtt

Adatforrás: KSH Statisztikai Havi Közlemények, 2002/12.

Magyarországon a vállalkozások méretek szerinti foglalkoztatási arányáról többféle számított adattal rendelkezünk. Az Ecostat Gazdaságelemző és Informatikai Intézet vállalati adatbázisából származó adatok szerint a kisvállalkozások 2001-ben 424 ezer, a közép-vállalkozások 2000-ben 483, 2001-ben 472 ezer főt foglalkoztattak; 2001-ben az összes foglalkoztatott 19,2, illetve 22 %-át. {Mikroszkóp, 2003. márc. 31.}

Egy másik számítás az APEH-hez értékelhető adóbevallást benyújtott cégek közlésén alapul.

3.13 táblázat

A foglalkoztatottak aránya vállalati méretkategóriák szerint

%

Vállalati méret	EU 19, 2000*	Magyarország**	
		2000.	2001.
Mikro (0-9 fő)	34,3	19,0	23,4
Kisváll. (10-49 fő)	19,0	19,9	19,5
Közepes (50-249 fő)	13,1	22,1	20,9
KKV együtt	66,4	61,0	63,8
Nagy váll. (250 + fő)	33,6	39,0	36,2

* Az EU tagországai, továbbá Izland, Lichtenstein, Norvégia és Svájc adatai, a mező-, erdő-gazdaság és halászat nélkül. In: Dezsériné Major M.: i.m, 3. táblázat, 69. old.

** Az értékelhető adóbevallást benyújtók, a mezőgazdasági vállalkozásokkal együtt. Az itt közölt adatok forrása: Beszámoló a kormánynak a kis- és középvállalkozások 2001. évi helyzetéről, gazdálkodási feltételrendszeréről, Előadó: Dr. Csillag István gazdasági miniszter, Bp., 2002. okt.

A hazai arányokat a 19 európai országgal összehasonlító adatok, a számítások és az eredmények eltérései ellenére azt egyértelműen mutatják, hogy Magyarországon jóval kisebb a mikro-vállalkozások foglalkoztatási súlya, mint a figyelembe vett európai országokban. A mikro-vállalkozások alacsony hazai arányában jól tükröződik az a körülmény, hogy a 0-9 fős kategórián belül a „0 fő” nemcsak az egyedül dolgozó vállalkozót jelenti, hanem azt is, hogy a vállalkozó esetleg maga sem főfoglalkozású; a 9 fős határon belül pedig gyakran csupán 2-3 fő a tényleges létszám.

Szervezeti méretek szerint az intézményi statisztikákból a KSH a 3 millió 870 ezer foglalkoztatott közül a 4 fősnél nagyobb szervezetben dolgozó 2,2 millió, *alkalmazásban álló* hovatartozását mutatja ki. Ebben a körben 2002-ben a nagyobb cégek létszám-vesztését a kisebbek enyhe gyarapodása egyenlítette ki.

3.14 táblázat

A 4 fősnél nagyobb szervezetekben alkalmazásban állók száma a szervezet mérete szerint* 2001, 2002

Létszám-kategória	Működő gazdasági szervezet (dec.31.)				Alkalmazásban állók éves átlagos létszáma			
	2001.		2002.		2001.		2002.	
	Db	%	Db	%	ezer fő	%	ezer fő	%
5- 9 fő	33.386	44,9	35.318	45,8	180,7	8,2	187,1	8,5
10- 19 fő	18.490	24,8	19.179	24,8	191,9	8,7	200,6	9,1
20- 49 fő	12.972	17,4	13.257	17,2	250,7	11,4	259,0	11,8
50- 99 fő	5.477	7,4	5.361	6,9	213,1	9,7	203,4	9,3
100-199 fő	2.244	3,0	2.265	2,9	216,9	10,5	218,4	9,9
200-249 fő	422	0,6	413	0,5	69,9	3,3	70,7	3,2
250-299 fő	290	0,4	272	0,4	60,9	2,8	57,9	2,6
300-499 fő	508	0,7	505	0,7	275,1	12,5	275,8	12,5
500-999 fő	392	0,5	397	0,5	215,9	9,8	222,8	10,1
1000 és több fő	241	0,3	228	0,3	532,0	24,1	506,7	23,0
Összesen	74.422	100,0	77.195	100,0	2.207,1	100,0	2.202,4	100,0

* A helyi költségvetési intézményeknél foglalkoztatottak nélkül

Forrás: Főbb munkaügyi folyamatok 2002. január-december, KSH, 2003.

3.4 Atipikus (non-standard) foglalkozások

3.4.1 A minőségileg jobb és társadalmilag védett munkahelyekért

2002-ben a nagy nemzetközi szervezetekben felerősödött a foglalkoztatás minősége jobbításának igénye. Az EU-ban a foglalkoztatás növelésének célja kiegészült a jobb munkahelyek igényével (more and better jobs).³¹ Hosszas előkészületek után körvonalazódtak a foglalkoztatás minőségi követelményei. A 10 pontból álló igény-lista, amelyet az Employment in Europe 2003 is közreadott (80. old.), a nemek egyenlősége, az egészség- és biztonság védelme, a rugalmasság és a biztonság összeegyeztetése, s a többi, legfontosabb követelmény mellett alapelveként hangsúlyozza: „Az állásoknak ténylegesen kielégítőnek kellene lenniük, összhangban a személy képességeivel és adottságaival, és a megfelelő jövedelem nyújtásával. Az embereknek képesnek kellene lenniük arra, hogy potenciális képességeiket kifejlesszék, az életen át tartó tanulás megfelelő támogatásával”.

A jelentés megállapítása szerint a teljes munkaidőben foglalkoztatottak több mint negyede, a rész-munkaidőt nem önként választók több mint kétharmada alacsony minőségű munkakörben dolgozik; munkája rosszul fizetett, alacsony hatékonyságú, ami nem ígér biztonságot, bekapcsolódást a képzésbe és előmeneteli lehetőséget. Az így alkalmazottak általában elégedetlenek munkájukkal.

A munkaerőpiacra visszalépni kívánó munkanélküliek számára gyakran csak ilyen munkák kínálóznak; de a könnyebb visszalépés ára az ismét hamar munkanélkülivé válás vagy inaktivitás nagyobb kockázata. Az ilyen munkakörbe kerülők több mint fele ugyan két év múlva is megtartja állását; több mint negyede azonban két éven belül elveszti – ötször annyian, mint a magas minőségű állásokban lévők.

A jobb minőségű munkák főként a fiatalok és a magasan képzettek számára nyitottak; az alacsony képzettségűeknek és az idősebbeknek jóval ritkábban.

A következő évtizedekben tehát alapvető fejlesztések szükségesek ahhoz, hogy teljesen ki lehessen használni Európa potenciális munkahely-teremtő képességét – állapítja meg az elemzés.

Az ILO 2002. nyarán a szokásos évi munkaügyi konferenciáján önálló napirendként tárgyalta a megfelelő munka igényét. (*Decent work and the informal economy, Report VI.*) A téma sok éves előkészítés után került a munkavállalók, a munkáltatók és az államok képviselőinek megállapodásain alapuló ajánlások kialakításához vezető viták napirendjére.³²

³¹ Az először 2000. márciusában Lisszabonban kitűzött cél egyre határozottabb formában fogalmazódott meg az Európai Tanács soron következő tanácskozásain, Nizzában, Stockholmban, majd Barcelonában. Az utóbbin már úgy tekintették, hogy a minőségileg jobb foglalkoztatási feltételek teszik lehetővé a foglalkoztatás magasabb szintjét: a jobb munkahelyek teremtése felerősíti a több munkahely létrejöttét.

³² Mint köztudott, s mint e kiadványokban magunk is többször ígértünk, a 80-as évek elején az ILO kezdett először foglalkozni a többnyire alacsony kvalifikáltágú, rosszul fizetett, bizonytalan (az akkori elnevezéssel precarious) munkák terjedésének jelenségével. {Lásd erről: G. and J. Rogers: *Precarious jobs in Labour Market Regulation, International Institute for Labour Studies-Free University of Brussels, 1988.*}

Az ILO – észlelve az alacsony képzettséget igénylő, rosszul fizető munkák sokasodását, a munkaerőpiacról kiszorult, de a megélhetésükért valahogyan pénzt keresni kényszerülők helyzetét (az utcai árusok, cipőtisztítók, szemét-, hulladék- és rongygyűjtőktől a butikok számára otthon dolgozókon át az alkalmazott (és tőke) nélkül, legfeljebb családtagi segítséggel dolgozó, egyik napról a másikra élő mikro-vállalkozókig stb.) – indított akciót a kirekesztődésük, mélyebbre csúszásuk ellen.

Az ILO nézőpontjából a „decent”, a 21. századhoz méltó, megfelelőnek tekinthető munka az, ami társadalmi (jogi) és szociális védelemben részesül. Saját fogalmi rendszerében a szabályozott (formal) viszonyokat biztosító munkahelyeket tekinti „decent”, megfelelő munkahelynek, s „informális gazdaságnak” azt, ahol a védettség hiányzik.

A tanácskozáson az ILO felkérte a szakszervezeteket, a munkáltatókat és a kormányokat: keressék meg országukban a most a jogi és szociális védelmet nélkülöző dolgozók védetté tételének lehetőségeit. Az érintetteknek tett javaslatok sokrétűek, de valamennyiüknek javasolták például, hogy segítsék az informális gazdasághoz tartozók érdekképviselőtekbe szerveződését, az érdekképviselői tevékenység elsajátítását.

Egyidejűleg a nagy nemzetközi szervezetek nyomatékosan hangsúlyozzák a be nem jelentett foglalkoztatás visszaszorításának szükségességét, már csak annak érdekében is, hogy valamennyi dolgozó „jobb” és jogilag-szociálisan védett körülmények között dolgozzon.³³

Az egyelőre jobbára a „csúcsokon”, a kormánykörökben, a munkáltatók és a munkavállalók európai szervezeteinek központjaiban ismert törekvések a közeljövőben várhatóan felerősödnek, minthogy ezek lesznek hivatottak segíteni azt a nehéz alkalmazkodási folyamatot, amivel egyre inkább szembesülnek a dolgozók és a dolgozni kívánók, elsősorban a legfejlettebb gazdaságokban.

3.4.2 A foglalkoztatás új formái

A munka világával foglalkozók most már évtizedek óta észlelik, hogy a gazdaságban és társadalmakban folyamatosan zajló, megállíthatatlan változások új helyzeteket teremtettek a foglalkoztatásban is; mégpedig minél fejlettebb egy ország, annál inkább.

A hagyományos (tömegtermelő) nagyipari munkahelyek zsugorodásával, a szolgáltatások sokféle új tevékenységének terjedésével, az általános jólét növekedésének eredményeként a munkaerő folyamatos drágulásával, és számos más okból lassan, de érzékelhetően módosulnak az *alkalmazásban állók* évtizedeken át stabil (standard) alkalmazásának jogszabályokban rögzített feltételei.

³³ 2002. júliusában Olaszországban 36 szakszervezeti és munkáltatói szövetség kötött megállapodást a bejelentetlen munkák visszaszorításáért. A létező gyakorlatban fontos változást hozó, kormányzati eszközökkel támogatott megállapodást a Cgil szakszervezeti konföderáció nem írta alá. (European industrial relations observatory online, <http://www.eiro.eurofound.ie/print/2002/08/inbrief/IT0208103N.html>).

A gazdaság megváltozott igényeihez illeszkedve terjed a határozatlan idejű, tartós alkalmazás mellett a határozott időre szóló, a teljes munkaidő mellett a részmunkaidő; a nem a felhasználónál, hanem a közvetítő cégeknél alkalmazás; a cég telephelye helyett a másutt, gyakran otthoni munkavégzés; s az újabb formák sokféle kombinációja.

A hagyományosan az általuk előállított termékeket és szolgáltatásokat értékesítő önállók (self-employed) tábor is alaposan megváltozott. Egyre kevesebb a mezőgazdasági önálló, a termék-előállító kisiparos, de egyre több a szellemi szabadfoglalkozású, a gazdasági és személyi szolgáltatásokat kínáló személy. Az önállók a képzettségi skála minden fokát képviselik, az egyetemi diplomával rendelkezőktől a képzetlen, alkalmi fizikai munkára vállalkozó napszámosig.

Ma már az is gyakori, hogy a munkájukból élők életük során akár többször is váltanak státuszt: hol alkalmazottként, hol önállóként dolgoznak, körülményeik alakulásától függően.

A változásokat többnyire a szerzett jogok erodálódása, feladásaként élik meg Európa szerte a nagy többségében alkalmazásban álló dolgozók.

A törvényi és szociális jogokkal körülbástyázott alkalmazotti státusz mára értékke vált, s annak minden elemét keményen védik a változtatásoktól a szakszervezetek. A gazdaságok új igényei közepette azonban a foglalkoztatás növelése, különösen a fiatalok, az idősebbek és a nők munkához jutása elengedhetetlenné teszi a változtatásokat, az alkalmazási feltételek lazítását, rugalmasabbá válását.³⁴

A több és jobb, védett munkahely, valamint a gazdaságok versenyképessége és a fenntartható fejlődés közötti, ma már jól érzékelt feszültségek feloldására irányuló kompromisszumok megtalálása a következő évtizedek egyik, várhatóan nehéz feladata lesz.³⁵

³⁴ Ausztriában ugrásszerűen megnőtt a részmunkaidős állások száma. A 2002-ben az új munkahelyek szinte kivétel nélkül részdíjs állások voltak, és a munkavállalóknak már csaknem 18 %-át alkalmazták részmunkaidőben. A növekedéshez nagymértékben hozzájárult az idősebb munkavállalók számára 2000-ben bevezetett foglalkoztatási program, ami nemcsak a munkanélküliség visszaszorítását szolgálja, de az időskorú munkavállalókat is későbbi visszavonulásra ösztönzi. A program lényege, hogy lehetőséget kínál a munkaórák fokozatos csökkentésére, anélkül, hogy ez az érintetteknek számottevő jövedelem-kiesést jelentene. Csak 2002-ben több ezer munkavállaló élt a program kínálta lehetőségekkel (2002. decemberéig a résztvevők összlétszáma már megközelítette a 23 ezret). Mivel a program támogatása jelentős többletterheket ró az ország költségvetésére (a társadalombiztosítási járulékok egy részét ugyanis az osztrák állam fedezi), a kormány a közeljövőben a vonatkozó jogszabály módosítását tervezi annak érdekében, hogy a részvételre jogosultak körét némileg szűkíteni lehessen. A <http://www.fedee.com/index.shtml> és a <http://www.eiro.eurofound.ie/2003/01/Feature/AT0301204F.html> alapján idézi: az OFA Kht közreműködésével készült Foglalkoztatási és Szociális hírlevél.

³⁵ A konfliktusok súlyosságára jellemző, hogy Olaszországban 2002. márciusában lelőtték Marco Biagit, a munkaerőpiaci reformok előkészítésén dolgozó egyetemi professzort. Bár ilyen szélsőséges eset másutt szerencsére nem fordult elő, Európa-szerte erősödtek a sztrájk-mozgalmak a szerzett jogok valamelyikének csökkentési szándéka miatt.

A sokféle foglalkozási forma közül az Európai Unióban háromnak az alakulását kísérik rendszeresen figyelemmel. A hagyományos (standard) alkalmazotti viszonyhoz képest nem-hagyományosnak, vagy atipikusnak is nevezett formák aránya országonként ugyan különböző mértékben, összességében azonban évről-évre nő. 2000-hez képest csekély a változás (az EU átlagában 2000-ben a foglalkoztatottak 17,8 %-a részmunkaidőben, 13,6 %-a határozott idejű szerződéssel, 15 %-a pedig önállóként dolgozott), sőt az önállóak aránya valamelyest csökkent is, hosszabb távon jól érzékelhetők a változások.

3.15 táblázat

Atipikus foglalkozások aránya az Európai Unió tagországaiban 1985-ben és 2001-ben

Ország	%					
	Részmunkaidőben		Önállóan		Meghatározott idejű szerződéssel	
	dolgozók aránya a foglalkoztatottak között					
	1985.	2001.	1985.	2001.	1985.	2001.
Belgium	9,4	18,2	15,9	17,2	9,1	9,0
Dánia	24,3	20,2	9,9	7,0	12,3	9,2
Németország	12,8	20,3	9,2	10,2	10,0	12,4
Görögország	5,2	4,0	36,0	43,3	14,7	12,6
Spanyolország	5,8	8,1	22,6	16,4	15,6	31,7
Franciaország	10,9	16,4	12,6	9,2	4,7	14,9
Írország	6,5	16,5	21,5	17,6	7,3	3,7
Olaszország	5,3	8,4	24,1	25,8	4,8	9,8
Luxemburg	7,2	10,3	9,4	6,1	4,7	5,8
Hollandia	29,5	42,2	9,1	13,8	7,5	14,3
Ausztria	11,1	17,6	11,3	18,2	6,2	8,1
Portugália	6,7	10,8	26,2	28,5	13,8	20,6
Finnország	11,5	12,2	13,9	11,1	10,4	16,4
Svédország	25,6	24,1	9,5	5,0	n.a.	13,5
Egyesült Királyság	21,2	24,9	11,6	11,7	7,0	6,8
EU átlag:	13,1	17,9	15,1	14,8	8,3	13,4

Adatforrás: Employment in Europe 2000, 85-100. old. és 2002, 173-198. old.

Azaz, 1985-ben a keresők több mint egyharmada (36,5 %-a) 2001-ben pedig már csaknem fele (46,1 %-a) dolgozott a számításba vett formák valamelyikében.

A csatlakozni szándékozó országokról közreadott adatok – köztük elsősorban a volt szocialista országokra vonatkozóak – egyértelműen tükrözik e gazdaságok alacsonyabb fejlettségét, többségükben a mezőgazdaság változatlanul nagy és a szolgáltatások kisebb foglalkoztatási igényét csakúgy, mint a szocialista gazdálkodásra jellemző, uniformizált foglalkoztatási viszonyokat. Az utóbbiakban – pontosabban a foglalkoztatás szabályrendszerében – a piacgazdaságra áttérés ellenére csak kevés változás történt, holott a foglalkoztatás alacsony szintje különösen indokolná a nem-hagyományos formák széleskörű alkalmazását.

Atipikus foglalkozások aránya a 11, csatlakozni kívánó országban, 2001

%

Ország	Részmunkaidőben		Önállóan		Meghatározott idejű szerződéssel	
	dolgozók aránya a foglalkoztatottak között					
	2000.	2001.	2000.	2001.	2000.	2001.
Bulgária	n.a.	3,4	14,7	13,7	n.a.	5,7
Csehország	5,4	4,3	14,5	14,6	6,9	6,9
Észtország	6,7	6,9	8,1	6,7	2,1	2,6
Magyarország	3,6	3,3	14,5	13,9	5,8	6,4
Lettország	10,8	10,0	10,6	10,3	5,7	6,0
Litvánia	8,6	8,2	15,9	15,9	3,1	5,3
Lengyelország	10,6	9,5	22,5	22,5	4,2	8,6
Románia	16,4	16,8	25,4	25,7	1,6	1,6
Szlovákia	1,9	2,3	7,8	8,4	3,7	4,6
Szlovénia	6,1	6,1	11,2	11,8	10,8	10,8
Ex-szoc. országok	9,4	9,3	20,6	19,4	4,4	5,6
Ciprus	8,3	8,1	21,4	20,6	7,9	8,1

Adatforrás: 2001. Employment in Europe 2002, 173-194. old.

Magyarországon ebben a vonatkozásban 2002-ben sem történt komolyabb előrelépés; bár a foglalkoztatáspolitikai terveiben többféle elképzelés is szerepel.

a.) A részmunkaidő

A KSH – a munkaerő-felmérés keretében – ezúttal is összegezte a főmunkájukban a heti 40 órás munkaidőhöz képest többet, illetve kevesebbet dolgozók számát.

A keresők 71 %-a a törvényes heti munkaidőben dolgozott; 40 óránál kevesebbet 5,3, többet 14,3 %, és 9,4 % szerint a szokásos heti munkaideje „nagyon változó”. (A felvételt megelőző héten a 40 óránál többet dolgozók csaknem 80 %-a túlórázott; a többiek a változó munkarend, vagy egyéb ok miatt dolgoztak a szokásosnál többet.) A 40 óránál hosszabb vagy rövidebb munkaidő függhet a munkakör sajátosságaitól (egészségre ártalmas munka, vagy a közlekedésben dolgozók, a portások, biztonsági őrök speciális munkarendje stb.).

A felmérésben azt tekintették részmunkaidősnek, aki rendszeresen heti 1-29 órát dolgozott. Ebbe a kategóriába a keresők mindössze 2,6 %-a tartozott.

A 2002-ben kapott eredmény nem különbözik a korábbi évek adataitól; a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya akkor is szerény volt. A tapasztalat az, hogy néhány, speciális helyzetű ágazaton kívül, mint például a kereskedelem, ahol a forgalom hullámvázához igazodva ténylegesen részmunkaidősöket is foglalkoztatnak, leginkább a nyugdíj mellett dolgozók számára állapítanak meg rövidebb munkaidőt.

3.17 táblázat

A szokásos heti munkaórák száma a fő munkában

%

	1-39 óra			40 óra			40-X óra			Nagyon változó		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
2000.	2,7	8,5	5,0	52,9	68,7	60,0	30,4	17,5	25,0	14,0	5,3	10,0
2001.	2,8	7,0	4,8	66,0	75,4	70,3	18,1	12,2	14,9	13,1	5,4	9,6
2002.	2,9	8,0	5,3	67,0	75,9	71,0	17,4	10,5	14,3	12,7	5,5	9,4

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

A heti 40 óránál kevesebbet dolgozóktól ezúttal is megkérdezték: mi a rövidebb munkavégzés oka.

A több mint 200 ezer érintett közül mindössze 37 ezer (18,5 %) válaszolta, hogy nem kíván teljes munkaidőben dolgozni, csaknem 30 ezer (14,5 %) pedig, hogy nem talált teljes munkaidős munkát, illetve nem tudják teljes munkaidőben foglalkoztatni, nincs elég munka.

A különböző okok súlya évek óta alig változik.

3.18 táblázat

A rövidebb idejű munkavégzés okai

Okok	2000.			2001.			2002.		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
A fő munkájukban általában heti 40 óránál kevesebbet dolgozók száma (ezer fő)	62,6	155,8	218,4	59,8	140,1	199,9	61,7	140,4	202,1
Ebből: (%-ban)									
Teljes munkaidős 40 óránál kevesebb munkaidővel	41,3	45,1	44,0	33,9	39,5	37,8	31,0	39,3	36,7
Nem talál teljes munkaidős munkát, nem tudják teljes munkaidőben foglalkoztatni, nincs elég munka	3,8	13,3	13,4	15,3	13,6	14,1	15,2	14,2	14,5
Nem kíván teljes munkaidőben dolgozni	16,5	20,4	19,3	16,9	20,6	19,5	17,4	19,0	18,5
Egészségi állapota miatt	13,7	7,5	11,5	15,0	7,8	10,0	16,5	9,6	11,7
Iskolába v. továbbképzésre jár	2,8	2,2	2,3	4,3	1,6	2,4	3,0	1,7	2,1
Egyéb ok miatt	11,9	11,5	11,6	14,6	16,9	16,2	16,9	16,3	16,4
A foglalkoztatottak %-ában	3,0	9,0	5,7	2,8	8,1	5,2	2,9	8,0	5,2

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

A FMM által készített, már idézett rövidtávú előrejelzés évek óta visszatérően hasonló nagyságrendű – és alig változó mértékű – részmunkaidős foglalkoztatásról ad számot. A megkérdezett vállalatok 2002. szeptemberi adatai szerint a foglalkoztatott létszám 2,4 %-a dolgozott részmunkaidőben; a legmagasabb arányban (5,4 %) a kereskedelemben és a

szállítás, raktározás, posta- és távközlés nemzetgazdasági ágban (5,2 %). Az utóbbiban azonban egy év alatt érdemleges volt növekedés, 3,6 százalékponttal nőtt a részmunkaidősök aránya. *{Rövidtávú munkaerőpiaci prognózis 2003. I. félév, 68. old.}*

A statisztikákban kimutatottnál azonban feltehetően jóval többen dolgoznak részmunkaidőben. Az egyik, ismert példa a diákmunka.

A világ számos országában a 15 éves koruk után továbbtanulók adják a részmunkaidőben dolgozók jelentős hányadát, hiszen ennek a rugalmas foglalkoztatási formának – az időseken kívül – ők jelentik az egyik fő célcsoportját.

A magyar felsőoktatásban tanulók csaknem fele is dolgozik; egyharmaduk átlagosan heti 5,3 órát tölt jövedelemszerző munkával, a többség legfeljebb heti 2 órát. A zömmel az iskolaszövetkezeteken keresztül foglalkoztatott diákok többsége ha dolgozik, többnyire legfeljebb havi 5 ezer Ft-ot keres, egy kisebb hányaduk 5-10 ezer Ft-ot; ennél magasabb jövedelemhez csak kevesen jutnak.

A diákok munkavégzéséről szóló fenti adatok az OFA támogatásával készült tanulmányból származnak.³⁶ Készítői arra törekedtek, hogy – mint írják – „részletes képet formáljanak azokról a motivációkról, amelyek a hallgatókat tanulmányaik mellett munkavállalásra és munkavégzésre készítik”. Az egyik – talán a legfontosabb – ok, hogy a hallgatók jelentős része „a megfelelő anyagi háttér hiánya miatt” tanulmányai folytatásához rászorul az így keresett pénzre; de így szerez munkatapasztalatot is. A számos külföldi példát felsorakoztató tanulmányból az is kitűnik, hogy bár több ezer cég veszi igénybe a diákokat (részben mert igyekeznek alacsony díjazásért is munkát vállalni, részben pedig mert társadalombiztosítási kedvezményben részesülnek) a hazai szabályozás nem veszi figyelembe a diákfoglalkoztatás sajátos jellegét. A Munka Törvénykönyvében rögzített, általános szabályok egy része betarthatatlan a diákszövetkezetek gyakorlatában (például egy adott munkaviszony megszűnésekor a MT-ben előírt igazolások kiadása, az utolsó munkában töltött napon a munkabér kifizetése, az időarányos szabadság nyilvántartása és kiadása stb.). Ugyanakkor a munkaügyi ellenőrzések e szabályok betartását kérik számon – és bírságolnak.

A diákok képviselői életszerű és betartható szabályokat kérnek – ezek egyúttal elősegítenék a (részmunkaidős) foglalkozás növekedését is.

b.) Önállók (self employed)

Az országok eltérő jogi, adózási stb. szabályai következtében a köznapi szóhasználatban a kategóriát hol szűkebben (csak az egyéni vállalkozókra) hol szélesebben értelmezik; az egyéni – mezőgazdasági és nem mezőgazdasági – vállalkozókon kívül ide sorolva a szövetkezeti tagokat, a társas vállalkozások tagjait, és a munkában részvevő segítő családtagokat is.

³⁶ A magyarországi felsőoktatási hallgatók munkavállalói érdekképviselésének alternatívái külföldi példák vizsgálatával. OFA tanulmányok, 2002.

(A nemzetközi statisztikai szervezetekben formálódó vélemények szerint ide kellene sorolni az alkalmi munkákból élőket – például a saját munkaerejüket napról-napra más igénybevevőknél értékesítő napszámosokat is.)

Bár a hazai szóhasználatban az önálló (self employed) leginkább az önmagát foglalkoztatót jelentette, az alapértelmezés az alkalmazásban állótól különbözést kívánja kifejezni: nem alkalmazott, hanem önálló. Ennek megfelelően az önállóknak lehetnek alkalmazottaik is – őket azonban már az alkalmazottak kategóriájában vesszük számításba.

3.19 táblázat

Az önállók száma 1992-2002-ben

ezer főben

Évek	Szövetkezet tagja	Társas vállalkozás tagja	Egyéni vállalkozó*	Segítő családtag	Együtt
1992.	225,0	257,9	290,1	49,3	822,3
1993.	134,1	197,1	309,1	42,4	682,7
1994.	103,3	174,5	328,9	40,4	647,3
1995.	84,2	167,9	351,7	40,1	643,9
1996.	79,0	151,8	372,2	40,1	643,9
1997.	68,9	137,4	380,4	40,9	620,6
1998.	55,8	132,5	373,3	41,0	586,2
1999.	42,5	111,8	407,7	28,8	590,2
2000.	37,1	129,4	381,0	28,2	573,6
2001.	30,7	119,1	372,1	26,1	548,2
2002.	22,5	109,9	377,2	26,3	563,4

* 15-74 éves korúak a hazai nyugdíjas korúakkal együtt; éves átlag: eltér a dec. 31-i létszámadatoktól

Forrás: Munkaerő-felmérések

Az önállók körében – az idősből jól leolvashatóan – egy évtized alatt jelentős változások zajlottak le.

A szövetkezeti tagok száma tizedére csökkent; jórészt a mezőgazdasági szövetkezetek szétbomlása, s az egyéb szövetkezetek gazdasági társasággá alakulása következtében.

A társas vállalkozások kezdetben negyedmilliós tagságából – ha a vállalkozás életképesnek bizonyult – ugyancsak sokan választották inkább a vállalkozásban az alkalmazotti státuszt. A nem jogi személyiségű társas vállalkozások – elsősorban a bt-k – tagjai között a tapasztalatok szerint magas arányú a mellékfoglalkozású, akik csupán a társas vállalkozás alapításának formai követelményei miatt kerültek tagi státuszba. A zömmel a családtagokból verbuválódott tagok, közülük is főként a valahol alkalmazásban állók, valószínűleg csak kivételes esetben válnának főfoglalkozású taggá. A jogi személyiség nélküli társas vállalkozások szaporodása csak kevésbé hat a foglalkoztatásra, ezen belül az önállók számának gyarapodására.

Az önállók legnépesebb csoportját az egyéni vállalkozók adják. A kimutatott létszám kevesebb, mint 60 %-át adják a főfoglalkozásúak, a hagyományos kisiparosok, kiskereskedők, mezőgazdasági önállók, de egyre inkább a

sokféle szolgáltatást végzők, a javító-szerelőktől a könyvelőig, különféle szellemi foglalkozásúakig.

Az évek óta ismert létszám-statisztikákból jól látható, hogy az egyéni vállalkozók között szinte folyamatosan csökken a másod-foglalkozásúak, de évről-évre nő a nyugdíj mellett vállalkozók száma. A változás részben a piaci lehetőségek, részben azonban az adózási és a társadalombiztosítási kötelezettségek függvénye.

3.20 táblázat

Az egyéni vállalkozók száma a foglalkozás jellege szerint

Év	Főfoglalkozású		Nyugdíj mellett vállalkozó		Másodállású		Összesen ezer fő = 100 %
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%	
1990	159,0	65,7	21,5	8,9	61,4	25,4	241,9
1991	184,5	58,2	28,8	9,1	103,9	32,7	317,2
1992	184,2	54,4	30,5	9,0	124,1	35,6	338,8
1993	218,2	54,2	36,7	9,1	148,0	36,7	402,9
1994	258,9	54,1	44,3	9,3	175,6	36,6	478,8
1995	257,0	58,6	39,9	9,1	141,8	32,3	438,7
1996*	259,5	56,4	47,0	10,2	153,6	33,4	460,1
1997	276,7	59,5	56,3	12,1	132,0	28,4	465,0
1998	270,7	59,1	55,6	12,1	132,1	28,8	458,4
1999	278,7	59,6	54,0	11,6	134,8	28,8	467,5
2000	279,7	57,3	64,5	13,2	143,5	29,5	487,7
2001	260,9	55,7	74,0	15,8	133,9	28,5	468,8
2002	266,7	56,2	82,1	17,3	125,9	26,5	474,7

* Dec. 31-i állapot

Adatforrás: 1990-1995.: APEH; az adott évben adózók száma; 1996-2002.: KSH, Statisztikai havi közlemények

Az elmúlt években megerősödött a gyanú, hogy a vállalkozók egy része színlelt szerződéssel dolgozó, ténylegesen alkalmazott. Különösen gyakorinak tűnt ez az építőiparban, a közúti szállításban, az őrző-védő szolgáltatást végzőknél, valamint néhány szellemi foglalkozásban, például az újságírók, fotósok stb. esetében. Feltételeződött, hogy a munkáltatók által kikényszerített vállalkozó igazolvány elsősorban a munkáltatók adó- és járulékfizetési kötelezettségeinek elkerülését szolgálja, minthogy a terheket így csak a „vállalkozó” fizeti, a rá kiróható mértékben.

Az érintett szakmák munkáltatói szervezeteinek határozott tiltakozása ellenére folytatódtak a szigorodó ellenőrzések és a színlelt szerződések visszaszorítását előkészítő szabályozás.

A számos európai országban ismert, s mindenütt erőteljes fellépést kiváltó jelenség mind az EU, mind az ILO programjában szerepel. Mindenütt igény azonban az is, hogy törvényes kereteket biztosítsanak a foglalkoztatás új formáinak, ami – több szolgáltatási foglalkoztatás esetében – ma határeset lehet az alkalmazotti és az önálló státusz között. Számos országban ismert – például az újságírók és mások esetében – a szellemi szabadfoglalkozás intézménye, ami mind az egyéni vállalkozóktól, mind az alkalmazásban

állóktól eltérő adózási-társadalombiztosítási mintákat követ. Ez a forma, bár létezik, kevésbé ismert Magyarországon; az önálló többsége egyelőre besorolódik az egyéni vállalkozók, vagy – jellemzően – a jogi személyiség nélküli társas vállalkozások jogi, adózási szabályai alá.

Az évtized során – mint már jeleztük – összességében jelentősen csökkent az önálló száma. Ezt számos ok jól magyarázza, a kezdeti önállósulási láz lelohadásától a termelő vállalkozások tőkeigényének növekedéséig, a mezőgazdasági kistermelésnek az inaktív háztartásaiba visszahúzódásáig, a bizonytalanabb vállalkozói léttel szemben a rendszeres jövedelmet nyújtó alkalmazotti státusz felértékelődéséig stb.

Az önálló arányának stagnálása és helyenkénti csökkenése egyébként, mint az EU idézett adatai is jelezték, részben modernizációs jelenség – a legtöbb, és főként a tőkeigényesebb – tevékenység kisebb-nagyobb cégek szervezeti keretei közé kerül. A gazdaságilag fejlettebb országokban, aki csak teheti, céget alapít, és csak a kevésbé tehetősek (például a bevándorlók) választják az önálló (self employed) formát.

c.) Időszakos foglalkozások

A hagyományos – határozatlan időre szóló – alkalmazáshoz képest viszonylag új forma a meghatározott időtartamra szóló munkaszerződés. Az Európa-szerte hagyományos, az elbocsátásokat korlátozó és felmondási idővel, végkielégítéssel megdrágító szigorú szabályokat csak kevésbé oldották a gazdaság megváltozott igényei. A régi szabályok főként azért enyhültek, mert az elbocsátás korlátozása visszafogta a felvételeket is; a munkáltatók óvatosan bővítették a kereslet visszaesésekor csak drágán leépíthető létszámot.

A határozott időre szóló munkaszerződés az alkalmazásban állók esetében jelenthet hátrányokat. Más oldalról viszont így juthatnak időről-időre munkához a munkanélküliek, vagy az egyébként inaktívok.

Minthogy a gazdaságoknak sokféle, hosszabb-rövidebb időtartamú munkára van igénye, a munkaerőpiaci helyzettől függően a határozatlan idejű foglalkozásoknak sokféle formája létezik.

Magyarországon – a munkaerő-felmérés adatai szerint – az alkalmazásban állók több mint 90 %-a határozatlan időre szóló munkaszerződéssel rendelkezik, s alig több, mint 7 %-ukat foglalkoztatták határozott ideig 2002-ben. Az utóbbiak zömét (83,5 %-át) jellemzően egy hónapon túli, de legfeljebb egy éves időtartamra alkalmazták. Mintegy 20 %-uk próbaidős volt, vagy képzési időszakát töltötte; 10 %-uk támogatott munkahelyen (például közhasznú munkán) dolgozott. Az érintettek 40 %-a tartósabb munkahelyet szeretett volna, de csak ilyet talált. Több mint tízezren (5 %) azonban csak meghatározott időre kívántak elhelyezkedni.

A néhány hónapos munkára felvettek zöme *szezonális* munkás. A gazdaság számos területén (mezőgazdaság, élelmiszeripar, építőipar, a turizmushoz kötődően a vendéglátás, szálláshely-szolgáltatás stb.) a „szezonzban”, a

munkacsúcsok idején, de többnyire határozott ideig a vállalkozásoknak a saját állományukban foglalkoztatott dolgozók létszámának többszörösére lehet szükségük.

Az igény visszatérően tükröződik a vállalati adatokban.

A FMM többször idézett, rövidtávú munkaerőpiaci prognózisa szerint a megkérdezett vállalatoknál alkalmazottak csaknem ötöde dolgozik határozott idejű szerződéssel. (2001. aug.: 17,1 %, 2002. febr.: 16,7 %, 2002. aug.: 17,4 %.) A szerződések jellemző időtartama 180-220 nap, ami a szezonális igényeket támasztja alá. Az így foglalkoztatottak mintegy 80 %-a szakképzettség nélküli, azaz az adott cégnél igényelt munkákra tanítják be. *{Rövidtávú munkaerőpiaci prognózis 2003. I. félév, 39. old.}*

Az évről-évre visszatérő igények kielégítését ma már jórészt közvetítő ügynökségek vállalják. (A közvetítő cégek profilja jóval szélesebb, és a különböző időtartamú speciális igényeket – mint titkárnő, hostess, tolmács stb. – is igyekeznek kielégíteni.)

Az Amerikai Egyesült Államokban egyre szélesedő körben, Európában mérsékeltebben, de terjed a munkaerő-kölcsönző cégek állományában (vagy csak nyilvántartásában) lévő dolgozók „kihelyezése” a felhasználókhoz.³⁷ (A Magyarországon is létező gyakorlat egyik, egyelőre ritka esete volt, hogy az IBM Storage kölcsönző cégtől „bérelte” ügyszólván teljes állományát.)

A regisztrált munkanélküliek számára rendszeresített, különféle foglalkozási lehetőségek ugyancsak többé-kevésbé behatárolt időtartamúak (mint például a közmunka, közhasznú munka stb.).

További, a rövid időtartamú, legális alkalmi munkavállalás ösztönzését kívánja szolgálni az Alkalmi Munkavállalói Könyv (AM könyv). Az AM könyv eredetileg a regisztrált munkanélküliek legelesettebb rétegének, a munkanélküli segély kimerítését követő, még két évig igénybe vehető jövedelem-pótló támogatást is elvesztőknek kínált esélyt újabb jogosultság megszerzésére, a szociális juttatások és a munkanélküli ellátás igénybevételehez. A munkáltatóknak a legális (bejelentett, a közterheket egyszerű formában lerozó) foglalkoztatás lehetőségét nyújtotta.

Az AM könyv azonban mind máig csak kevéssé vált népszerűvé, bár az idők során az igénybevevők között nőtt a munkaviszonyban állók, a tanulók, a nyugdíjasok, és a munkanélküliként nem regisztrált állástalanok száma is.

³⁷ 2002-ben széleskörű áttekintést adott az Európai Unióban működő időszakos munkára közvetítő cégek tevékenységéről egy tanulmány, megállapítva egyebek között, hogy a számítások szerint mintegy két millióan, a foglalkoztatottak 2,3 % dolgozik az ügynökségek alkalmazottjaként. *{Donald Storrie: Temporary agency work in the European Union, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin, 2002.}*

Az AM könyv igénybevétele

	Kiváltott	Felhasznált	A regisztrált munkanélküliek aránya a felhasználók között	Az egy főre jutó munkanapok átlagos száma	A legalacsonyabb díjért dolgozók aránya**
	könyvek száma ezer db	aránya			
1997.*	11,0	56,0	58,2	3,1	96,0
1998.	21,0	52,0	52,3	6,7	93,0
1999.	18,0	55,8	62,8	3,3	92,7
2000.	26,8	55,3	60,0	8,0	69,2
2001.	32,1	55,5	55,0	7,9	76,5
2002.	39,9	62,5	62,5	10,1	76,5

* Az AM könyvet 1997. szeptemberétől lehetett igénybe venni

** A díjtételek évről-évre változtak; alapvetően az érvényes minimálbérhez kötődtek – a munkáltatók ehhez igazodva fizették a közterheket.

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

A munkáltatókat elsősorban a közterhek magas volta tartotta vissza, ezért a kormányzat szinte évenként nyújtott valamilyen kedvezményt. (2001-ben például a munkáltatók kérhették a munkabérhez kapcsolódó közterhek elengedését, pontosabban azt átvállalhatták a munkaügyi központok.)

2002-ben a kormányzat további könnyítéseket adott: enyhítette a munkavállalás engedélyezett időtartamának szigorát és valamennyi díjazású kategóriában jelentősen csökkentette a munkáltató által befizetendő közterheket. (A régi és az új közteher: napi 1.600.- Ft bérig 1.200.- Ft helyett 500.- Ft; 1.601-2.100.- Ft bér esetén 1.600.- Ft helyett 800.- Ft, 2.001-2.600.- Ft bérnél 2.000.- Ft helyett 1.000.- Ft, 2.601-3.100.- Ft bér esetén 2.500 Ft helyett 1.200.- Ft, 3.001-4.000.- Ft bérnél 3.000.- Ft helyett 1.500.- Ft.) A regisztrált munkanélkülit foglalkoztatók közterhe még kisebb: minimum 200.-, maximum 800.- Ft.

A jogszabály 2002. szeptember 1-től életbelépett változása nyomán megnőtt az érdeklődés: az év utolsó négy hónapjában több mint 12 ezer AM könyvet adtak ki, 75 %-kal többet, mint az előző év hasonló időszakában. (A munkáltatók adó- és járulék-befizetésének csökkenését korábban is a Munkaerőpiaci Alap vállalta át, 7,9 millió Ft-ot, az előző évben átvállalt terhek több mint hatszorosát fizetve be az adóhatóságnak.) *{Beszámoló a Munkaerőpiaci Alap 2002. évi költségvetésének teljesítéséről, FMM, 2003. 13-14. old.}*

Az előrelépés biztatónak ígérkezik, bár az AM könyvvvel foglalkoztatottak aránya változatlanul a töredékét teszi ki a munkanélkülieknek, és különösen a dolgozni kívánó, de munkát aktívan nem kereső inaktívoknak. A továbblépéshez láthatóan a közterhek további (differenciált) csökkentése az alap-feltétel.

Az illetékesek számára nyilvánvaló azonban, hogy a legkisebb közteher is a nullával versenyez – a lényegében ellenőrizhetetlen, rövid idejű munkavállalás mind a munkavállaló, mint a munkáltató számára

„kifizetődőbb”, ha azt bejelentés nélkül, az AM könyv mellőzésével végzik. Mégis ez a járható út, ami mind a munkáltatónak, mind a munkavállalónak a legális, és a szociális jogokat biztosító munkavégzés lehetőségét nyújtja.

Az időszakos foglalkoztatás egyik legelterjedtebb formája az alkalmi (napszámos) munka. Az egykor jórészt a mezőgazdasági nincstelenek, a kis birtokkal, de nagy családdal rendelkezők egyik kényszerű megélhetési formáját ma a kereslet tartja fenn: az idősödő falusi háztartások, a szezonális csúcsok egyaránt igénylik az időszakonkénti segítséget. Alkalmi, esetenként akár csak néhány órás, vagy rendszeres napszámos-munkát mind az alkalmazásban állók, mind a fiatalabb-idősebb inaktívak széles körben végeznek. A falvakon kívül azonban a városi háztartásokban is megnőtt az alkalmi segítők iránti igény. Alkalmi segítőt keresnek a gyerekek felügyeletéhez, az idősek, betegek gondozásához csakúgy, mint a kertek rendben tartásához, vagy a boltban a néhány órás helyettesítéshez stb. A társadalom széles rétegeiben, a diákoktól a háziasszonyokig sokak számára pótlólagos jövedelmet nyújtó alkalmi munkák a legelesettebbeknek – köztük a romák nagy részének – szinte a kizárólagos munkalehetőséget jelentik.

Az alkalmi munkavégzés azonban a legritkább esetekben jelenik meg a statisztikában. A munkaerő-felmérés évek óta 20-28 ezer fő körüli alkalmi munkavállalót regisztrált (1998: 28,5 ezer – ez a szám volt a legmagasabb 1992 óta; 1999: 25,3, 2000: 24,3, 2001: 22 ezer, 2002: 24,5 ezer). A felmérések során általában csak azok, a sehol alkalmazásban nem állók minősítették magukat alkalmi munkásnak, akik lényegében ilyen munkákból élnek.

Az ILO a 2002-ben határozottan megfogalmazott törekvéseivel éppen azt igyekszik elérni, hogy a munka világának perifériájára szorultak is megkapják a minden dolgozónak kijáró társadalmi, szociális védeltséget.

Az elmúlt években az európai szakszervezetek szövetsége (ETUC), valamint az EU munkáltatókat tömörítő szervezetei (UNICE és a CEEP) két jelentős megállapodást is kötöttek. 1997-ben a részmunkaidő támogatásáról és a részmunkaidőben dolgozók védelméről született egyezmény. Ennek értelmében a részmunkaidőben foglalkoztatottak a teljes munkaidősökkel azonos jogokat és védeltséget élveznek, bár csak a megállapított munkaidejük arányában.³⁸ 2000-ben megszületett a határozott időre alkalmazottak védelmét szolgáló megállapodás; fenntartva azokat a korlátozó intézkedéseket, amelyek megakadályozzák, hogy a munkáltatók a dolgozók számára biztosított felmondási idő és a végkielégítés kifizetését kijátszó módon határozott időre alkalmazzanak dolgozókat.

2002 végén az Európai Parlament elfogadta az ideiglenes, szerződéses munkavállalók védelmét szolgáló direktíva tervezetét, amely a közvetítő cégek alkalmazottaira már az első naptól kezdve kiterjesztené a teljes munkaügyi védelmet. A jogszabály mindenféle diszkriminációt tiltana a

³⁸ A részmunkaidőt, ha az a teljes munkaidőben dolgozókkal azonos jogokat és védeltséget nyújt, a foglalkozási státusz nézőpontjából már nem tekintik „atipikusnak”.

vállalatok állandó foglalkoztatotti állománya és a szerződéses dolgozók között.

A terveket élesen bírálta a brit miniszterelnök, aki a teljes védelmet egy adott helyen eltöltött teljes évi munka után vélte érvényesíthetőnek, különös tekintettel arra, hogy a szigetországban 160 ezer főt foglalkoztatnak ilyen módon, s a kedvezmények megadása miatt félő, hogy a munkáltatók inkább lemondanak foglalkoztatásukról. *{Világgazdaság, 2002. nov. 25.}* 2003 elején Nagy Britannia, Spanyol-, Lengyel-, és Észtország támogatásával, új javaslatot nyújtott be. A tervezet kívánatos célnak tartja a munkahelyek biztonságát és a dolgozók szociális jogainak védelmét, de óv attól, hogy az erre irányuló törvények korlátozzák a munkahely-teremtést és a versenyképességet rontó költségeket okozzanak a vállalatoknak. *{Világgazdaság, 2003. jan. 10.}*

A foglalkoztatottság és a szociális biztonság rendkívül összetett problémahalmazában várhatóan hosszú évekig tart majd a kompromisszumok megtalálása.

d.) A távmunka

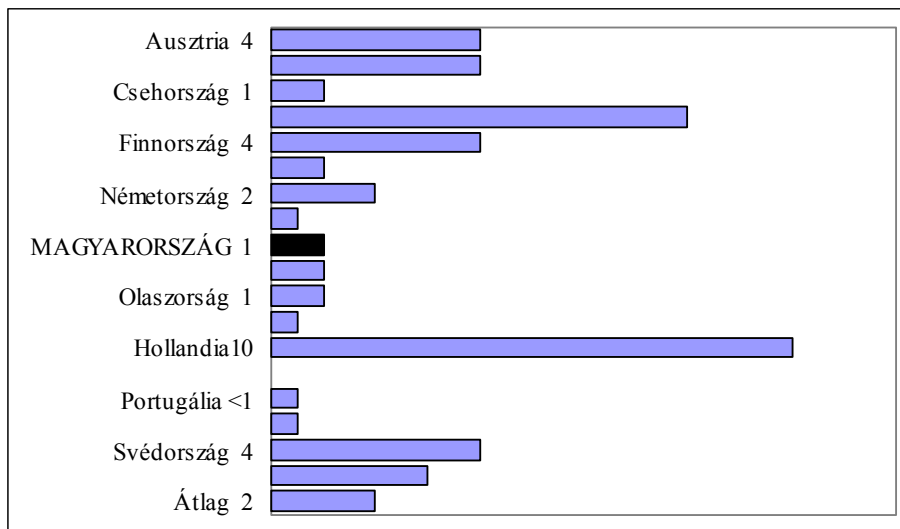
Az Európai Unió egyik alapvető törekvése, hogy keretei között jöjjön létre a legversenyképesebb, legdinamikusabb, tudás-alapú gazdaság. Ebben – az egyéb feltételek között – fontos szerepet kap a számítógépek használatán alapuló legmodernebb információs és kommunikációs technológia (ICT) tömegessé válása.

Az utóbbi néhány évtizedben a gazdaságokban markáns változásokat eredményező, rohamosan terjedő számítógép-használat egyre szélesebb felületen érinti a hagyományos foglalkoztatási viszonyokat. Nem szólva itt a számítógép-gyártás és a kapcsolódó eszközök gyártásának, "húzó-ágazattá" válásáról, a fejlesztéssel és a felhasználással együtt születő, sokféle, addig ismeretlen szakmáról, új igények és lehetőségek alakultak ki a munkavégzés körülményeiben is.

- A számítógéppel dolgozók esetében a munkafeladatok – többnyire teljes egészében – végezhetők a cég telephelyén, más helyszínen, akár a dolgozó otthonában.
- A munkát végző lehet a cég alkalmazottja (teljes- vagy részmunkaidőben); de lehet önálló is, otthoni irodával, aki megrendelésre végzi a megállapodásban rögzített feladatot.
- A feladatok köre egyre szélesebb: az egyszerű adatfeldolgozástól a magas képzettséget igénylő fejlesztő munkáig, a fordítástól az irodai ügyvitelig, a rajzfilm-készítéstől a gépírásig sok minden lehet.

Európában egyelőre szerény az otthonukban, mint táv-munkahelyen dolgozók aránya.

Otthoni távmunkahelyen foglalkoztatottak Európában
(százalékban)

Népszabadság, 2002. nov. 14.

Az Európa-szerinti elhatározott növekedés lehetőleg egységes, szervezett keretek közötti folyamatának biztosítása érdekében az Európai Tanács felkérte a szociális partnereket, hogy állapodjanak meg a munkaszervezetek modernizációjáról, beleértve a rugalmas munkavégzés feltételeit.

A felkérésnek megfelelően került sor a távmunkát végző, *alkalmazásban állók* foglalkoztatási viszonyait érintő, az Európai Szakszervezeti Szövetség (CES), a Munkaadók Európai Egyesülete (UNICE) és a Közvállalatok Alkalmazottainak Szövetsége (CEEP) közötti keret-megállapodásra.

A 2002. július 16-án aláírt megállapodás – amelynek alkalmazására felhívták a csatlakozó országokbeli partnereket is – hangsúlyozza: a távmunka a munka szervezésének és/vagy végrehajtásának olyan formája, amely információs technológia használatával és munkaszerződés/viszony keretében történik, s bár a munkát a munkaadó helyiségeiben is el lehet végezni, az rendszeresen azon kívül történik.

Távmunkás az, aki a fenti módon meghatározott távmunkát végez.

Ha a távmunka nem képezi az eredeti munkaleírás részét és a munkaadó javaslatot tesz a távmunkára, a dolgozó elfogadhatja vagy elutasíthatja ezt a javaslatot. Ha a dolgozó szeretne távmunkát végezni, a munkaadó elfogadhatja vagy elutasíthatja kérelmét.

Az alkalmazás feltételeit illetően a távmunkások ugyanazokat – az alkalmazandó jogból és kollektív megállapodásokból következő – jogokat élvezik, mint a hozzájuk hasonló, de a munkaadó helyiségeiben dolgozók.

Ugyanakkor, a távmunka sajátosságai miatt, szükségesek lehetnek speciális kiegészítő kollektív és/vagy egyéni megállapodások.³⁹

Magyarországon – a korábbi évek sikertelen kezdeményezései után – 2002-ben komoly előkészületek történtek a távmunka elterjesztésére. A Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium, az Informatikai és Hírközlési Minisztériummal összefogva, kísérleti programot indított ezer új távmunkahely létrehozására. Ennek megvalósítása érdekében az IHM az infokommunikációs infrastruktúra biztosításához 500 millió Ft keretösszeg felhasználásával, az FMM pedig munkahely-teremtést segítő bértámogatásra és a táv-munkavégzést megalapozó képzésre szintén 500 millió Ft keretösszeg felhasználásával nyújt támogatást.

A pályázattal elérhető munkahely-teremtés célcsoportjai elsősorban a fogyatékkal élők, a megváltozott munkaképességűek; a romák; a 45 éven felüliek; a gyermeküket egyedül nevelők, illetve fogyatékkal élő vagy idős személyt ellátók; a hátrányos helyzetű térségben élők.

A pályázatokat 2002. december 15-ig lehetett beadni, az elbírálás eredményeit 2003-ban teszik közzé.

3.5 A támogatott foglalkozások

A munkanélküliség viszonylag alacsony szintje ellenére továbbra is elengedhetetlen, hogy a társadalom hosszabb-rövidebb időre kereső tevékenységhez segítse a gazdaság által nem igényelt, valamilyen okból a munkaerőpiacon hátrányos helyzetűvé vált embereket.

A 90-es években a foglalkoztatáspolitikai többféle programot (szaknyelven aktív eszközt) honosított meg. Az Európa számos országában alkalmazott eszközök egy része tartósult, más részüket a körülmények változása miatt módosították, vagy megszüntették.

2002-ben is többféle módosulás történ. Új támogatási formaként például keresetpótló támogatást kapnak a képzésben résztvevő, szociálisan rászoruló munkanélküliek. További jelentős segítség lesz a 2003. júliusától életbelépő „Álláskeresést ösztönző juttatás” is.⁴⁰

A programok fedezetének meghatározó részét a munkáltatók és a munkavállalók befizetései biztosítják.⁴¹ 1999-től a munkáltatók a kifizetett bérek (valamint több

³⁹ Az ismertetés Borbély Szilvia nem hivatalos fordításán alapul. A megállapodást ugyancsak ismerteti és részletesen kommentálja az Eironline {*European industrial relations observatory online*, 2002. aug. 12.}

⁴⁰ A változásokat a már idézett 2002. évi LIII. törvény tartalmazza.

⁴¹ Az 1980-as évek végétől a központi költségvetésből, majd a privatizációs bevételekből származó Foglalkoztatási Alap, 1991. júliusától a munkáltatónak és a munkavállalónak a bérek alapján meghatározott, előírt mértékű befizetéseiből képződő Szolidaritási Alap fedezi a munkanélküliség kezelésének társadalmi költségeit. A két alap-költség: a munkanélkülieknek nyújtott pénzbeli támogatások (passzív eszközök), valamint az újbóli foglalkoztatottá válás elősegítése (képzés- és átképzés, munkatapasztalat-szerzés, támogatott foglalkoztatás). Itt csak az utóbbiról lesz szó. A ma több célt is egyesítő – jórészt ugyancsak speciális adóbevételekből képződő – Munkaerőpiaci Alap további, önálló részét képezi a szakképzési, a rehabilitációs, és a bérgarancia alaprész.

más kereset-elem) 3 %-át, a munkavállalók 1,5 %-ot fizetnek. 2002-ben 131,6 milliárd Ft folyt be a munkaadói, 60 milliárd Ft a munkavállalói járulékokból. Az összesen több mint 190 milliárd Ft kb. 30 %-át az aktív programokra fordították. (A Munkaerőpiaci Alapot a FMM felügyeli. Az Alap felhasználásáról a munkáltatókat és a munkavállalókat is magában foglaló Irányító Testület dönt, amely egyben a szociális párbeszéd egyik fóruma is.)

A Munkaerőpiaci Alapból fedezett programokon túl a költségvetés közvetlenül két foglalkoztatást növelő programot támogat: az évente szervezett közmunkákat, illetőleg az új beruházások munkahely-teremtését. (Az utóbbihoz a Munkaerőpiaci Alap is hozzájárul.)

Mindezeken túl bizonyos értelemben idesorolható az önkormányzatok kötelezettsége, amelyek legalább egyhavi közcélú munkát kötelesek felajánlani a munkaerőpiaci juttatásokat (munkanélküli segélyt, majd a jövedelempótló támogatást) kimerített, szociális ellátásra szoruló lakosaiknak (még ha a felajánlott munkavégzés elfogadása egyúttal a szociális segélyhez jutás feltételül is szolgál). Az önkormányzatok foglalkoztatási feladatainak ellátásához egyébként a MPA is hozzájárul, részben a közhasznú munkák közvetlen támogatásával, másrészt a közcélú munkák költségeinek fedezésével.

A társadalom tehát sokféle módon igyekszik segíteni.

A Munkaerőpiaci Alapból a foglalkoztatás támogatására, az időszakonkénti munkavégzés (és munkajövedelem) szerzésére vonatkozó programokat részben központilag, egyre nagyobb részt pedig a megyei munkaügyi központok a helyi igények szerint szervezik.

További program-szervező – elsősorban egyes, speciális rétegek helyzetét javítani hivatott, esetenként területileg is különböző és kísérleti stádiumban lévő programok esetében – az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA). Az OFA tevékenységét ugyancsak a Munkaerőpiaci Alap fedezi; segítői – a munkaügyi szervezet mellett – elsősorban a hazai non-profit szervezetek.

A foglalkoztatást elősegíteni hivatott hazai programokat alkalmilag vagy rendszeresen több külföldi alapítvány is támogatja (pl. a brit Know-How-Fund, a Phare-pályázatok).

Itt a főbb programokról adunk áttekintést.⁴²

a.1) A Munkaerőpiaci Alapból fedezett programok

2002-ben az előző évinél (42 milliárd Ft) többet (54,1 milliárd) fordítottak a képzési és munkához juttatási programokra.

(Noha szorosan ezekhez a programokhoz tartozik, itt nem érintjük a közvetett hatásukat, mint pl. a megyénként megrendezett pályaválasztási kiállítások szervezése, a külföldi és a regionális munkaerő-közvetítésre alkalmas

⁴² Az információk fő forrása: Beszámoló a Munkaerőpiaci Alap 2002. évi költségvetésének teljesítéséről, FMM, MPA Tervezési, Elemzési és Felügyeleti Főosztály, 2003. ápr.

EURES, EUROFIT rendszerek kiépítése; a jogszabályi kötelezettségből adódó, a minimálbér 2002. évi emelése miatti kompenzáció a magas élők munkai-igényű szervezeteknek, az AM könyv közterheinek már említett átvállalása stb.)

A központi programok egyike volt – és maradt – a haderő-reform miatti csoportos létszám-leépítések kezelése, az érintettek elhelyezkedésének segítése képzéssel és támogatott foglalkozással.

A *csoportos létszám-leépítések* kezelésére 32 Munkába-helyezést Elősegítő Bizottság (MEB) alakult meg, amelyek tájékoztatással, tanácsadással, állásbörzék szervezésével, álláslehetőségek feltárásával, közvetítéssel stb. több mint ezerháromszáz hozzájuk fordulónak segítettek. Népszerűek voltak a képzések, átképzések is, s a 2002-ben befejezett képzéseken résztvevő 840 fő több mint 60 %-a el is helyezkedett. (Ugyanakkor némi meglepetést keltett, hogy a támogatott foglalkozási formák iránt alig volt érdeklődés.)

A MPA adott támogatást a felállítandó szerződéses haderő toborzásához is: a munkaügyi szervezet segített a 18-25 éves, legalább középfokú végzettségű fiatalok megkeresésében és kiválasztásában.

Több program indult, vagy folytatódott a munkaerőpiacon különösen hátrányos helyzetű csoportok esélyeinek javítása érdekében, részben a Phare-programok keretében, más tárcákkal összefogva. (Roma fiatalok: 160 szakmai tanfolyam, 25 iskola-rendszeren kívüli képzés, képzéssel összekapcsolt foglalkoztatás mintegy 1.900 fiatal részvételével; kísérleti programként a gazdaságilag inaktív nők be- illetve visszajuttatása a munkaerőpiacra; a hajléktalanok társadalmi visszailleszkedését és munkához jutását segítő program; szakmai képzési programok az egy éven belül szabaduló elítélteknek, 2002-ben mintegy 700 főnek stb.)

Az aktív eszközökre fordított összegek nagyobb hányadát (2002-ben 35,4 milliárd Ft-ot) a megyei munkaügyi központok a helyi igények szerint indított programokra használták fel.

A munkaügyi szervezeten keresztül bonyolított, országos és helyi programok közvetlen foglalkoztatási hatását rendszeresen nyilvántartják. 2002-ben – csakúgy, mint az előző években – a képzésben résztvevőkkel együtt több mint negyedmillió személy kapott segítséget munkaerőpiaci helyzete jobbításához.

Az aktív programokban érintettek létszáma*

fő

Aktív eszközök	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
Közhasznú foglalkoztatás	86.496	141.258	101.208	116.113	120.575	93.441	80.742	84.498
Bértámogatás	37.214	29.700	38.497	49.596	51.741	50.971	48.089	40.838
Mk.terem.beruh.tám.**	25.459	25.518	23.418	17.498	17.462	12.420	9.086	6.452
Vállalkozóvá válás tám.	5.609	4.619	4.674	4.343	4.364	4.979	5.016	4.326
Rövidített m.idejű fogl.	3.397	5.663	1.375	-	-	-	-	-
Útiköltség térítés***	4.624	4.820	6.000	8.062	10.973	10.094	9.356	9.774
Pályakezdők programjai		5.850	15.565	23.330	21.073	18.288	16.758	16.108
Munkahelyteremtés: Ön-foglalkoztatás támogatása			1.209	3.027	4.450	5.325	6.025	6.138
Munkahelymegőrzés****			2.299	4.587	9.953	7.157	653	12.634
Járulék átvállalás			574	1.805	2.339	3.876	3.702	10.008
Egyéb	-	-	-	-	-	-	-	100
Együtt	162.799	217.428	194.819	228.361	242.930	206.551	185.427	190.876
Munkaerőpiaci képzés	71.182	71.980	75.993	79.604	84.764	88.173	91.519	82.835
Korengedményes nyugdíj	6.562	5.382	3.576	1.914	828	133	-	-
Összesen	240.543	294.790	274.388	309.879	328.522	294.857	276.946	273.711

* Az érintett létszám mindazokat magában foglalja, akik az adott évben akár csak egy napig is részt vettek a programban

** A támogatással létrehozott munkahelyeken a foglalkoztatottak száma. A program 2000-től a GM hatáskörébe került

*** 1998-tól: mobilitási támogatás (helyközi utazási költségtérítés, csoportos személyszállítás, lakhatási hozzájárulás, munkaerő-toborozás támogatása)

**** A munkahely megőrzés támogatási lehetősége 2000. évtől megszűnt; 2002-ben – módosítva – ismét bevezették

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

Az esetenként 1-2 napos, vagy azonos személyek többszöri részvételét éves átlagos létszámra átszámítva kitűnik, hogy 2002-ben több mint 86 ezer rászorulót segített a társadalmi szolidaritás. (Lásd a 3.23 táblázat adatait)

A FMM-ben készült értékelés szerint 2002-ben az aktív eszközök a regisztrált munkanélküliek csaknem egyötödének (19,8 %) biztosítottak átképzési, illetve támogatott foglalkoztatási lehetőséget. (2001-ben 22,1 % volt ez az arány.)

A pályakezdő munkanélküliek 33 %-a került be az aktív programokba 2002-ben. (Az arány vélhetően jobb lenne, ha figyelembe vennék a munkaerőpiaci szervezeten kívül – például a non-profit szervezeteknél történő – segítő akciókat is.) Megjegyezzük: az eredmények ellenére még messze vagyunk az EU által elvártaktól. A korábban minden fiatalra vonatkozó igényt, miszerint a munkanélküliség 6 hónapos időtartamának elérését megelőzően valamilyen újrakezdési lehetőséget fel kell ajánlani számukra, a 2002. évi Foglalkoztatási Irányvonalakban már valamennyi felnőtt munkanélküli is kiterjesztették, de a munkanélküliség egy éves időtartamának elérése előtt. A 2003. évi Irányvonalak fenntartják ezt a követelményt.

Az aktív programokban résztvevők éves átlagos létszáma

fő

Aktív eszközök	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
Közhasznú foglalkoztatás	24.971	34.094	30.780	30.877	28.867	23.705	23.185	17.751
Bértámogatás	14.371	12.268	25.762	29.313	31.369	27.524	26.547	21.693
Mk.hely.terem.beruh.tám.*	23.123	20.694	16.195	12.291	9.433	3.192	6.943	1.708
Vállalkozóvá válás tám.	1.289	1.378	1.410	1.307	1.374	1.506	1.616	1.269
Rövidített m.idejű fogl.	363	899	269	-	-	-	-	-
Útiköltség térítés (1998-tól mobilitási támogatás)	1.955	1.747	2.618	2.926	3.765	4.091	3.483	3.294
Pályakezdők programjai		2.314	6.096	10.302	8.685	7.816	7.094	6.827
1997-ben és a következő években bevezetett új eszközök**			2.056	4.076	7.149	8.789	8.697	10.529
Együtt	60.072	73.394	85.186	91.092	90.642	76.623	77.565	63.071
Munkaerő képzés	24.059	20.829	22.750	23.039	25.004	26.307	27.187	23.410
Korengedményes nyugdíj	5.934	4.406	2.791	1.348	449	45	-	-
Összesen	96.065	98.629	110.727	115.479	116.095	102.975	104.752	86.481

* Az év folyamán (a foglalkoztatási kötelezettségnek megfelelően) betöltött munkahelyek száma

** Ld.: járulék átvállalás, a 2002-ben bevezetett munkahely-megőrzés, önfoglalkoztatói támogatás

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

A felajánlott munka- és tanulási lehetőségek eredményességét a Foglalkoztatási Hivatal monitoring-vizsgálatai rendszeresen elemzik. Összegzésünk idejére a 2002 első félévére vonatkozó elemzés készült el.⁴³

Noha – mint ismert – a foglalkoztatás szintje nem nőtt 2002-ben, az elemzés megállapításai szerint több program résztvevői közül több mint 40 % foglalkoztatott maradt, három hónappal a program befejezését követően.

A képzést befejezett munkanélküliek 44 %-a dolgozott, és a kedvezőtlen elhelyezkedési lehetőségek ellenére, még a tartósan munkanélküliek csaknem 30 %-a is.

A munkaügyi szolgálat segítségével vállalkozásba kezdők átlagosan 90 %-a működött (bár az érintettek negyede a vállalkozását segítség nélkül is elindította volna).

A tartósan munkanélküliek pénzügyileg támogatott foglalkoztatása az egyik legeredményesebb formának bizonyult. A munkáltatóra továbbfoglalkoztatási kötelezettséget hárító időszak után az érintettek csaknem kétharmadát foglalkoztatták tovább, jellemzően főként a szakmunkásokat és a magasabban képzetteket.

⁴³ A 2002. I. félévében befejezett munkaerőpiaci programok hatékonyságának értékelése a monitoring-vizsgálat eredmény mutatói alapján. Foglalkoztatási Hivatal, 2003. Az értékelés vizsgálja a ráfordítások (költség-hatékonyság) mértékét és egyéb feltételek teljesülését is, itt azonban csak a foglalkoztatási hatásokat ismertetjük.

A pályakezdők foglalkoztatása iránt viszont csökkent az érdeklődés; jórészt a támogatás relatíve alacsony összege, s a munkáltató tovább-foglalkoztatási kötelezettsége miatt.

A legtöbb regisztrált munkanélkülinek a közhasznú munka ad időről-időre foglalkoztatási lehetőséget. A néhány napig, hétig tartó – zömmel kommunális – munka azonban, bár nélkülözhetetlen, inkább csak kivételes esetekben ad módot a többnyire tartós munkanélküliségből kilépésre.

a.2) Az OFA programjai

Az OFA fő tevékenysége – mint erről szó volt – elsősorban arra irányul, hogy kikísérletezze az alternatív munkaerőpiaci szolgáltatási programokat, jellemzően a helyi non-profit szervezetek közreműködésével.

A programok között egyaránt helyet kapnak az Európa különböző országaiban bevált, Magyarországon meghonosítani szándékolt módszerek (Újra Dolgozom, Rátalál(l)ás program stb.) csakúgy, mint a romák foglalkoztatását, vagy a kisvállalkozások fejlődését, megerősödését elősegítő, vagy a fiatalok munkaerőpiaci kirekesztődését megelőző programok.

Az OFA programjai elsősorban a leginkább veszélyeztetett rétegekhez tartozóknak igyekeznek új esélyt teremteni, valamint a non-profit szervezeteket segíteni abban, hogy e munkákban alkalmas partnerekké váljanak.

A Munkaerőpiaci Alap irányító Testületének (MAT) döntése értelmében az OFA a korábbi évekénél nagyobb támogatást kapott, és saját forrásaival együtt 3,5 milliárdot fordíthatott régebbi és újabb programjai végrehajtására. A források felhasználásáról a Közhasznúsági jelentés, valamint a 2002. évi tevékenységről szóló Beszámoló ad részletes tájékoztatást.

Eszerint a foglalkoztatást, a munkanélküliség mérséklését közvetlenül segítő programok a 2001. évi mintegy 20 ezer fő kétszeresét, több mint 43 ezer fő munkaerőpiaci re-integrációját segítették; közülük csaknem 17 ezren találtak munkahelyet, vagy őrizhették meg azt.

2002-ben az OFA 609 támogatási kérelem közül 270-et támogatott. A helyi foglalkoztatási kezdeményezéseket felkaroló programok fontosságát tanúsítja, hogy az elmúlt tíz évben az OFA által kifejlesztett programok közül hat – az Újra Dolgozom, az Alternatív munkaerőpiaci szolgáltatások, a KID, a Rátalál(l)ás, a Tranzit, az Új esély – az országos Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program, a helyi foglalkoztatási és roma program pedig a Regionális Operatív Program, azaz az Európához felzárkóztató nemzeti programok részeként működik tovább.

b.) A Foglalkoztatási Alapból és a költségvetésből fedezett programok

b.1 Munkahelyteremtő beruházások

A kormányváltást követően némileg vissza kellett fogni a beruházásokat ösztönző, de a költségvetést túlságosan megterhelő Széchenyi-programot. A gazdaság élénkítésre szánt program kedvezményes hitelek és vissza nem térítendő támogatásokat ígért a beruházóknak. Itt csak az újabb munkahelyek létesítéséhez kapcsolódó támogatásokat ismertetjük. A pályázók sokaságából 103-an kaptak, vissza nem térítendő támogatásként, együttesen csaknem 2 milliárd Ft-ot, akik a meglévő munkahelyeken kívül további 2.910 munkahely teremtését vállalták. A támogatást egyaránt igényelték egyéni vállalkozások, egy vagy két főfoglalkozású munkahely teremtéséhez, közepes és nagyobb cégek. A legtöbb új munkahelyet – 300 további dolgozó munkába állítását – a Philips győri gyára vállalta.

Évek óta erőteljes a törekvés arra, hogy a közpénzekből elsősorban az elmaradottabb régiókban létesülő munkahelyek kapjanak segítséget. A befektetők azonban változatlanul a Nyugat-Dunántúlt és Közép-Magyarországot részesítik előnyben. A hátrányos helyzetű régiók felzárkóztatása ezúttal sem bizonyult sikeresebbnek, mint a korábbi években.

3.24 táblázat

Az Aktív Foglalkoztatási Célelőirányzatból (AFC) támogatott munkahelyteremtő pályázatok

Régió	Elfogadott pályázat	A telephelyek jelenlegi létszáma	A fejlesztés eredményeként vállalt többlet-létszám	Igényelt AFC támogatás	MAT által javasolt AFC támogatás
		(fő)		(millió Ft)	
Közép- Magyarország	17	1.155	545	398,6	339,2
Közép-Dunántúl	10	591	336	230,2	206,4
Nyugat-Dunántúl	17	3.178	727	448,8	447,2
Dél-Dunántúl	18	718	453	326,4	304,3
Észak-Magyarország	15	992	282	299,6	252,6
Észak-Alföld	11	669	331	182,3	166,8
Dél-Alföld	15	1.347	236	231,4	221,8
Együtt	103	8.650	2.910	2.117,3	1.938,3

* Az összesen 112 pályázatból 6-ot elutasított a zsűri, 3-at pedig visszavontak.

Forrás: FMM

b.2 A közmunka-program

A kormányzat évek óta, az évenként meghirdetett közmunka-programok keretében végeztet el bizonyos, a közösség számára fontos feladatokat, amelyek egyik alapvető célja, hogy munkát adjanak a munkanélkülieknek. E programokat – amelyek alkalmanként erdőtelepítésre, környezetvédelmi feladatokra irányultak – néha a körülmények diktálták: árvíz, belvizek. 2002-ben még mindig voltak az előző évek ár- és belvizei által okozott károk, de a

legtöbb, a települési önkormányzatok által igényelt feladat már a további árvíz-károk megelőzését szolgálta: belterületi csatornák, árkok kialakítása, karbantartása, környezet-rendezés- és szépítés stb.

2002-ben csaknem 2,6 milliárd forintot szánt a kormány közmunkákra, ezt a Munkaerőpiaci Alap 504,8 millió forinttal támogatta. Az év végéig az ország 229 településén végeztek a közmunka-program keretében különböző feladatokat, áprilistól augusztusig munkát adva 3-4 ezer munkanélkülinek (köztük csaknem 2 ezer rendszeres szociális segélyben részesülőnek és zömmel roma származásúnak).⁴⁴

Összességében a társadalom 2002-ben is sokféle módon igyekezett segíteni a nem-foglalkoztatottak munkához jutását. Fontos tudni, hogy a társadalmi segítséggel hosszabb-rövidebb ideig dolgozók munkavégzésük idején a statisztikákban a foglalkoztatottak között szerepelnek, valamelyest javítva a foglalkoztatás tartósan alacsony értékeit. Nyilvánvaló, hogy a társadalom rendszeres munkával rendelkező tagjainak mindent meg kell tenniük azért, hogy legalább alkalmilag munkajövedelemhez jussanak a legfeljebb segélyekből élők, vagy a családjuk eltartottjai. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a munkaerőpiaci reformokkal, a rugalmasabb foglalkoztatási formák meghonosításával, s nem utolsósorban a legnehezebben elhelyezkedők foglalkoztatási terheinek csökkentésével új munkaerőpiaci lehetőségeket kell számukra teremteni.

3.6 Magyar munkavállalók külföldön - külföldiek Magyarországon

3.6.1 A munkavállalási migráció nemzetközi trendjei

A migráció alakulását nemzetközi méretekben évről-évre áttekintő OECD kiadvány, Trends in International Migration, (közkeletű nevén a francia cím kezdőbetűiből alkotott elnevezésű SOPEMI Report) mint évek óta, a 2002-ben kiadott kötetben is nagyjából azonos folyamatokat regisztrált. A legális migráció minden formájára kiterjedő elemzésből itt csak az Európát érintő, munkavállalási célú vándorlásra vonatkozó főbb jellemzőket emeljük ki.

- Az EU országok között, azaz az EU határain belül változatlanul alacsony a munkaerő-vándorlás. Mint eddig is, leginkább a régiók határai mentén járnak át dolgozni egymás országába az ott élők; ezt azonban nem tekintik migrációnak. Ennek, a régtől létező természetes mozgásnak fenntartója a kölcsönös nyelvismeret, a közös kulturális, történelmi hagyományok léte, gyakran tudatos ápolása. A különböző földrajzi régiók körzetében tulajdonképpen tényleges „munkaerőpiaci körzetek” működnek. Kialakulásukat, erősödésüket csak segítette és szentesítette a belső határok eltűnése.
- Az egymástól távol eső országok között változatlanul jelentéktelen a munkaerő-mozgás. A 2002-ben kiadott, bár leginkább a késői 90-es évekre

⁴⁴ A Munkaerőpiaci Alap 2002. évi költségvetésének teljesítéséről szóló beszámoló csupán a fenti alaptól adott támogatás felhasználásáról ad számot részletesen.

vonatkozó adatok szerint az európai polgárok költöznek ugyan egymás országába, de a mozgás erős nyelvi kötődést mutat (németek Ausztriába, franciák és hollandok Belgiumba, finnek Svédországba és viszont).

A munkavállalási célú migrációról ezúttal nem közölnek adatokat, bár megjegyezzük, hogy napjainkban a migráció egyre inkább „fehér gallérossá” válik. (Az éves értékelés jelentős terjedelemben tárgyalja a 90-es évek végén Európa számos fejlett országában jellemzően bizonyos magas kvalifikációt igénylő szakmákban kialakult hiányokat, mint az információ-technológiában, vagy az orvosok körében stb.) A korábbi években munkavállalási célú migrációt a foglalkoztatottak 1-2 %-ára becsülték.

A különböző információ-források arra utalnak, hogy az EU négy szabadság-elvének egyikét, a munkaerő szabad vándorlását a gyakorlatban sokféle tényező korlátozza, az utóbbi években például mindenek előtt az egész Európát sújtó recesszió: sehol nincs tömeges igény a hiányzó helyi munkaerőt pótló, távolabbról érkezőkre. Ezért, bár minden tagországban található más tagországból érkezett munkavállalók, ezek többnyire speciális munkaköröket töltenek be, és számuk nem gyarapszik érzékelhetően. (Kivételt képez Belgium, ahol az EU adminisztráció és a hozzá kapcsolódó szervezetek, tevékenységek évről-évre növelik az ott dolgozó külföldiek létszámát.) Az Európában kiépült, számítógépes munkaközvetítés (EURES) ugyan az elképzelt mobilitás szolgáltatásban szerveződött, de jelentős igényt egyelőre egyik országból sem jelez.

Az EU tagállamain kívüli munkaerő fogadását régtől korlátozó intézkedések lényegében változatlanok. A csatlakozási tárgyalások eredményeként – amelyek több évre felfüggesztették az újonnan csatlakozók szabad munkavállalását az EU tagországaiban, illetve azt az országok kétoldalú megállapodásaitól tették függővé – lényegében megszűntek a kelet-európai országokból érkezők feltételezett rohama miatti korábbi heves csatározások. Maradtak viszont a külföldi dolgozók létszámát meghatározó kontingensek. Egy-egy, az adott ország számára szükségesnek ítélt, speciális szakmára (például számítástechnikusok, orvosok) időről-időre új kontingenseket is megállapítanak ugyan, ezek azonban csupán a munkaerőpiac szűkebb szegmenseit érintik, s az összképet alig módosítják.⁴⁵

3.6.2 A magyarok külföldi munkavállalása

2002-ben csak kevésbé változtak a magyarok legális külföldi munkavállalásának feltételei. Bár számos ország (Írország, Hollandia, Dánia, Svédország,

⁴⁵ A számítógépes szakemberek iránti kereslet egyébként az ágazat recessziója miatt drasztikusan visszaesett, Ausztriában például 2000-ben még külföldieket is toboroztak, 2002-ben pedig 1700 szoftver-szakember szerepelt a nyilvántartott munkanélküliek között. {Népszabadság, 2002. ápr. 23.}

Görögország, az Egyesült Királyság)⁴⁶ deklarálta, hogy a csatlakozást követően azonnal megnyitja munkaerőpiacát a magyar munkavállalók előtt, az ígéretek és a remények csak 2004 után esedékesek.

Addig azonban a legális külföldi munkavállalás az államközi megegyezésekben meghatározott kontingensek keretei között történik.

A két, legtöbb magyar munkavállalót fogadó ország változatlanul Németország és Ausztria.

Németországban évről-évre az ottani foglalkoztatási helyzethez igazodóan kissé bővülnek vagy szűkülnek a magyarokra (is) meghatározott keret-számok.⁴⁷ 2002-ben összesen 13.760 magyar munkavállaló kapott hosszabb-rövidebb időszakra munkalehetőséget: 1.400-an vendég-munkásként, 4.700-an három hónapig, szezonális munkásként, s a különböző vállalkozásoknak kiadott engedélyekkel együtt havonta összesen 7.060-an dolgozhattak. Az ugyancsak 2002-ben indult új forma: a házi betegápoló programban (amelyhez nincs szükség ápolói szakképzettségre) és csak Magyarország, Lengyelország, a Cseh Köztársaság, valamint Szlovénia és Szlovákia kapta ezt a lehetőséget, százan vállalhattak munkát. (Ezt a programot azonban 2003 elején felfüggesztették.) A korábban az informatikusoknak meghirdetett munkalehetőségekre 5-600-an jelentkeztek (a pontos létszám nem ismert); többségük meg is kapta a munkavállalási engedélyt.

Az engedélyezett vendég-munkás keretet azonban 2002-ben sem sikerült kitölteni, mert a német szabályozás nem teszi lehetővé a több alkalommal ismétlődő munkavállalást.

Ausztriában viszont bővült a kontingens. A gyakornok-csere egyezmény keretében 2001-ben 600, 2002-ben 900 fiatal szakember fogadtak. Évről-évre nő a határ-menti ingázó munkavállalókra korlátozódó keretszám: az 1998-ban még 500 fős kontingens 2002-ben már 1.400 főre terjedt ki. (A 2003-ra vonatkozó megállapodás már 1.700 fő munkavállalását engedélyezi.)

A fiatal szakemberek tapasztalat-szerzésére szolgáló gyakornok-csere országoként nagyon különböző éves keretszámait (például: Luxemburg: 20 fő, de Franciaország: 300 fő, vagy a már említett Ausztria) többnyire az új egyezmények révén bővülnek (például 2002-ben a Romániával hatályba lépett megállapodás eredményeként évente 700 gyakornok és 8.000 szezonális munkás vállalhat munkát a másik országban).

A felnőttek esetében, az EU-n kívüli, szomszédos országok közül Szlovákiával bővült – az 1999-es, 400 főről 2002-ben 1.600 főre – a foglalkoztatási egyezmény. Szlovákiában ugyan mindössze 29 magyar vállalt munkát, viszont többszáz szlovák állampolgár dolgozott Magyarországon: Esztergomban a

⁴⁶ Az Egyesült Királyság 2004. január 1-től a meglévő tagállamok polgáraival azonos, teljes jogot kíván adni a munkavállalásra az újonnan csatlakozó országok állampolgárainak, „mert ez az Egyesült Királyság érdeke. Ezzel vonzani fogja a dolgozókat azokba az ágazatokba, ahol szükség van rájuk és nem szorulnak közpénzből származó segélyekre” – idézi a brit külügyminisztert a Világgazdaság {2002. dec. 11.}

⁴⁷ Németországban egyébként 2002. júniusában módosították a bevándorlási törvényt, amely lehetővé teszi korlátozott számú szakképzett külföldi befogadását. {Világgazdaság, 2002. jún. 21.}

Suzukinál, Győrben a Philipsnél, Gödöllőn a Samsungnál stb. Rajtuk kívül 200-an vállalhatnak Magyarországon szezonális munkát (a keretet nem töltötték ki).

A legnagyobb, 8 ezer fő szezonális munkájára vonatkozó egyezményt Romániával kötöttük, remélve, hogy így legálissá változtatható a tapasztalatok szerint széles körben elterjedt bejelentetlen magyarországi munkavállalás; ezzel a lehetőséggel azonban a romániai munkavállalók eddig nem éltek).

A szomszédos országokkal azonban még nem zárultak le az ott élő, jelentős számú magyar kisebbségnek egyebek között könnyített munkavállalási feltételeket is tartalmazó tárgyalások a magyar kormány által kezdeményezett, ún. kedvezmény-törvény alkalmazásáról. Addig is, amíg az Európai Unió tagság új feltételeket teremt, a kormányközi tárgyalások teremthetnek kedvezőbb feltételeket a munkavállalásra egymás országában.

Összességében a KSH munkaerő-mérlege 2002. január 1-én 32 ezer, legálisan külföldön dolgozót regisztrált; ez a hazai foglalkoztatottaknak kevesebb mint 1 %-a.

Annak a rendszeresen feltett kérdésnek, hogy mennyien dolgoznának szívesen külföldön, kevés köze van a reális esélyekhez. A tényleges lehetőséget a nemzetközi munkaerőpiacok kereslete határozza meg, amelynek az utóbbi években leginkább alkalmi, szezonális munkákra volt igénye, valamint – kis számban – magasan kvalifikált szakemberekre. Esetükben is az egyik alapkövetelmény az idegen-nyelv közepes vagy magas szintű tudása, (ami például az orvos-társadalomban is alaposan szűkítené az egyébként oly vonzó német háziorvosi keresletre alkalmasak körét).

3.6.3 Külföldi munkavállalók Magyarországon

A 2001. januári népszámlálás – mint a múlt évi kiadványunkban részletesen ismertettük – az addig ismert népesség-számnál mintegy 200 ezer fővel nagyobb lakónépességet írt össze. A sokféle okból kialakult különbség egyik ismert magyarázata az évtized során bevándoroltak számbavételének mellőzése volt. A be- és kivándorlások egyenlegeként évente átlagosan mintegy 13 ezer fős népesség zöme a szomszédos országok magyar lakta területeiről érkezett; mintegy három-negyedük a magyar szabályok szerint munkavállalási korúnak minősült.

A különböző jogcímenek Magyarországon élő külföldiek (menekült, letelepedési, alkalmi vagy állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezők) zöme egyúttal munkavállaló. (Ez a tartózkodási engedély megadásának egyik feltétele is.)

2002 végén 42.700-an rendelkeztek érvényes munkavállalási engedéllyel; nagyjából ugyanannyian, mint egy évvel korábban (47.269 fő). Bár az évenként kiadott egyéni munkavállalási engedélyek száma az évtized során folyamatosan nőtt (1995: 26 ezer; 1999: 34 ezer; 2000: 40 ezer, 2001: 47 ezer, 2002: 50 ezer) a növekvő létszám is alig több, mint egy százalékát adja a hazai foglalkoztatottakénak. (Egy korábbi kormánydöntés szerint egyidőben mintegy 80 ezer érvényes – újonnan kiadott vagy meghosszabbított – engedéllyel rendelkező külföldi dolgozhatna Magyarországon.)

A Magyarországon munkát vállalni kívánók létszámát részben a kölcsönösségen és viszonyosságon alapuló államközi megállapodások szabályozzák. Magyarországnak tíz országgal van ilyen megállapodása; amikor az elfogadott keretek határáig a magyar hatóságok a munkaerőpiac állapotának vizsgálata nélkül (azaz, hogy a munka végzésére lenne-e hazai munkanélküli) kiadják a munkavállalási engedélyt. A tíz országból azonban gyakorlatilag csak Szlovákiából érkeznek ebben a formában munkavállalók. Az ír és a cseh egyezmény nem működik, a hollandról nincs adat, mert nem kérték a Foglalkoztatási Hivatal közreműködését. Franciaországból és Romániából van néhány jelentkező, a nyugati országokba azonban jellemzően „egyirányú utca” vezet. A külföldi munkavállalások számának legfőbb alakítója azonban – mint valamennyi országban – a gazdaság tényleges igénye. Minthogy az engedélyt a külföldi dolgozót alkalmazni kívánó munkáltatónak kell kérnie, ezt általában csak akkor teszik, ha hazai munkaerővel nem tudják igényüket kielégíteni.

A pótlólagos munkaerő természetes forrása – tradicionálisan – a szomszédos országokban a határ mentén élő magyar népesség. Bár a világ úgyszólván minden tájáról akad Magyarországon munkát végző (az engedéllyel rendelkezők 5 %-a jött az EU tagállamaiból, 7 %-a Ázsiából, néhány százan Ausztráliából, az USA-ból, Kanadából), a meghatározó többség a közép-kelet-európai régióból, azon belül is Romániából, Ukrajnából, Szlovákiából. E három országból érkezettek teszik ki az összes engedéllyel itt dolgozó 80, a régióból érkezettek 94 %-át. Legtöbbjük itteni munkavállalását nagy mértékben elősegíti a nyelvismeret.

3.25 táblázat

A Magyarországon munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárok száma 2002. december 31-én

A munkavállalók állampolgársága	Létszám	
	fő	%
EU tagországok	2.298	5,4
Egyéb európai országok	36.763	86,0
Ebből:		
Románia	25.836	60,5
Ukrajna	5.925	13,9
Szlovákia	2.729	6,4
Tengeren túli országok	582	1,4
Ázsiai országok	2.886	6,8
Egyéb országok	171	0,4
Együtt	42.700	100,0

Forrás: Foglalkoztatási Hivatal

Az alacsony foglalkoztatási szint ellenére – mint minden működő gazdaságban – Magyarországon is léteznek hiányszakmák, tartósabban vagy átmenetileg, illetőleg speciális igények.

A legtöbb külföldi munkavállalót három nemzetgazdasági ág igényelte: az építőipar, a feldolgozóipar és a kereskedelem; itt foglalkoztatták összesen 70 %-ukat. A negyedik, legnépesebb csoport a kulturális, művészeti tevékenységeket végzők – és a sportolók. (Lásd a 3.26 táblázat adatait)

A mezőgazdaságból jellemzően az idény-munkások hiányoznak, akik iránt az igény csak bizonytalanul tervezhető előre. (A hosszadalmas és nehézkes engedélyezési eljárást sokan ezért is igyekeznek kikerülni; s a munkát inkább a tényleges igények szerint, személyes kapcsolatok útján szervezik.)

A bányászatban – mint erről szó volt – ugyancsak a hiányzó munkaerőt pótolják; a bányabezárások után hazatért külföldi (főként lengyel) bányászok közül mára csak az erdélyiek maradtak.

A feldolgozóipar sokféle ágában egyaránt ott vannak a külföldi cégek különböző tevékenységű alkalmazottai, s a jellemzően összeszerelő típusú, betanított munkákat végzők, a szövődék, varrodák dolgozói.

Az építőipar konjunkturális igényét pótolta a romániai, ukrainai, szlovákiai munkaerővel.

A kereskedelembe, vendéglátásba a zömmel a hagyományosan szezon-munkára szerződtetett közép-kelet-európaiak mellett ezres nagyságrendben találhatók Ázsiából érkezettek, jellemzően az itt letelepedett kínai, vietnámi kereskedők alkalmazottai.

Az egészségügybe főként ápolónőket várunk; részben a tőlünk Nyugat-Európába toborzottak pótlására.⁴⁸

⁴⁸ A magyar ápolónőket a tőlünk nyugatra fekvő országokba csábítják, ahol a szakvizsgájukat elismerik, a hazinál jóval magasabb a fizetésük, s bár a nyelvtudás követelmény, a toborzók ingyenes intenzív nyelvtanfolyamon is felkészítik őket. A 20-30 %-nyi hiányzó egészségügyi szakdolgozót évek óta a szomszédos országok magyarlakta területeiről igyekezünk pótolni. {*Világgazdaság*, 2002. okt. 21.} Például Erdélyből, ahonnan a kecskeméti kórház is 30 ápolót fogadott. A kórház bízik abban, hogy egy év eltelte után is maradnak. {*Népszabadság*, 2003. jan. 16.}

A külföldiek foglalkoztatása a munkáltató nemzetgazdasági ága szerint, 2002.

A munkavállaló állampolgársága	Mezőgazd.	Bányászat	Feld. ipar	Energetika	Építőipar	Kereskedelem	Száll. hírközl.	Pénzügy	Okta-tás	Eü. ellátás	Sport kult.stb.	Együtt
EU	22	1	722	33	79	427	86	126	258	24	520	2.298
Ebből:												
Ausztria	2	-	132	1	20	27	4	15	16	3	26	246
Franciaország	-	-	69	15	17	133	4	18	22	4	106	388
Nagy-Britannia	6	-	40	2	3	60	13	24	136	1	154	439
Németország	9	1	253	10	8	81	19	34	43	9	101	568
Olaszország	5	-	106	3	13	24	6	10	11	3	23	204
egyéb	-	-	122	2	18	102	40	25	30	4	110	453
Egyéb európai	2.406	211	7.926	478	13.045	5.660	454	541	715	1.107	4.220	36.763
Ebből:												
Románia	2.189	207	4.771	342	9.417	4.180	198	345	371	742	3.074	25.836
Szlovákia	8	1	1.761	110	116	310	14	20	87	144	188	2.759
Ukrajna	87	2	1.037	3	3.261	600	171	111	144	161	348	5.925
egyéb	122	1	357	23	251	570	71	65	113	60	610	2.243
Tengeren túliak	-	-	73	4	4	61	7	37	158	4	234	582
Ebből:												
USA	-	-	39	4	2	39	3	25	127	2	144	385
egyéb	-	-	34	-	2	22	4	12	31	2	90	197
Ázsia	9	1	827	2	25	1.049	23	43	43	69	795	2.886
Ebből:												
Kína	-	-	14	-	5	454	-	3	12	2	555	1.045
Mongólia	-	1	520	-	5	156	-	19	-	3	29	733
egyéb	9	-	293	2	15	439	23	21	31	64	211	1.108
Egyéb világrész	-	-	18	-	5	41	4	2	25	20	56	171
Mindösszesen	2.437	213	9.566	517	13.158	7.238	574	749	1.199	1.224	5.825	42.700

Összességében – nagyságrendjét tekintve – legálisan évente körülbelül annyi vendégmunkást fogadunk, mint ahány magyar állampolgár (ugyancsak legálisan) külföldön dolgozik.

A nem legális kül- és belföldi munkavállalásról – a dolog természeténél fogva – nincs információ. Szakértői vélemény szerint a kedvezménytörvény azért nem hatott az illegális munkavállalás ellenében, mert az engedélyezési procedúra csaknem ugyanolyan hosszú, mint a szokványos engedélyezés esetében (csak a magyar munkaerő rendelkezésre állását nem kell vizsgálni), és ami még ennél is fontosabb, a költségek ugyanakkorák, mint a szokásos módon egy évre kért engedély esetén. Azaz: a költségek nem állnak arányban a 3 hónapos munkavállalási lehetőséggel.

A foglalkoztatás körülményeit rendszeresen ellenőrző Országos Munkabiztonsági és Munkaügyi Főfelügyelőség (OMMF) tapasztalatai szerint a kedvezménytörvény ellenére sem csökkent a külföldi munkavállalók törvénytelen foglalkoztatása.

A keleti megyékben továbbra is a mezőgazdaságban, a fővárosban és vonzáskörzetében az építkezéseken, a nagyobb idegenforgalmi központokban a vendéglátóhelyeken a leggyakoribb az illegálisan foglalkoztatott. {Népszabadság, 2002. aug. 16.}

Az ellenőrzések során 2002-ben összesen 1.714 engedély nélküli külföldi dolgozót találtak; ez számszerűen nagyjából azonos a korábbi évekével (1998: 1.956, 1999: 1.774, 2000: 2.363, 2001: 1.876).

Az engedéllyel dolgozók növekvő létszámához képest ez inkább némi csökkenést jelez (1998-ban az engedélyezett létszám 7 %-a, 2002-ben 4 %-a); bár az eredmény attól is függ, hova jutnak el az ellenőrzések. Az engedély nélkül dolgozókat ugyanis jellemzően nem a nagy cégek, hanem a kis egységek, családi gazdaságok foglalkoztatják.

3.7 A regisztrált munkaerő-kereslet

A már többször idézett Rövidtávú munkaerőpiaci prognózis rendszeresen vizsgálja a cégek kapacitás-kihasználását, illetőleg egyebek között azt is, hogy a kapacitások alacsony kihasználtságában mekkora szerepet játszik a keresett munkaerő hiánya.

A vizsgált cégek többségében magas, és tartósan növekvő a kapacitások kihasználtsága, és tartósan csökken azoknak a cégeknek aránya, ahol csak alacsony szinten tudják a kapacitásokat működtetni.

10. ábra

A kapacitás-kihasználás alakulása a 2002. szeptemberi adatfelvétel alapján

(gazdálkodók %-os aránya)

Forrás: Rövidtávú munkaerőpiaci prognózis 2003. I. félév, FMH 2003.

A 2002. I. félévében a cégek 8,4, a II. félévben 6,7 %-a jelzett alacsony kapacitás kihasználást, három fő okot megjelölve: a bel-, illetve a külföldi kereslet csökkenése, valamint a tőkehiány.

A munkaerőhiány az okok között tartósan 1-2 %-os súllyal szerepelt. Valamivel nagy súlyú (2002. első félévében 6, a második félévben 8,5 %) a megfelelő képzettségű munkaerő hiánya. Egyes területeken, például a feldolgozóiparban gyakoribb a szakmunkás-hiány: a textiliparban a kapacitások nem kellő kihasználtságának okai között ez 20 %-kal szerepelt.

A megyei munkaügyi központoknál is megjelennek a munkaerő igények. 2002-ben a jelentős elbocsátások-felvételek közepette mintegy száz szakmára kerestek jelentkezőt.

Itt – a Foglalkoztatási Hivatal adatgyűjtése alapján – az országosan legalább 150 főt kitevő keresletet ismertetjük.

A keresett szakmák, foglalkozások

A 4.600 vállalat igényeit felmérő lista 2001-hez képest alaposan beszűkült. Országosan (több megyében) a 150 főnél nagyobb kereslet csupán néhány szakmára, foglalkozásra szorítkozott.

Szakképzetlen fizikai munkakörre

Szobalányt kerestek; feltehetően az új szállodákba, valamint az idegenforgalmi idényben megnyíló üdülőkbe.

Szakképzett fizikai munkakörök közül mindössze

- kőművest,
- finommechanikai műszerészt és
- épületasztalost

kerestek, nagyobb, országosan 150 fő feletti számban.

A szellemi munkakörök egyetlen, nagyobb számban igényelt foglalkozása a

- gépészmérnök.

Az igények beszűkült listája nem támasztja alá a szakképzett munkaerő nagymértékű hiányával kapcsolatban megfogalmazott aggodalmakat. 51-100 főt ennek ellenére valamivel szélesebb körben kerestek, például építőipari gépkezelőt, faesztergályost, szolgáltatási foglalkozásúakat, üvegest és üvegterméket gyártót. Lokálisan, egy-egy megyében – többnyire néhány cégnél – ennél általánosabb és nagyobb is lehet a kereslet. Győr, Pest és Somogy megyében például gyártósori összeszerelőből, valamint Győr megyében még varrónőből volt hiány, Hevesben útépítőt, útkarbantartót, szabó-varrónőt, Komáromban és Nógrádban fémmegmunkáló gépkezelőt, Vas megyében meghatározott gépek, berendezések szerelőit keresték nagyobb számban.

A szellemi foglalkozásúak között Pest megyében legnagyobb számban bolti pénztárosokat kerestek.

Több megyében élénk volt a szakképzetlen fizikai munkások iránti kereslet. Baranyában például több mint 150 kézi anyag mozgatónak, egyszerű szolgáltatás jellegű munkákra vállalkozóknak, jármű-, ablak- és egyéb tisztítóknak, Heves megyében segédmunkásoknak kínáltak állást.

Kisebb létszámban, de több száz szakképzetlen és szakképzettséget igénylő fizikai és szellemi munkakörre volt kereslet, a burkolótól a kőfaragóig, a lótenyésztőtől a matrózig, a villamosmérnöktől a szállodai portásig.

Egyidejűleg regisztrálták a romló pozíciójú, túltelített foglalkozásokat, szakmákat is.

Országosan túlkínálat alakult ki a leépített cipőgyárak különféle szakmájú dolgozóiból, s az ugyancsak régtől leépülő bányászati foglalkozásokból, valamint

malomipari munkásokból. Győr megyében a forgácsolókból, Somogyban a ruházati gépkezelőkből és a gyártósor mellett dolgozókból, ugyanitt a szellemi foglalkozásúak közül a minőségi, műszaki, biztonsági ellenőrökből, bizonyos számviteli foglalkozásúakból, idegenforgalmi ügyintézőkből, általános iskolai tanárokból, tanítókból volt jelentősebb túlkínálat.

A kereslet- és a kínálat alakulásában jól érzékelhetőek a többnyire rövid távú hatások, amelyek a gazdaság helyzetétől függően oldódhatnak is, tartósulhatnak is. Valószínűnek látszik például, hogy a bányász-foglalkozásúaknak mielőbb új szakmát kellene maguknak keresniük, mert eddigi képzettségükre nem lesz szükség.

A változó intenzitású kereslet- és kínálat minden működő gazdaság velejárója. A változó igények főbb trendjeit, a tartósan keresett, és a tartósan romló pozíciójú foglalkozásokat ismerve a munkaügyi szervezet hasznosan avatkozhat be, a képzések-átképzések szervezésével, az iskolai képzések befolyásolásával. Ebben a jövőben egyre nagyobb szerep is hárul rá.

3.7.1 A regisztrált kereslet és kínálat eltérése

Arról nincs információnk, hogy az ország különböző területein, a különböző munkakörök betöltőire vonatkozó igényeket sikerült-e kielégíteni.

Az köztudott, hogy a mind a kereslet, mind a kínálat nagy része mindeddig elkerülte az állami foglalkoztatási szolgálatot, annál is inkább, mert az, tulajdonképpen létrejöttétől, alapvetően a munkanélküliek ellátására fordította figyelmét. (Nyilvánvalóan hosszabb ideig tart majd, amíg a munkaügyi központok és kirendeltségek fő tevékenységévé a közvetítés és az állásfeltárás válik.) Mint számos vizsgálat tanúsította: a munkát keresők sokféle módon próbálnak állást találni, de kevésbé az állami munkaerő-szolgálaton keresztül – bár a regisztrált munkanélküliek egy része aktív álláskeresés helyett kizárólag rájuk hagyatkozik. A munkáltatók is inkább társadalmi (bizalmi) kapcsolatok mentén keresnek munkaerőt. A munkaügyi szolgálatnál elsősorban a helyismerettel nem rendelkező külföldi cégek jelentkeznek, jellemzően nagyobb létszámú, betanított munkaerő iránti igényeikkel. A hazai munkáltatók főként akkor fordulnak a munkaügyi szervezethez, ha más módon nem találnak munkaerőt, vagy a felkínált bérek, munkafeltételek miatti állandó fluktuáció miatt ismételt újabb munkaerőre van szükségük.

A munkaerő-keresletnek tehát egy eleve körülhatárolt része jelent meg mindeddig a munkaerőpiaci szervezetnél. (Ráadásul még ez sem feltétlenül valós kereslet. Hosszú évek tapasztalata, hogy a munkáltatók egy része nem értesíti a munkaügyi központot, ha az álláshelyet időközben betöltötte. Vagy: minden munkaügyi központ ismeri már azokat a cégeket, ahol állandó a fluktuáció, s a cég ezért keres újabb dolgozókat stb.)

A gazdasági helyzettől lényegében függetlenül tulajdonképpen mindig is kevés volt a bejelentett állások száma, s ez az utóbbi években még csökkent is. A munkaügyi szervezet pedig csak a nála nyilvántartott (fele részben mindig

alacsony képzettségű, iskolázatlan, szakképzetlen vagy elavult szakképzettségű) munkanélküli közül ajánlhatott.

A munkaügyi központoknál mind a kereslet, mind a kínálat szempontjából szűk kör 2002-ben kissé tovább szűkült. A munkáltatók az előző évinél valamivel kevesebb munkahelyre kerestek dolgozót.

3.27 táblázat

A regisztrált munkaerő-kereslet

Év, december	Kereslet főben*	Ebből %:				
		Szak	Betanított	Segéd	Fizikai	Nem fizikai
		munkás			együtt	
1993.	28.089	45,8	23,5	7,2	76,5	23,5
1994.	30.806	49,0	27,3	8,2	84,5	15,5
1995.	26.756	52,1	24,3	11,8	88,2	11,8
1996.	35.540	51,7	22,5	10,2	84,4	15,6
1997.	36.307	51,0	26,4	8,9	86,3	13,7
1998.	40.952	46,5	31,6	10,6	88,7	11,3
1999.	42.579	47,0	30,3	11,9	89,2	10,8
2000.	39.183	38,3	36,8	14,0	89,1	10,9
2001.	37.327	38,8	30,8	18,6	88,2	11,8
2002.	33.779	35,2	32,5	21,2	88,9	11,1

* Záró létszám

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

A munkaügyi szervezet komoly erőfeszítéseket tesz azért, hogy az igényeket a lehető legjobban, leggyorsabban kielégítse. A fenti táblában ismertetett, zárónapi állománynál értelemszerűen nagyobb a havi átlagos kereslet: 2001 óta havonta mintegy 45 ezer fő. Az erőfeszítések eredménye, hogy ennek most már mintegy ötödét tudják az adott hónapban kielégíteni. (Pontosabban: lehet, hogy a regisztrált munkanélküliek közül többen helyezkednek el önállóan, vagy akár a munkaügyi szervezet segítségével, de a nyilvántartásokból csupán a munkanélküli járadékban részesülők elhelyezkedése állapítható meg pontosan.)

A bejelentett betöltetlen álláshelyek, a regisztrált munkanélküliek, a munkanélküli járadékban részesülők és a közülük elhelyezkedettek száma 1995-2002.

Év	Állás-helyek száma*	Regisztrált munka-nélküliek (fő)	Álláshelyek a regisztrált munkanélküliek %-ában	Munkanélküli járadékban részesülők záró létszáma (fő)**	Elhelyezkedett		
					fő	Az állás-helyek %-ában	A járadékban részesülők %-ában
1995.	28.680	507.695	5,6	182.788	8.569	29,8	4,7
1996.	38.297	500.622	7,7	171.737	8.228	21,5	4,8
1997.	42.544	470.112	9,1	141.743	7.312	17,2	5,2
1998.	46.624	423.121	11,4	130.724	7.110	14,7	5,4
1999.	51.271	409.519	12,5	140.717	6.933	13,5	4,9
2000.	50.000	390.492	12,8	131.665	7.628	15,3	5,8
2001.	45.194	364.140	12,4	119.210	6.993	19,9	5,9
2002.	44.603	344.715	12,9	114.934	6.971	20,6	6,1

* 1995-2000: havi átlag; 2001-2002: zárólétszám

** A jövedelempótló támogatásban részesülők nélkül

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal havi közlemények

Nyilvánvaló, hogy az igények egy része egy adott helyzetben (térsgében, időpontban, szakmában) nem teljesíthető, különösen, ha a munkáltatónak még speciális igényei is vannak (nyelvtudás, szakmai gyakorlat stb.)

A tartósan kielégítetlen igényeket külön is nyilvántartják.

A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya 1993-2002. decemberében*

Időpont (december)	Összes bejelentett álláshely (fő)	Ebből: 180 napon túli	
		fő	%
1993.	28.089	2.918	10,4
1994.	30.806	4.719	15,3
1995.	26.756	931	3,5
1996.	35.540	4.487	12,6
1997.	36.307	5.895	16,2
1998.	40.952	4.851	11,8
1999.	42.579	4.134	9,7
2000.	39.183	2.894	7,4
2001.	37.327	2.505	6,7
2002.	33.779	1.786	5,3

* Zárónapi adat

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

Ma már minden foglalkozási csoportban alacsonynak és természetesnek nevezhető a munkaügyi szervezetenél megjelenő kereslet- és kínálat eltérése, a 6 hónap alatt be nem töltött álláshelyek mértéke.

A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya a foglalkoztatási státusz szerint 1999-2002. decemberében*

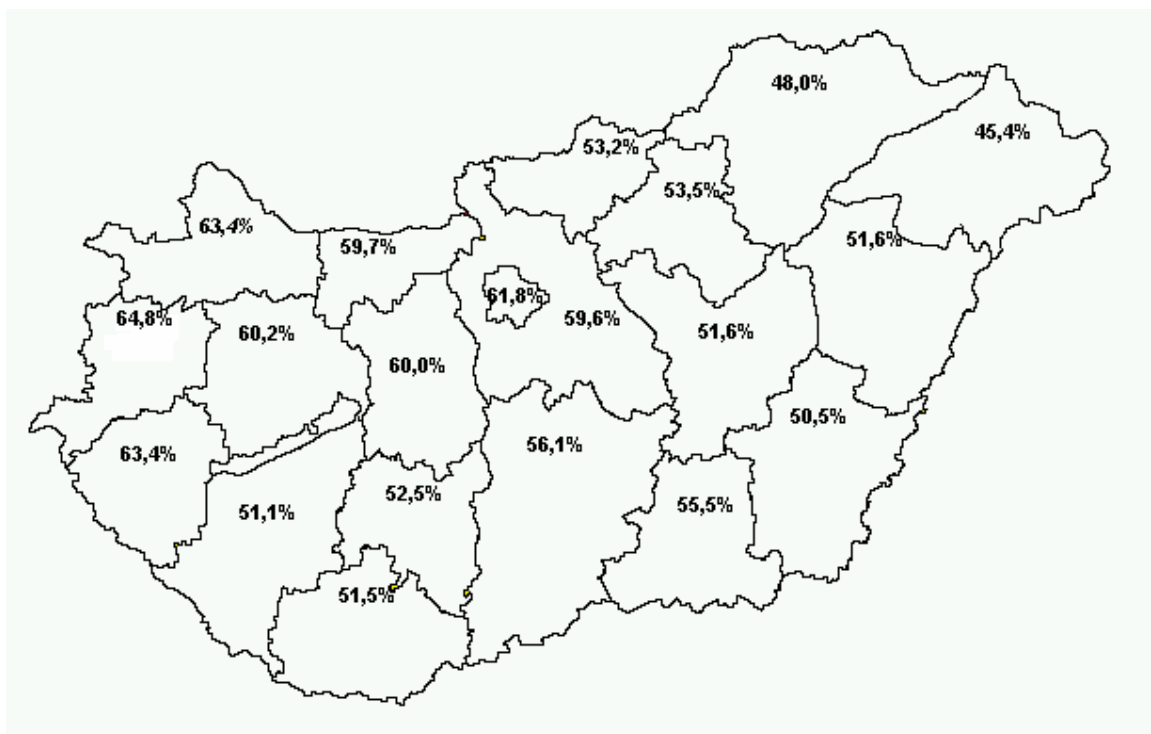
Állomány-csoport	2000.			2001.			2002.		
	Kereslet	ebből: 180 napon túli		Kereslet	ebből: 180 napon túli		Kereslet	ebből: 180 napon túli	
	fő	fő	%	fő	fő	%	fő	fő	%
Szakmunkás	15.003	1.383	9,2	14.478	1.373	9,5	11.906	923	7,8
Betanított munkás	14.422	862	6,0	11.515	866	7,5	10.969	475	4,3
Segédmunkás	5.485	155	2,8	6.945	74	1,0	7.152	244	3,4
Fizikai együtt	34.910	2.400	6,8	32.938	2.313	7,0	30.027	1.642	5,5
Nem fizikai	4.273	494	11,6	4.389	192	4,3	3.752	144	3,8
Összesen	39.183	2.894	7,4	37.327	2.505	6,7	33.779	1.786	5,3

* Záró állomány

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

A jelentősebb problémát a munkaügyi szervezet feladatainak korábbi értelmezése hordozza: a csak a regisztrált, sőt, elsősorban a járadékban részesülő munkanélküliekre koncentráló látásmód. Az EU csatlakozásra készülve már megkezdődtek a változások, amelyek a munkaügyi szervezet elsődleges feladatává a munkaközvetítést teszik, az állás-feltárást és a dolgozni kívánók munkába helyezését. A széles alapokra helyeződő közvetítés bátorítja majd a munkáltatókat, hogy sokféle igényük kielégítésében elsősorban az állami munkaerő-szolgálat segítségére támaszkodjanak, s a munkavállalókat, hogy elhelyezésüket a szolgáltatón keresztül reméljék.

A foglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességben megyénként, 2002
Országos arány: 56,2%

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-2002, KSH, 2003.

4. A MUNKANÉLKÜLISÉG

4.1 Nemzetközi tendenciák

A gazdasági növekedést visszafogó, a recesszió elmélyülését hozó 2002. év foglalkoztatási-munkanélküliségi helyzetének alakulásáról – mint erről már szó volt – 2003 tavaszán-nyarán, e tanulmány készítésének időszakában még nem jelent meg részletes eredmény. Az Eurostat adatai szerint az EU tagországaiban kissé nőtt a munkanélküliség, 2002-ben a ráta az EU átlagában 7,7 % volt, szemben az előző évi 7,4 %-kal.⁴⁹ A későbbi hírek szerint 2003-ban a munkanélküliség növekedése folytatódott.

2001-ben – amire a hozzáférhető eredmények vonatkoznak – a már akkor is nehezült gazdasági viszonyok ellenére az EU legtöbb tagországában még sikerült némileg tovább csökkenteni a munkanélküliséget. (A nemzetközileg elfogadott meghatározás szerint azt tekintve munkanélkülinek, akinek nincs munkája, de dolgozni akar, s aktívan munkát keres azért, hogy kereső foglalkozáshoz jusson.)⁵⁰

2000-hez képest a munkanélküliségi ráta (a munkanélkülieknek a keresőkhöz viszonyított aránya) az EU átlagában 7,9 %-ról 7,4 %-ra csökkent; ezen belül a férfiaké 6,8 %-ról 6,4 %-ra, a nők 9,3 %-ról 8,7 %-ra. Tovább csökkent a fiatal (15-24 éves) munkanélküliek aránya: az adott korosztályhoz tartozók 2000-ben 7,4, 2001-ben 7,1 %-a keresett aktívan munkát. Mérséklődött a tartósan munkát keresők aránya is, a 15-64 éves népesség 2000-ben 3,5, 2001-ben 3,3 %-a keresett egy évnél régebben munkát.

Az európai foglalkoztatáspolitikai ajánlásainak megfelelően a tagországokban tett intézkedések eredményeként Németország és Portugália kivételével mindenütt tovább csökkent a munkanélküliség. A javulás ellenére azonban még mindig 10 % feletti volt a ráta Spanyol- és Görögországban, és magas maradt Olaszországban is; mindhárom országban főként a nők nagyarányú munkanélkülisége miatt.

Az EU szintjén némileg tovább csökkent a különbség a férfiak és a nők munkanélkülisége között. Néhány tagállamban (Egyesült Királyság, Svédország, Írország) a nők munkanélkülisége kisebb, mint a férfiaké, Görög- és Spanyolországban azonban mintegy kétszeres és csaknem ilyen magas Olaszországban is.

A fiatalok (15-24 évesek) munkanélküliségi rátája (azaz a dolgozó 15-24 évesekhez képest a munkát keresők aránya) is csökkent ugyan (a 2000. évi 15,5 %-ról 2001-ben 14,9 %-ra) de így is változatlanul a kétszerese a felnőttekének. Írország, az Egyesült Királyság és Németország kivételével jellemzően a fiatal nők munkanélküliségi rátája volt magas, különösen Görög-, Spanyol- és Olaszországban.

⁴⁹ <http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-product/EN?catalogue=Eurostat&product>

⁵⁰ A meghatározást itt kissé egyszerűsítettük; teljes szövegét a módszertani függelékben közöljük.

A tartósan munkanélküliek aránya a 15-64 éves népességben az EU 15 tagállama közül 8-ban már mindössze 1-2 %-os, és általában nincs, vagy kicsi a különbség nemek szerint. Ebben a vonatkozásban is más a helyzet Görög-, Spanyol- és Olaszországban, ahol különösen a nők maradnak sokáig munkanélküliek.

4.1 táblázat

A munkanélküliség az EU tagországaiban 2000-ben és 2001-ben

Tagország	Munkanélküli-ségi ráta		Ebből:				25 éven aluliak*		tartósan munkanélküliek**	
			férfiak		nők					
	2000.	2001.	2000.	2001.	2000.	2001.	2000.	2001.	2000.	2001.
Belgium	6,9	6,6	5,6	6,0	8,5	7,4	6,1	6,1	3,8	3,0
Dánia	4,4	4,3	4,1	3,8	4,8	4,9	5,0	5,9	1,0	0,9
Németország	7,9	7,9	7,6	7,7	8,3	8,1	4,6	4,8	4,0	3,9
Görögország	10,9	10,2	10,9	10,2	16,5	15,4	11,1	10,2	6,1	5,4
Spanyolország	11,3	10,6	7,9	7,5	16,7	15,5	9,3	9,1	5,9	5,1
Franciaország	9,3	8,6	7,6	7,1	11,2	10,5	6,9	7,1	3,7	2,9
Írország	4,2	3,8	4,2	3,9	4,2	3,7	3,3	3,3	1,6	1,3
Olaszország	10,4	9,4	8,0	7,3	14,3	12,9	11,7	10,2	6,4	5,9
Luxemburg	2,3	2,0	1,8	1,7	3,1	2,4	2,5	2,7	0,5	0,5
Hollandia	2,8	2,4	2,1	1,9	3,6	3,0	4,1	4,1	1,1	0,8
Ausztria	3,7	3,6	3,1	3,0	4,3	4,3	2,9	3,2	1,0	0,9
Portugália	4,1	4,1	3,3	3,2	5,0	5,1	4,1	4,5	1,6	1,5
Finnország	9,8	9,1	9,0	8,6	10,6	9,7	11,1	10,3	2,8	2,5
Svédország	5,9	5,1	6,0	5,2	5,8	4,9	5,1	5,2	1,8	1,2
Egyesült Királyság	5,4	5,0	5,9	5,5	4,7	4,4	8,0	7,7	1,5	1,3
EU átlag	7,9	7,4	6,8	6,4	9,3	8,7	7,4	7,1	3,7	3,3

* A 15-24 éves népesség %-ában

** A 15-64 éves népesség %-ában

Forrás: Employment in Europe 2002, 173-198. old.

A munkanélküliség, a mérséklődés ellenére, az EU-ban még változatlanul magasabb, mint az Egyesült Államokban és Japánban.

A 2004-ben az EU-hoz csatlakozó országok⁵¹ munkanélküliségi adatai nem szépítik meg az EU átlagát. Az Employment in Europe 2002. évi kötetében szereplő 11 ország közül 7-ben ugyan csökkent valamelyest a munkanélküliség, de még 2001-ben is 6 országban 10 % felett volt a ráta, köztük Bulgáriában, Szlovákiában és Lengyelországban a 20 % közelében. (A Ciprus után (4 %) a legalacsonyabb, 5,7 %-os, Szlovéniában és Magyarországon elért rátánál a 15 EU tagország közül 8 ért el alacsonyabbat.)

Bulgáriában, Litvániában, Lengyelországban és Szlovákiában nőtt a férfiak munkanélkülisége, (Lengyelországban több mint 2 százalékponttal); Bulgáriában, Észtországban, Litvániában és Lengyelországban a nőké is. (Bulgáriában egy év alatt 15,8 %-ról 18,9 %-ra)

⁵¹ Mint jeleztük, az Employment in Europe 2002 c. kötet alapján az akkor még potenciális jelöltekről közölt adatokat használjuk fel.

A közép-kelet európai országoknak a fejlettebb nyugat-európai országokétól eltérő tradícióira és sokféle szempontból különbözőségére utal, hogy a 10, volt szocialista ország közül 6-ban a nők kisebb arányban keresnek munkát, mint a férfiak.

Az ifjúsági munkanélküliség, ami 3 EU tagországban tekinthető súlyosnak, (a fiatalok 10,2-10,3 %-a) ugyanilyen, vagy még súlyosabb 4 volt szocialista országban (a legrosszabb Szlovákiában, 17,6 %-os). A fiatalok magas arányú munkanélkülisége szorosan összefügg az oktatás viszonylag rövid időtartamával. A fiatalok sokasága jelenik meg a munkaerőpiacon, képzetlenül vagy alacsony képzettséggel, s munkát keres, ahelyett, hogy még tanulnának, úgy, mint szerencsésebb kortársaik.

A tartósan munkanélküliek aránya – Ciprus, és Románia kivételével – ugyancsak magasabb, mint az Európai Unió átlaga. A régóta munkát keresők, de elhelyezkedni képtelenek számának alakulása mögött – a személyi adottságokon túl – meghatározó szerepe van a megváltozott gazdasági feltételekhez nehezen, nagy késéssel alkalmazkodó foglalkoztatáspolitikának, a rugalmas foglalkoztatási formák hiányának vagy lassú meghonosításának.

4.2 táblázat

A munkanélküliség az EU-hoz csatlakozni kívánó országokban 2000, 2001

Tagország	Munkanélküli-ségi ráta		Ebből:				25 éven aluliak*		tartósan munkanélküliek**	
			férfiak		nők					
	2000.	2001.	2000.	2001.	2000.	2001.	2000.	2001.	2000.	2001.
Bulgária	16,2	19,9	16,6	20,8	15,8	18,9	10,2	13,6	9,5	12,5
Csehország	8,8	8,0	7,3	6,7	10,5	9,6	7,5	6,7	4,3	4,1
Észtország	13,2	12,4	14,7	11,8	11,6	13,1	8,5	8,8	6,3	5,8
Magyarország	6,6	5,7	7,2	6,3	5,8	4,9	3,1	2,5	4,6	3,7
Lettország	14,2	13,1	15,0	14,6	13,4	11,5	8,2	8,6	8,1	7,7
Litvánia	15,6	16,5	17,9	19,4	13,1	13,5	10,1	10,2	8,2	9,3
Lengyelország	16,3	18,4	14,6	17,0	18,3	20,0	13,4	15,2	7,3	9,2
Románia	7,0	6,6	7,5	7,0	6,4	6,0	7,4	7,0	3,4	3,2
Szlovákia	19,1	19,4	19,4	20,1	18,6	18,6	16,5	17,6	10,3	11,3
Szlovénia	6,9	5,7	6,8	5,4	7,1	6,0	6,1	5,7	4,3	3,6
Ciprus	4,9	4,0	3,2	2,7	7,4	5,8	4,0	3,5	1,3	0,9
Átlag	12,4	13,3	11,7	13,2	13,2	13,4	-	-	-	-

* A 15-24 éves népesség %-ában

** A 15-64 éves népesség %-ában

Forrás: Employment in Europe 2002, 173-198. old.

4.2 A munkanélküliség mértéke Magyarországon 2002-ben

A munkanélküliek számbavétele Magyarországon is – mint számos más országban – köztudottan kétféle módon történik. Egyfelől az ország saját, nemzeti szabályai szerint – ennek alapja 1991 óta az akkor született, s azóta gyakran módosított IV. törvény, amely meghatározza: ki minősül munkanélkülinek, közülük ki jogosult a munkájukat elvesztett emberek

megsegítésére szolgáló pénzbeli támogatás és a különféle szolgáltatások igénybevételére. A hazai szabályok szerint a segítségre igényt tartóknak regisztráltatni kell magukat a munkaügyi szervezetnél. A szervezet csak azt vehette nyilvántartásba, aki – munkája elvesztéséig – munkaviszonyban állt; a rendszeres meghatározott összegű és időtartamú pénzbeli segélyre pedig csak az volt jogosult, aki, mint munkavállaló előzetesen (ugyancsak meghatározott ideig és összeggel) részt vett a munkanélküli biztosítási rendszerben, azaz fizette a munkavállalói járadékot. Kívülük a pályakezdők regisztráltathatták magukat álláskeresőként. Az addig erősen korlátozott kör 2001-től ad módot a korábban nem dolgozók, az alkalmi munkából élők, a hazai munkavállalási koron túli, de az öregségi nyugdíjra nem jogosultak regisztrálására is. Változatlanul nem regisztráltathatják magukat munkanélküliként az oktatási intézmények nappali tagozatán tanulók, és az öregségi nyugdíjjal rendelkezők.

Mindennek alapján Magyarországon a regisztrált munkanélküliek létszáma adja a munkanélküliség nagyságrendjét.

A másik mérési mód az OECD országokban a 80-as évek közepétől meghonosított munkaerő-felméréshez meghatározott elveken és módszereken alapul. Ennek, mint már idéztük, az ILO ajánlására elfogadott elv lényege szerint, a 15-74 éves népességből az minősül munkanélkülinek, akinek nincs kereső foglalkozása, de dolgozni akar, s ezért aktívan munkát keres.⁵²

Az állástalanokat, akik egyébként szeretnének dolgozni, de bizonyos meghatározott okok miatt maguk nem keresnek munkát, a felmérésben „passzív munkanélkülinek” tekintik és külön kategóriaként kezelik.

Magyarországon a KSH 1992 óta méri a fenti, a nemzetközi összehasonlításokra is alkalmas módon a munkanélküliséget. Az így kapott adatokat, mint számos országban – egyre szélesebb körben alkalmazzák a kormányzati munkában. Egyébként erre épülnek az EU-hoz csatlakozásunkat előkészítő, az alkalmazandó foglalkoztatáspolitikát megalapozó dokumentumok is.

Elsőként a munkaerő-felmérés adatait ismertetjük.

4.2.1 A munkaerő-felmérés adatai

2002-ben a még bízhatóan kezdő munkanélküliségi helyzet a második félévben érzékelhetően romlott. Szaporodtak a gazdaság nehézségeiről, a tervezett növekedési folyamatok lassulásáról, a beruházások visszafogásáról, nagy cégek elvándorlásáról, s az elbocsátásokról szóló híradások.

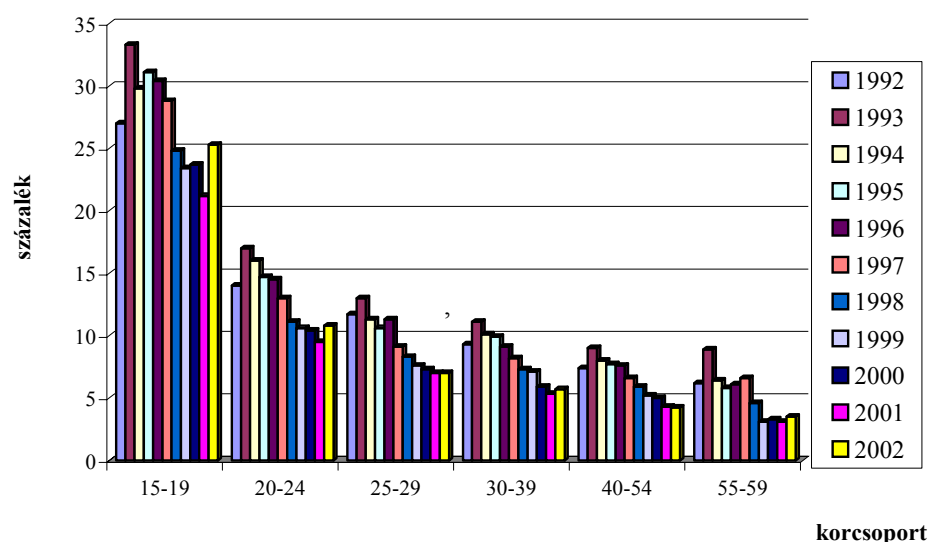
A munkaerőpiaci folyamatot a KSH jelentése úgy értékelte, hogy a foglalkoztatottak száma nem változott, a munkanélküliség folyamatos csökkenése viszont megállt.

⁵² A felmérésben a 15-74 éves korúak szerepelnek, de a nemzetközi összehasonlításokban csak a 15-64 évesek adatait szerepeltetik a munkanélküliek között. A tanulók és a nyugdíjjal rendelkezők – illetve bárki, aki a kritériumnak megfelel – természetesen a munkanélküliek közé sorolódik, ha aktívan munkát keres.

„A munkanélküliség 1993-tól tartó csökkenése a múlt év során megtört: az év eleji csökkenést, majd stagnálást követően az év második felét már emelkedés jellemezte, így éves szinten a munkanélküliek száma nem csökkent tovább, hanem némileg emelkedett. A munkanélküliségi ráta az egy évvel korábbi 5,7 %-ról 5,8 %-ra nőtt. Ezen belül a 15-24 évesek arányszáma 11,0 %-ról 12,3 %-ra emelkedett. A 25 évesnél idősebbek munkanélküliségében érdemleges változás nem történt. A férfiak és a nők munkanélküliségi rátája közeledett egymáshoz. A férfiak munkanélküliségi mutatója 6,3 %-ról 6,1 %-ra mérséklődött, míg a nőké 5,0 %-ról 5,4 %-ra emelkedett”. {A KSH jelenti 2002/12.}

12. ábra

A munkanélküliségi ráta változása, 1992-2002

Azaz, a gazdasági visszaesés elsősorban a fiatalok és a nők munkaerőpiaci helyzetét rontotta.

A munkanélküliek száma – mint arról szó volt – összességében mintegy 5 ezer fővel nőtt az év során, a 15-64 évesek körében összesen 238 ezer fő keresett aktívan munkát. (2001-ben azonban még 30 ezer fővel csökkent; a 2000. évi 262 ezerrel 233 ezerre.) Egyidejűleg azonban több mint tízezer fővel nőtt a passzív (a munkakeresést nem vállaló) munkanélküli létszáma.

2002-ben a munkanélküli férfiak száma csökkent valamelyest (143 ezerrel 138 ezerre), a nőké azonban több mint tízezer fővel nőtt (90 ezerrel több mint 100 ezerre).

A munkanélküliségi ráta egy tized százalékkal nőtt. (A 2001. évi EU átlag 7,4 % volt. Az EU tagországok közül – mint a 4.1 táblázatban láttuk – nyolcban volt a ráta a miénknél alacsonyabb.)

Az ország 3.823 ezer háztartása közül az előző évinél 3 ezerrel több, 216 ezerben volt egy vagy több munkanélküli. (2001: 213 ezer háztartás). A munkanélküliség által érintett háztartások aránya 5,6 %, 195 ezer családban egy, 19 ezerben kettő,

1,9 ezerben volt három vagy több munkát kereső. Változatlanul a nagyobb létszámú családokat sújtja jobban a munkanélküliség. Az egytagú háztartások 1,1; a kéttagúak 3,7; a háromtagúak 7,9; a négytagúak 9; az öt tagúak és annál nagyobb háztartások 12,7 %-ban volt egy vagy több munkanélküli.

Korcsoportonként vizsgálva a legtöbb munkát kereső (88 ezer fő, 37 %) 20-29 éves; több mint 70 ezren (30 %) a 40-54 évesek, csaknem 60 ezren pedig (25 %) a 30-39 évesek korcsoportjaiba tartoznak és együttesen a munkanélküliek 92 %-át adják. A 20 évesnél fiatalabbak, s az 54 évesnél idősebbek már jóval kisebb létszámot képviselnek.

A korcsoportok létszámához viszonyítva a legkevesebb munkanélküli az 55 évesnél idősebbek között található. Az 55-59 évesek alig több, mint egy százaléka keres még aktívan munkát, a 60 évesek és idősebbek 75 éves korig számított másfélmillió korosztályaiból mindössze ezer fő. Hasonlóan alacsony a legfiatalabbak, a 15-19 évesek között az aktívan munkát kereső (1,8 %); a mintegy 12 ezer elhelyezkedni kívánó fiatal mellett azonban csaknem ugyanennyi, 9,8 ezer a munkakeresést nem vállaló, passzív munkanélküli. A korosztály létszámához képest a legtöbb munkanélküli (4,4 %) a 30-39 évesek között volt 2002-ben.

Némileg más arányokat mutatnak a korosztály gazdaságilag aktív tagjaihoz viszonyított munkanélküliségi ráták. A legmagasabb a mindössze 6,8 %-os aktivitási rátájú 15-19 évesek körében; a legalacsonyabb a jórészt inaktív, és munkát sem kereső 60 évnél idősebbek esetében. (Lásd a 4.3 táblázat adatait)

A gazdaság szerkezeti átalakulásának hullám-mozgása szinte leolvasható az újonnan megjelenő munkanélküliek létszámának változásaiból, a frissen munkanélkülivé váltak és tartósan állást keresők arányának alakulásából.

A munkaerő-felmérés induló évében, 1992-ben már évek óta tartott a gazdaság leépülése, de még viszonylag kevesen voltak tartósan, egy évnél régebben munka nélkül. A lassan konszolidálódó gazdaságban mérséklődtek az elbocsátások és csökkent a munkaerőpiacra vissza- vagy belépni akarók száma, de szaporodott a tartósan állást keresőké. 2001-től, a gazdasági helyzet romlásával ismét az egy évnél rövidebb ideje állást keresők aránya nőtt, miközben a tartósan álláskeresők egy része vagy elhelyezkedett, vagy, aminek még nagyobb a valószínűsége, feladta a reménytelennek ítélt munka-keresést.

A munkanélküliek száma korcsoportonként és nemenként

Korcsoport	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	Munkanélküliségi ráta 2002-ben
	ezer fő					
15-19 éves						
férfi	16,1	12,6	10,3	7,1	6,1	27,1
nő	12,2	8,7	7,3	5,4	5,6	
együtt	28,3	21,3	17,6	12,5	11,7	
20-24 éves						
férfi	40,0	36,0	33,8	27,6	26,8	11,1
nő	19,3	21,3	19,3	15,6	18,0	
együtt	59,3	57,3	53,1	43,2	44,8	
25-29 éves						
férfi	26,7	25,7	25,5	26,3	26,1	7,0
nő	16,6	14,9	15,3	16,2	17,1	
együtt	43,3	40,6	40,8	42,5	43,2	
30-39 éves						
férfi	42,0	42,6	35,4	33,3	33,8	5,6
nő	29,2	28,9	24,4	22,0	25,1	
együtt	71,2	71,5	59,8	55,3	58,9	
40-54 éves						
férfi	57,0	48,8	48,1	41,6	38,0	4,2
nő	41,8	39,2	35,1	29,4	32,5	
együtt	98,8	88,0	83,2	71,0	70,5	
55-59 éves						
férfi	4,7	4,6	5,7	6,0	6,5	3,5
nő	2,1	0,8	1,2	1,1	2,2	
együtt	6,8	5,4	6,9	7,1	8,7	
60-64 éves						
férfi	1,0	0,4	0,4	0,7	0,6	-
nő	0,9	0,1	0,1	0,1	-	
együtt	1,9	0,5	0,5	0,8	0,6	
65-74 éves						
férfi	1,7	-	0,3	0,2	0,1	-
nő	1,7	0,1	0,3	0,3	0,3	
együtt	3,4	0,1	0,6	0,5	0,4	
15-74 éves együtt						
férfi	189,2	170,7	159,5	142,7	138,0	5,8
nő	123,8	114,0	103,0	90,2	100,8	
együtt	313,0	284,7	262,5	232,9	238,8	
15-64 éves együtt						
férfi	187,5	170,7	159,2	142,7	137,9	5,8
nő	122,1	113,9	102,7	90,0	100,5	
együtt	309,6	284,6	261,9	232,7	238,4	
Hazai munkaváll. korúak						
férfi	186,5	170,3	159,0	142,1	137,9	5,9
nő	119,8	113,6	102,4	89,4	100,1	
együtt	305,3	283,9	261,4	231,5	238,0	
Passzív munkanélküli	110,4	109,1	106,9	108,0	117,6	

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

4.4 táblázat

A munkanélküliek aránya a munkakeresés időtartama szerint*

Év	A munkakeresés időtartama**								Összesen ezer főben	A munkake- resés átlagos időtartama hónapban
	1 hó- napnál >	1-3 hónap	4-12 hónap	1 év és >	13-18 hónap	19-24 hónap	25 hónap- nál <	tartósan munka- nélküli		
1992.	10,1	21,0	50,4	81,5	9,6	8,9	-	18,5	432,6	n.a.
1993.	7,3	15,2	45,3	67,8	15,2	17,0	-	32,2	492,9	n.a.
1994.	7,1	13,2	38,4	58,7	14,7	17,2	9,4	41,3	429,5	n.a.
1995.	5,7	12,6	36,1	54,4	14,1	8,5	23,0	45,6	404,8	n.a.
1996.	5,1	12,0	33,2	50,3	14,4	9,5	25,8	49,7	388,7	18,8
1997.	4,2	12,0	33,9	50,1	15,4	9,0	25,5	49,9	328,7	17,5
1998.	4,1	15,1	35,4	54,6	13,8	9,3	22,3	45,4	293,4	17,0
1999.	5,2	15,4	34,5	55,1	13,4	9,5	22,0	44,9	283,1	17,5
2000.	6,4	14,7	34,7	55,8	14,1	9,1	21,0	44,2	261,3	16,8
2001.	6,4	16,0	35,8	58,2	13,6	9,1	19,1	41,8	230,7	16,1
2002.	6,5	16,0	37,4	59,9	13,8	8,4	17,9	40,1	237,0	15,9

* A 30 napon belül munkába kezdők nélkül

** Az összes munkanélküli %-ában

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

A 2002-ben munkanélküliek 80 %-ának volt korábban kereső foglalkozása. Csaknem 15 %-uk (33,5 ezer fő) addig nem dolgozott, zömük feltehetően pályakezdő; a kisebbik hányadnak (16 ezer fő) pedig már legalább 8 éve szünt meg a munkája. Az utóbbiak többsége nő, akik valószínűleg hosszan elhúzódó gyermekgondozás után szeretnének újból elhelyezkedni.

A munkát keresők közül kevesebb, mint 2.000-en már találtak munkát, amit 30 napon belül elkezdhetnek. A korábban – 8 éven belül – munkával rendelkezők csaknem 95 %-a alkalmazásban állt. Az évtized során arányuk növekedése összefügg az alkalmazotti munkaviszonyban állók számának folyamatos növekedésével. (Emlékeztetőül: a keresők már több mint 86 %-a dolgozik alkalmazottként.) A többi foglalkoztatási formából munkanélküliként kikerülők arányában nem történt érdemleges változás. (Lásd a 4.5 táblázat adatait)

A régebbi és az új munkanélküliek között tíz évvel ezelőtt, 1992-ben még 13 % volt a korábban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya; az akkor még jobbra új munkanélküliek felét az ipar-építőipar bocsátott ki, a szolgáltatási ágak pedig 36 %-ukat.

Az átalakulás első tíz éve után már a munkanélküliek egykori ágazati hovatartozásának arányaiban is érződnek a strukturális változások. Bár az új munkanélküliek létszámát elsősorban a rövidtávú, konjunkturális hatások alakítják – és, mint láttuk, 2002-ben is a munkát keresők többsége egy éven belül veszítette el munkáját – hosszabb időtartam alatt már kirajzolódnak az átfogóbb változások is.

Túl a munkanélküliek számának megfeleződésén, 2002-ben a mezőgazdaságból munkanélküliekké váltak aránya is a 10 évvel ezelőttinek a felére csökkent; az időközben összezsugorodott létszámú mezőgazdaság évről-évre kevesebb dolgozójától válik meg. A bányászatban hasonló a helyzet. Az erős

4.5 táblázat

A munkanélküliek száma* és megoszlása korábbi foglalkoztatásuk jellege szerint

A foglalkoztatás jellege		1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
Alkalmazott	e.fő	336,5	320,8	312,0	262,4	230,2	217,4	193,6	175,1	179,3
	%	90,6	91,9	93,0	92,7	93,4	95,4	94,3	94,1	94,7
Szövetkezet tagja	e.fő	14,0	11,0	6,9	4,3	3,8	1,8	1,7	1,6	1,7
	%	3,8	3,1	2,1	1,5	1,5	0,8	0,8	0,9	0,9
Társas vállalkozás tagja	e.fő	9,3	7,6	3,8	5,4	3,9	1,1	1,7	1,7	0,9
	%	2,5	2,2	1,1	1,9	1,6	0,5	0,8	0,9	0,5
Vállalkozó önálló	e.fő	11,0	9,3	12,1	10,1	8,2	7,4	7,7	6,9	6,8
	%	2,9	2,7	3,6	3,6	3,3	3,2	3,8	3,7	3,6
Segítő családtag	e.fő	0,7	0,4	0,7	0,8	0,3	0,3	0,6	0,7	0,6
	%	0,2	0,2	0,2	0,3	0,1	0,1	0,3	0,4	0,3
Összesen	e.fő	371,5	349,1	335,5	283,0	246,4	228,0	205,3	186,0	189,3
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Csak a korábban rendszeres munkával rendelkezők

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

konjunkturális változásoknak kitett ipari- és építőipari ágazatokhoz a korábban munkával rendelkező munkanélküliek 43 %-a tartozott; s a már a keresők 60 %-át foglalkoztató szolgáltatási ágakból bocsátották el a munkanélküliek felét.

4.6 táblázat

A munkanélküliek* száma korábbi foglalkozásuk nemzetgazdasági ága szerint

ezer főben

Nemzetgazdasági ág**	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
A – B	53,4	66,9	48,8	40,9	35,7	26,9	21,8	18,2	13,3	13,8	12,2
C	5,2	7,8	8,8	5,0	3,2	3,8	2,8	2,6	2,7	1,7	1,2
D	140,7	144,1	115,9	106,8	99,4	87,7	72,7	69,1	62,6	55,1	56,9
E	7,3	7,4	6,0	7,0	5,7	5,6	4,7	4,4	3,4	2,6	2,3
F	48,5	50,0	43,2	43,2	38,8	30,3	26,9	23,6	22,1	20,2	20,3
G	43,9	48,4	49,9	44,9	44,1	35,2	34,6	30,5	28,8	25,4	27,1
H	17,0	23,0	18,6	15,9	16,3	14,5	11,4	10,8	11,2	10,8	10,9
I	21,5	27,2	24,4	22,7	23,9	16,5	13,2	13,7	10,6	9,7	7,9
J	1,5	2,9	2,9	3,0	3,6	2,7	3,8	3,3	3,7	3,0	2,1
K	11,7	12,4	11,4	8,8	9,4	6,5	8,9	9,1	7,8	7,5	9,0
L	13,0	13,6	12,7	16,3	19,8	20,2	18,4	19,2	17,8	17,1	17,9
M	7,7	8,1	8,3	11,2	12,3	9,2	7,4	8,2	5,0	3,9	6,9
N	10,3	8,4	9,0	9,8	7,9	7,4	9,3	6,9	6,8	5,8	5,1
O – Q	17,4	17,7	11,6	13,6	15,4	16,5	10,5	8,4	9,5	9,4	9,5
Együtt	399,1	437,9	371,5	349,1	335,5	283,0	246,4	228,0	205,3	186,0	189,3

* Előző foglalkozás szerint, 8 éven belül szűnt meg a munkája

** **A-B** = Mezőgazdaság, vadgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat; **C** = Bányászat; **D** = Feldolgozóipar; **E** = Villamos-energia-, gáz-, hő- és vízellátás; **F** = Építőipar; **G** = Kereskedelem közútijármű-jávitás és- karbantartás-; **H** = Szálláshely szolgáltatás és vendéglátás; **I** = Szállítás, raktározás, posta és távközlés; **J** = Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai; **K** = Ingatlanügy, bérbeadás és gazdasági szolgáltatás; **L** = Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás; **M** = Oktatás; **N** = Egészségügyi és szociális ellátás; **O-Q** = Egyéb szolgáltatás

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

A nemzetgazdasági ágakra, ágazatokra kiszámított munkanélküliségi ráta kevésbé változott. A nemzetgazdasági ágak közül jelentősen csökkent, de még mindig a legmagasabbak egyike a bányászatban; ugyancsak magas, s kissé nőtt is a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás ágban, valamint az építőiparban. A legalacsonyabb – bár nőtt – az oktatásban és az egészségügy-szociális ellátás ágban.

A ráta a feldolgozóipar ágazatai között elsősorban a textil- és ruházati iparban magas, s miközben több ágazatban csökkent, néhányban kisebb-nagyobb mértékben nőtt.

A nemzetgazdasági ágakból az elmúlt 8 évben elbocsátott, aktívan munkát keresők létszámának alakulásából természetesen csak szerény és óvatos következtetéseket lehet levonni. A más forrásból származó információk, s az empirikus tapasztalatok azonban arra utalnak, hogy a feldolgozóipar egyes ágaiból (például textil- és ruházati ipar), valamint a közigazgatásból és az oktatásból kikerültek újbóli elhelyezkedésének egyik akadály a minimálbérek hirtelen és nagyarányú emelése volt.

Különösen, ha a megdrágult munkaerő csak a korábbi, alacsony képzettséget igénylő munkahelyet lenne képes betölteni.

A képzettség kérdésére még más vonatkozásban visszatérünk. Itt csak arra utalunk, hogy az elbocsátottak zöme kifejezetten alacsony képzettségű. Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik egyharmaduk, egy további harmad a 8 osztály felett a többnyire 3 éves szakmunkás képzettséggel. 12 évet és többet mindössze 30 %-uk tanult. Ezek tartós arányok. Az alacsony képzettséget igénylő, de viszonylag drága munkaerőt a gazdaság igyekszik termelékenyebb technikával helyettesíteni, vagy arra kevésbé költséges munkaerőt, rugalmas foglalkoztatási módot keresni.

4.7 táblázat

A munkanélküliek legmagasabb iskolai végzettsége

%

Iskolai végzettség	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
8 általánosnál kevesebb	6,8	5,8	4,5	4,1	4,9	4,4	4,5	3,4	2,5	2,8	3,0
8 általános	37,4	35,9	35,6	34,9	32,9	36,5	34,6	31,8	29,9	32,6	32,2
Szakmunkásképző	30,3	32,6	33,9	35,5	35,1	34,5	32,8	36,1	37,5	35,8	34,6
Szakiskola	1,5	1,1	1,1	1,2	1,4	1,3	1,5	1,6	1,4	1,4	1,4
Gimnázium	8,4	8,2	7,8	7,9	8,6	8,7	9,8	7,3	7,7	6,5	6,5
Szakközépiskola	12,0	13,1	13,3	12,4	12,9	11,7	13,1	16,7	16,9	16,8	16,8
Főiskola	2,1	2,4	2,7	3,0	2,7	2,0	2,5	2,2	2,8	3,0	3,5
Egyetem	1,4	1,0	1,1	1,1	1,4	0,8	1,2	0,9	1,3	1,1	2,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

Mint az előző években, a korábban munkával rendelkező munkanélküliek meghatározó többsége (2001-ben 84, 2002-ben 83 %-a) fizikai munkakörben dolgozott; 2002-ben a férfiak 91, a nők 70 %-a. A férfiak között legnagyobb arányban (34 %) az ipari- és építőipari foglalkozásúak, valamint a

szakképzettséget nem igénylő foglalkozásúak (23 %) voltak; a nők közül legtöbben (23 %) a szolgáltatási jellegű foglalkozásokból, s ugyancsak a szakképzettséget nem igénylő munkakörökből (19 %) kerültek ki.

A munkanélküliek 17 %-ának, 32 ezer főnek volt korábban szellemi foglalkozása; többségük nő (22 ezer fő). 2002-ben érzékelhetően megnőtt a diplomát igénylő munkakörökből kikerültek száma (2001: 13 ezer, 2002: csaknem 19 ezer fő; köztük több mint 12 ezer a nő). Kissé, 8 ezerről 8,7 ezerre nőtt a korábban irodai és ügyviteli munkát végzők száma is; közöttük 7,8 ezer a nő. A munkát keresőknek azonban jelentősen csökkenő hányada válik munkanélkülivé azért, mert elvesztette állását (2002-ben 54 %-uk) bár az állásvesztést szélesebben értelmezve kétharmaduk esetében ez a fő ok (önálló vállalkozása megszűnt, időszakos munkája befejeződött). Az állásvesztés különböző eseteinek súlya azonban az elmúlt tíz év során jelentősen módosult. 1992-ben még legtöbben azért kerestek munkát, mert elküldték őket munkahelyükről, és csak viszonylag kevesen azért, mert meghatározott időre szóló munkájuk véget ért. Azóta folyamatosan csökkent az elbocsátottak és nőtt az időlegesen foglalkoztatottak aránya az állás keresők között.

Ugyancsak csökkent a munkahelyüket önként feladók, s emiatt új munkahely keresésére kényszerülők száma. A jelenség azonban kisebb vagy nagyobb mértékben mindig megmarad, az adott munkahellyel kapcsolatos elégedetlenségek, vagy egyszerűen személyi, családi okok miatt.

A munkanélküliség általános csökkenésével számszerűen ugyan csökkent, de arányaiban nőtt a munkaerőpiacra be- vagy visszalépni kívánó munkát kereső. A tanulást, a gyermekgondozást, a katonai szolgálatot befejezők mellett kis létszámban ugyan, (3,6 ezer fő) de munkát keresnek a tanulás, a gyermekgondozás mellett dolgozni kívánók és a nyugdíjasok.

4.8 táblázat

A munkanélküliek száma* a munkakeresés elsődleges oka szerint

ezer főben

Év (Jan-Dec.)	Elvesztette az állását		Felmondott	Önálló vállalkozása megszűnt vagy szünetel	Időszakos munkája befejeződött	Belépés vagy visszalépés a munkaerőpiacra**	Együtt
	ezer főben	%-ban					
1992.	317,8	73,5	35,3	9,0	2,8	67,7	432,6
1993.	353,0	71,6	34,5	10,6	9,5	85,3	492,9
1994.	294,4	68,5	34,6	9,5	7,9	83,1	429,5
1995.	273,0	67,4	33,2	7,2	8,2	83,2	404,8
1996.	252,6	65,0	32,1	10,4	10,8	82,8	388,7
1997.	198,6	60,4	31,2	8,6	14,9	75,4	328,7
1998.	174,4	59,4	29,2	7,1	14,7	68,0	293,4
1999.	161,1	56,9	31,5	5,7	19,5	65,3	283,1
2000.	146,3	56,0	27,2	7,6	19,5	60,7	261,3
2001.	128,4	55,7	28,2	6,5	18,4	49,2	230,7
2002.	128,1	54,1	27,8	5,9	19,1	56,1	237,0

* A 30 napon belül munkába kezdők nélkül

** A tanulás, a gyerekgondozás, a katonai szolgálat befejezése után stb.

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

A dolgozni kívánók sokféle módon keresnek munkát. A két legáltalánosabb mód: az újsághirdetések figyelése (81 % esetében) és lényegében ugyanennyien (80 %) próbálnak a rokonok, ismerősök segítségével is álláshoz jutni, vagy legalábbis az álláslehetőségekről tájékozódni. Több mint 60 %-uk munkáltatókat is felkeres, s rendszeresen érdeklődik a munkaügyi szervezetnél. Kisebb hányaduk maga is adott fel újsághirdetést, járt magán-munkaközvetítőnél, vagy önálló vállalkozásának a feltételeit igyekezett megteremteni stb. Az álláskeresés sokféle módjával próbálkozó munkanélküliek közül 2001-ben mindössze 2 %, 2002-ben 3 % hagyatkozott csupán a munkaerő szolgálatra.

A munkát keresők többsége (55 %) csak teljes munkaidős állást szeretne; további 31 % elsősorban ilyet keres, de részmunkaidőst is elvállalna. Mindössze 6,5 % szeretne részmunkaidőben dolgozni, illetve 2 %-uk ezt részesítené előnyben, de elfogadná a teljes munkaidőst is. Összesen mintegy ezren (0,4 %) önálló vállalkozást kívánnak indítani. A többieknek bármilyen típusú munka megfelelne.

Jövedelmi igényeik nagyjából a kereset-alakulás országos üteméhez igazodnak. Miközben a nemzetgazdaságban az előző évhez képest 1999-ben 12,7, 2000-ben 11,4, 2001-ben 16,2 %-kal nőttek átlagosan a nettó keresetek, a munkanélküliek elvárásai is nőttek, bár a várt jövedelem szintje a tényleges kereseteknél alacsonyabb maradt.

4.9 táblázat

Az alkalmazásban állók átlagos és a munkanélküliek elvárt nettó keresetei

ezer Ft/fő/hó

	Nemzetgazdasági átlag						Együtt	Munkanélküliek nettó jövedelem igénye		
	fizikai			szellemi				férfi	nő	Összesen
	foglalkozásúak									
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen				
2000.	45,6	35,7	42,1	91,2	61,5	73,6	55,7	43,3	37,5	41,0
2001.	52,7	41,9	48,9	109,4	71,2	85,1	64,6	50,8	44,8	48,5
2002.			58,5			101,7	77,6	60,0	52,5	56,8

Adatforrás: KSH Évkönyv 2001(2002) és KSH Havi Statisztika, Munkaerő-felmérések

Az országos átlagtól elmaradó várakozások elsősorban az egyéni helyzetükkel való józan számvetést tükrözik: zömük alacsony képzettségét, (csupán meghatározott fizikai munkakörökre alkalmasságát), nem említve itt a statisztikákból kimaradó tényezőket, mint az életkor, az adott térség munkaerőpiaci helyzete stb.

A keresők – érthetően – a kézhez kapott (nettó) jövedelmekben gondolkodnak; Magyarországon a nettó jövedelmek átlagosan 37 %-kal alacsonyabbak a bruttó jövedelmeknél. Egyénileg azonban ez sok tényezőtől függően változhat (például a személyi jövedelemadó mértéke a családban nevelt gyerekek számától). Ezért az elvárt nettó jövedelmek összehasonlítása a statisztikákban mért átlagos bruttó jövedelmektől csak hozzávetőleges lehet.

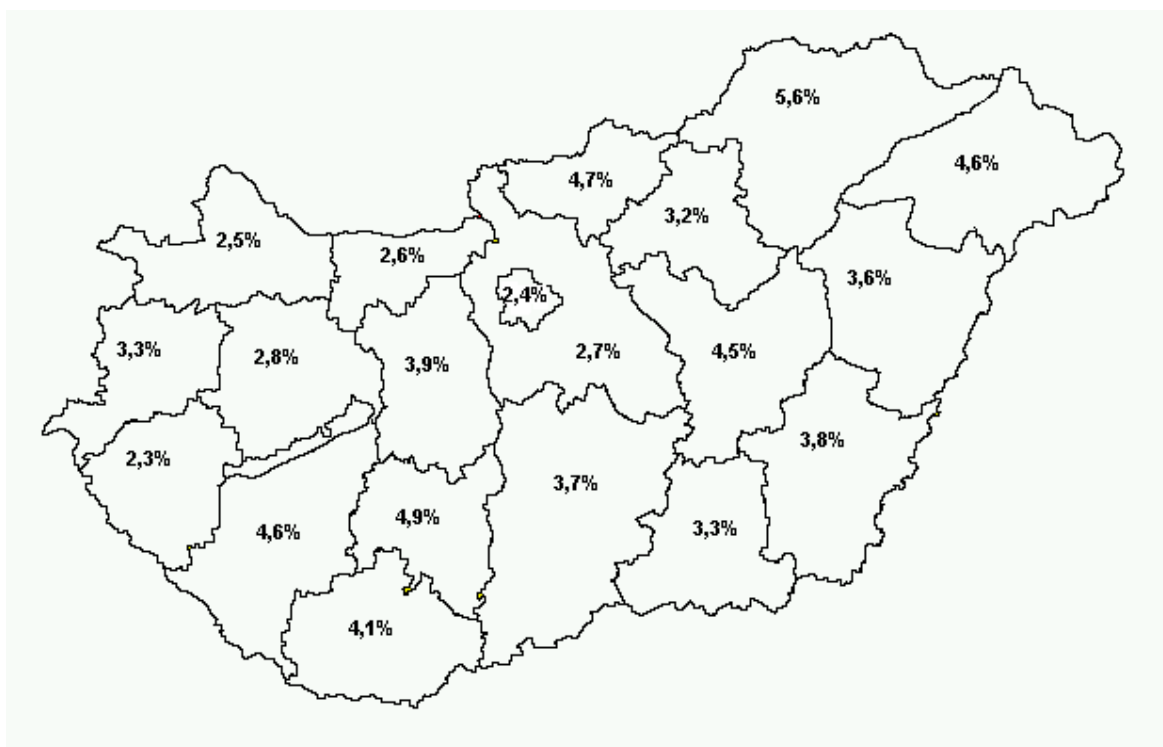
Itt csak példaként mutathatunk be néhány adatot.

A Foglalkoztatási Hivatal évenként megismételt egyéni kereseti felvétele szerint⁵³ 2002-ben a 8 általánost vagy kevesebbet végzettek bruttó átlagkeresete 73,9 ezer forint volt; ez – hozzávetőleges közelítéssel – 46,6 ezer forint nettó jövedelmet jelent. A munkanélküliek csaknem 60 %-a várt 50 ezer forintos havi nettó keresetnél kevesebbet, de többségük legalább 40-50 ezer forintot remél.

A skála másik végén a főiskolát, egyetemet végzettek 172,2, illetve 262 ezer forintos bruttó átlagkeresetei 108,5 ezer, illetve 165,6 ezer forintos nettó jövedelmet jelentenek – a munkanélküliek közül, noha 5,5 %-uk rendelkezik egyetemi vagy főiskolai diplomával, mindössze 1,8 % igényelt olyan állást, ahol havi 100 ezer forintnál többet keresne.

13. ábra

A munkanélküliek aránya a 15-64 éves népességben megyénként, 2002
Országos arány: 3,5%

Adatforrás: Munkaerő-felmérés 2002., KSH, 2003.

4.2.2 A magyar jogszabályok szerint

Magyarországon is – mint erről szó volt – nemzeti jogszabályok határozzák meg, hogy ki tekinthető munkanélkülinek. Noha a regisztrációba vétel személyi kritériumai szűkebbek, mint a munkaerő-felmérésben használatosak, a regisztrált munkanélküliek száma rendre mintegy harmadával magasabb, mint az „aktívan állást keresőké”. (Csak az utóbbi évek példáiból: 2000-ben 129 ezer fővel, 33 %-kal, 2001-ben 133 ezer fővel, 34 %-kal volt több regisztrált munkanélküli, mint a nemzetközi meghatározás szerint. A különbség azonban jóval kisebb, ha az aktív

⁵³ Az adatokat a 7. fejezet ismerteti részletesen.

álláskeresőkhöz hozzászámítjuk a munkaerő-felmérésben „passzív munkanélküliként” szereplő, azaz dolgozni kívánó, de munkát nem kereső évente több mint százezer állástalant.)

2002-ben is 106 ezer fővel (31 %-kal) több volt a regisztrált munkanélküli, mint a munkaerő-felmérésben szereplő.

Az előző évek tapasztalataival ellentétben azonban, amikor mind a két számbavétel szerint nagyjából egyforma mértékben csökkent a munkanélküliek létszáma, ezúttal csak a regisztrációban szereplőké csökkent, mintegy 19 ezer fővel.

4.10 táblázat

A regisztrált munkanélküliek száma és aránya 1993-2002-ben

Év	Regisztrált munkanélküli ezer fő	Ebből:				Regisztrált munkanélküliségi ráta
		nők aránya %	15-25 évesek száma		pályakezdők* %	
			ezer főben	%-ban		
1993.	671,7	41,2	174,8	26,0	34,2	12,9
1994.	568,4	41,4	153,3	26,9	40,5	11,3
1995.	507,7	42,1	134,2	26,4	40,6	10,6
1996.	500,6	43,3	124,0	24,7	37,3	11,0
1997.	470,1	43,3	106,8	22,7	39,7	10,5
1998.	423,1	44,8	89,9	21,2	36,2	9,5
1999.	409,5	45,9	85,4	20,9	35,0	9,7
2000.	390,5	46,3	79,1	20,3	32,9	9,3
2001.	364,1	46,1	75,6	20,8	26,8	8,7
2002.	344,7	46,5	71,1	20,6	28,5	8,2

* A 30 év alatti pályakezdőkkel együtt

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

A számszerű csökkenés azonban, mint láttuk, nem a foglalkoztatási helyzet javulásának következménye. Valószínűbbnek látszik, hogy az év második felében felgyorsult elbocsátások hatása csak némi késéssel jelentkezik a munkaügyi szervezetenél: az érintettek csak a felmondási idő letelte után regisztráltatják magukat munkanélküliként. (Erre utal, hogy számuk 2003. január-februárjában már a 2002. decemberi 344,5 ezerről 374,2 ezerre, majd 388,3 ezerre emelkedett.)

2001-hez képest az éves átlagos létszám mintegy 5 %-os csökkenése ellenére 2002-ben az év során magukat munkanélküliként regisztráltak (belépők) létszáma (672,3 ezer fő) alig volt kevesebb, mint 2001-ben (683,6 ezer fő). A regisztrációból kilépők létszáma (670,2 ezer fő) sem érte el a 2001. évi mértéket (713,3 ezer fő). Az állomány csökkenése – a további adatokból is jól érzékelhetően – elsősorban a munkaügyi szervezet aktív tevékenységének, s nem a munkaerőpiac javulásának köszönhető.

Azaz, a regisztrált munkanélküliek létszámának változása – legalábbis 2002-ben – jobban függött a segítő intézkedésektől, mint a gazdaságtól. (A jelenség azonban nem új keletű.)

A hazai szabályok szerint értelmezett és kezelt munkanélküliség évek óta számos azonos jellemzőt mutat.

A regisztrált munkanélküliek demográfiai és egyéb ismérvek szerinti összetétele évről-évre – az ország népességéhez hasonlóan – csak kis mértékben változik; a módosulások trendjei csak hosszabb távon érzékelhetők.

A munkanélküliek összlétszámának mérséklődésével nagyjából azonos ütemben csökkent a regisztrált munkanélküli férfiak és nők aránya (2001-hez képest a férfiak átlagos havi létszáma 196,4 ezerről 184,6 ezerre, a nők 167,7 ezerről 160,1 ezerre csökkent). Hosszabb távon azonban, miközben tartósan több a férfi munkanélküli, folyamatosan növekszik a munkanélküli nők aránya.

A munkanélküli fiatalok (15-24 évesek) aránya évek óta 20 % körüli. Hosszabb távon, 1993. óta számszerűen mintegy százezer fővel kevesebben regisztráltatják magukat, annak ellenére, hogy számos program igyekszik javítani munkaerőpiaci helyzetüket, elhelyezkedésüket. A fiatalok akkor jelentkeztek tömegesen a munkanélküli szervezetnél, amikor – 1991. és 1996. között – az általános iskolánál magasabb végzettségűek az iskolarendszerből kilépve álláskeresőként regisztráltathatták magukat, és 6 hónapig a „pályakezdők munkanélküli segélye” elnevezésű, pénzbeli segélyt kaphatták.

A Foglalkoztatási Hivatal egyébként a „pályakezdőket” tartja elkülönülten nyilván, külön programokat működtetve munkaerőpiaci helyzetük javítására. Pályakezdőnek minősülnek a 15-24 évesek (most már a csupán általános iskolát végzettek is), valamint azok a felsőfokú végzettségű, 30 évesnél fiatalabbak, akiknek esetleg már volt munkaviszonyuk is, de az nem érte el a munkanélküli járulék folyósításához szükséges, legalább egy évnyi időtartamot.

A regisztrált munkanélküliek állományában havonta mintegy 28,5 ezer pályakezdő szerepelt, több, mint 2001-ben (26,8 ezer). Havonta átlagosan 7.751-en léptek be (a legtöbben, csaknem 13,9 ezren júliusban, a legkevesebben, csaknem 5 ezren májusban). Havonta átlagosan csaknem 7.500-an léptek ki (2001-ben 7.700-an) a legtöbben (10-11 ezren) szeptemberben és októberben.

A FMM-ben készült értékelés szerint 2002-ben a pályakezdő munkanélküliek 33 %-a került be az aktív programokba.⁵⁴ Ez – a munkanélküliek többi csoportjához képest – kiemelkedő arány; de még így sem éri el az EU-ban elvártakat.

A korábbi Foglalkoztatási Irányvonalak értelmében a Nemzeti Akciótervekben a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy minden fiatal, mielőtt munkanélküliségének időtartama elérné a 6 hónapot, lehetőséget kapjon a munkaerőpiaci beilleszkedésre, képzés, átképzés, munkatapasztalat-szerzés, állás stb. formájában. A követelményt az új Irányvonalak megerősítették.

Mint egyéb demográfiai mutatók esetében, a regisztrált munkanélküliek kormegoszlásában is kevés a változás. A leginkább figyelemreméltó a legfiatalabbak arányának erőteljes csökkenése (a fiatalok egyre nagyobb hányada tanul, illetve nem regisztráltatja magát munkanélküliként) valamint az 56 évesnél idősebbek arányának enyhe növekedése.

4.11 táblázat

A regisztrált munkanélküliek megoszlása korcsoport szerint 1995-2002-ben

Korcsoport	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
	havi átlag							
< - 20 éves	13,2	11,1	8,2	6,4	5,7	5,3	5,4	5,3
21 – 25 éves	13,3	13,7	14,5	14,8	15,2	15,0	15,3	15,3
26 – 35 éves	26,6	27,2	28,3	29,6	29,2	28,7	28,5	28,1
36 – 45 éves	28,4	28,5	28,5	29,1	27,9	26,5	25,3	24,8
46 – 55 éves	16,6	17,5	17,6	18,3	19,5	20,5	20,8	21,5
56 < éves	2,0	2,1	2,9	1,8	2,6	4,0	4,7	5,0
Regisztrált munkanélküliek száma (fő = 100 %)	507.695	500.622	470.112	423.121	409.519	390.492	364.140	344.715

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

A hazai munkanélküliség egyik régtől ismert problémája, hogy a munkanélküliek között igen sok az alacsony iskolai végzettségű, szakmailag képzetlen, a munkaerőpiacról emiatt is kiszorult ember. 2002-ben kissé nőtt a felsőfokú végzettségűek száma és aránya is, ami a beszűkült munkaerőpiacon a segítség iránti igény növekedését jelzi. A tapasztalatok szerint ugyanis a magasan képzettek nem szívesen regisztráltatják magukat munkanélküliként, és elhelyezkedésükhöz is jellemzően más kapcsolatokat keresnek.

⁵⁴ A 2002. első félévéről számot adó, a FH-ban a munkaerőpiaci programok hatékonyságát vizsgáló, már idézett tanulmány szerint a legtöbb fiatal valamilyen képzésben vett részt – a képzésben résztvevők között minden ötödik pályakezdő volt. Sikeresnek tekinthető a fiatalok munkatapasztalat szerzését támogató program is (3,1 ezer fő, zömmel szakképzettek, a résztvevők fele nő); a támogatás lejártával a munkáltatók a fiatalok kétharmadát foglalkoztatták tovább. Megszűnt a viszont a munkáltatók érdeklődése a fiatalok bértámogatással történő foglalkoztatása iránt. {A 2002. I. félévében befejezett munkaerőpiaci programok hatékonyságának értékelése a monitoring vizsgálat eredmény-mutató alapján, Foglalkoztatási Hivatal, 2003.}

A regisztrált munkanélküliek havi átlagos létszáma és megoszlása iskolai végzettség és állománycsoport szerint, 1996-2002-ben

	1996.		2000.		2001.		2002.	
	e.fő	%	e.fő	%	e.fő	%	e.fő	%
<u>Végzettség</u>								
8 ált. és kevesebb	206,1	41,2	160,1	41,0	152,9	42,0	146,3	42,4
Szakmunkás, szakiskola	175,6	35,1	136,3	34,9	124,2	34,1	115,3	33,5
Középiskola	105,2	21,0	82,9	21,2	76,1	20,9	71,8	20,8
Felsőfokú	13,7	2,7	11,2	2,9	10,9	3,0	11,3	3,3
<u>Állomány-csoport</u>								
Szakmunkás	174,9	34,9	138,7	35,5	128,2	35,2	121,3	35,2
Betanított munkás	123,1	24,6	97,8	25,0	90,3	24,8	84,0	24,4
Segédmunkás	109,4	21,9	84,7	21,7	83,4	22,9	81,0	23,5
Fizikai együtt	407,4	81,4	321,2	82,2	301,9	82,9	286,3	83,1
Szellemi együtt	93,2	18,6	69,3	17,8	62,2	17,1	58,4	16,9
Összesen	500,6	100,0	390,5	100,0	364,1	100,0	344,7	100,0

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

A zömmel fizikai dolgozók munkaerőpiaci helyzetének javítása, munkához segítése különösen nagy feladatokat ró az átalakuló munkaerőpiaci szervezetre, hiszen az EU azt várja el a tagországoktól, hogy előzzék meg a munkanélküliség tartóssá válását, és ezért munkanélkülisége korai szakaszában nyújtsanak hatékony segítséget minden álláskeresőnek, egyebek között készüljenek személyre szabott cselekvési tervek is mindenki számára.

4.2.2.1 A be- és kilépések

Magyarországon egyre markánsabbá válik az a jelenség, hogy az adott évben regisztrált munkanélküliek mind kisebb hányada új, mind nagyobb hányada pedig a regisztrációban már szerepelt, visszatérően munkanélküli. 2002-ben a visszalépők aránya már elérte a 82 %-ot.

**A nyilvántartásba belépő munkanélküliek havi átlagos száma és megoszlása,
1999-2002-ben**

Év	Összes belépő	Ebből: vissza- lépő	Belépő munkanélküliekből					
			Pályakezdő			Nem pályakezdő		
			Összesen	Ebből:		Összesen	Ebből:	
				új belépő	visszalépő		új belépő	visszalépő
fő								
1999.	63.673	44.401	9.284	4.121	5.163	47.930	8.692	39.238
2000.	54.136	42.761	8.014	3.753	4.261	46.122	7.621	38.501
2001.	56.971	45.754	7.737	3.649	4.137	49.185	7.598	41.587
2002.	56.029	45.717	7.751	3.633	4.118	48.275	6.686	41.599
%								
1999.	100,0	77,6	16,2	7,2	9,0	83,8	15,2	68,6
2000.	100,0	77,0	14,8	6,9	7,9	85,2	16,1	69,1
2001.	100,0	80,3	13,7	6,4	7,3	86,3	13,3	73,0
2002.	100,0	81,6	13,8	6,5	7,3	86,2	11,9	74,3

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

Ha a pályakezdőktől itt eltekintünk, akkor a felnőtt munkanélkülieknek már csupán 14 %-a jelentkezett első ízben (új) munkanélküliként, 86 %-a azonban „visszatért”.

Az első alkalommal regisztrált, havi átlagban 6.686 munkanélküli az év aggasztóan sok elbocsátása ismeretében nem tűnik különösen soknak. 1999-ben, a foglalkoztatottak számának több mint százezer fős növekedése idején havonta kétezerrel többen, 8.692-en jelentkeztek új munkanélküliként.

A jelenség egyfelől a munkaerőpiac stagnálására, másfelől azonban az esetleg több éve a regisztrációban szereplő munkanélküliek elhelyezésének nehézségeire, valamint az ehhez szükséges újabb módok, eljárások szükségességére utal.

Az adatok azt jelzik, hogy a regisztrált munkanélküliek jelentős hányada nem, vagy csak átmenetileg, alkalmilag tud kijutni munkanélküli státuszából.

Legtöbbjük akkor és annyit dolgozhat, amennyit a rendszeresített aktív programok, a munkaerőpiaci szervezet erőfeszítéseivel lehetővé tesznek számukra. Időről-időre részt vehetnek közmunkában, vagy az önkormányzatok által szervezett közhasznú munkákban, a számukra hasznos vagy kevésbé sikeres képzési programokban, meghatározott ideig támogatott foglalkozásokban. Mint a korábbiakban bemutattuk: évente 270-300 ezren részesül ilyen programoknak; 2002-ben több mint 270 ezren kerültek ki hosszabb-rövidebb időre a regisztrációból a programoknak köszönhetően. Többségük aztán vissza is tér oda; e helyzetből csak keveseknek sikerül kilépni.

A visszalépők zöme tehát tulajdonképpen tartósan munkanélküli, akik az aktív programoknak köszönhetően tanulhatnak, vagy munkát végezhetnek. Hozzájuk csatlakoznak – jóval kisebb számban – azok, akiknek

munkanélküliségét sorkatonai szolgálat, gyermekgondozás vagy a munkaerőpiaci programoktól független rövid idejű munkavégzés szakította meg, de annak befejeződése után újból munkanélküliként jelentkeznek.

A visszalépők egy része természetesen olyan dolgozó is lehet, aki az átlagosnál gyakrabban veszíti el munkahelyét, s ezért időről-időre ismételten a munkaügyi szervezet kliensévé válik.

Idéztük már az EU-nak a munkanélküliség tartóssá válásának elkerülése érdekében hangsúlyozott elvárásait. Kétségtelen, hogy a regisztrált munkanélküliek esetében a hazai gyakorlatban ezt szolgálja a képzéssel és a támogatott foglalkoztatással a munkanélküliség időtartamának alkalmankénti megszakítása. Pillanatnyilag azonban úgy tűnik, hogy az alkalmazott eszközök többsége csak az egyre hosszabb munkanélküli létet tudja valamivel elviselhetőbbé tenni.

Az Állami Számvevőszék (ÁSz) 2002-ben adta közre a helyi önkormányzatoknál végzett ellenőrzésének megállapításait.⁵⁵ A jelentés egyik fejezete a foglalkoztatást elősegítő támogatások felhasználásáról szól. Az ellenőrzés célja – mint a dokumentumban olvasható – „annak áttekintése és értékelése volt, hogy a foglalkoztatási eszközrendszer koordinálására hivatott központi szerveknél, az önkormányzatoknál és intézményeiknél miként valósultak meg a foglalkoztatási és szociális törvény előírásai, hogyan minősíthető a támogatási eszközrendszer működése, az e területre irányuló költségvetési eszközök felhasználásánál érvényesültek-e a célszerűségi, eredményességi és törvényességi követelmények”.

Az önkormányzatok lényegében három, foglalkoztatást elősegíteni hivatott programban működnek közre: a közhasznú, a közmunka és a szociális segélyezés feltételeként a kérelmezőnek kötelezően felajánlandó közcélú munka szervezésében. E három programban kínálnak munkát a regisztrált munkanélküliek legnagyobb hányadának. (A munkaügyi szervezet csak a közhasznú munkát regisztrálja, mert csak ennek finanszírozása történik rajta keresztül.)

Az ÁSz megállapításai szerint leginkább a közmunka programok felelnek meg a kormányzati szándékoknak és a társadalmi elvárásoknak (és, hozzátehetjük: a foglalkoztatási céloknak, bár a közmunka programokban relatíve kevesen, évente 12-15 ezren vesznek részt; de a résztvevők mintegy harmada marad a munkát végző cégek alkalmazottja).

A főként a települések kommunális rendben tartását célzó, közhasznú munka tartósabb foglalkoztatási hatásáról az ellenőrzés nem talált megbízható adatot, „az eseti információk pedig rendkívül alacsony – a foglalkoztatással érintett létszám mindössze 1,3 %-ának megfelelő – elhelyezkedési arányt mutattak”.

⁵⁵ A „Jelentés a kötött felhasználású önkormányzati támogatások igénylésének és felhasználásának ellenőrzéséről” – az ÁSz honlapján olvasható.

A szociális segélyre jogosultak munkavállalási hajlandóságát tesztelő közcélú munkának eleve csak a segélyhez jutásban van szerepe; segélyre pedig csak az jogosult, akinek nincs munkája.

Az ÁSz igen sok példát gyűjtött össze⁵⁶ és több ajánlást fogalmazott meg a kormány és az érintett tárcák számára.

A Foglalkoztatási Hivatal 2002. I. félévében befejezett, többször idézett jelentése a vizsgált eszközök mindegyikénél bemutatta: a résztvevők közül mennyien tudtak nem-támogatott munkahelyen elhelyezkedni és azt 3 hónappal a program befejezése után is megtartani. Az érintett, csaknem 46,5 ezer fő több mint kétharmada válaszolt. A csaknem 34 ezer válaszoló közül több mint 24 ezernek volt munkája a képzés, vállalkozóvá válás, bértámogatás, a pályakezdekők valamelyik programjában részvétel után.

Más módszerrel, de vizsgálták a közhasznú foglalkoztatás eredményességét is, itt a monitoring vizsgálat a több mint 46 ezer résztvevő 1,6 %-át találta nem-támogatott munkán.

Természetesen minden, munkát talált munkanélküli eredménynek minősül – összességében azonban a fenti számítások alapján a regisztrált munkanélküliek egy százalékát kitevő elhelyezkedési arány – még ha az év végére esetleg megduplázódik is – eléggé szerény eredmény. A többség esetében a programokban részvétel leginkább az anyagi helyzetüket némiképpen javítani hivatott segítséget jelent – és ez sem elhanyagolható körülmény.

Definíció szerint nem tekintendők tartósan munkanélkülinek, minthogy ki-ki kerülnek a regisztrációból, helyzetüket tekintve azonban mégis azok.

A munkanélküli nyilvántartás szerint 2002. decemberében a 342,7 ezer regisztrált munkanélküli közül 76 ezer fő, 22 % volt „tartósan regisztrált”, azaz egy éve, vagy annál régebben megszakítás nélkül minden hónapban a munkanélküliek állományában szereplő. A tartósan regisztráltak aránya az előző évhez képest 2 ezer fővel nőtt.

A regisztrációba belépők között a visszalépők egyre növekvő aránya mégis arra utal, hogy az eddigi aktív munkaerőpiaci programokon túl más lehetőségeket is kell keresni tényleges foglalkoztatottá válásuk érdekében.

Az *első alkalommal* regisztrált munkanélküliek havi átlagos száma egyre csökken, és tulajdonképpen meglepően alacsony a gazdaságon 2002-ben végig söprő elbocsátási hullámhoz képest. Feltételezhető, hogy az elbocsátottak egy része gyorsan talált új munkahelyet, vagy, hogy csak később jelentkezett

⁵⁶ A példák között az alábbiak is szerepelnek: „Nem tekinthető még jellemzőnek az a Sopron megyei jogú városnál tapasztalt gyakorlat, ahol „A rendszeres szociális segélyt igénylő munkanélküliek, álláskereső kiskönyvé”-ben rögzítették a munkalehetőségek felajánlását (időpont, munkahely) annak eredményét (vagy eredménytelenségét), az együttműködésre vonatkozó terv (programok) célját, tartalmát, eseményeit, s a kötelező jelentkezések megtörténtét is.

Szolnok példaértékű gyakorlata sem tekinthető általánosnak, amely foglalkoztatás-szervező intézményi referenst alkalmazott annak érdekében, hogy az önkormányzati intézményekkel való folyamatos kapcsolattartás révén mindenkor biztosítani tudják a segélyezettek foglalkoztatását.

nyilvántartásba vételi szándékával, de az is, hogy sokan nem igényelték elhelyezkedésükhöz a munkaerőpiaci szervezet segítségét.⁵⁷

A gazdasági ágaknak a Foglalkoztatási Hivatalban használatos osztályozása szerint minden területen folyamatosan csökken az újonnan regisztrált munkanélküliek száma. 2002-ben a legtöbben az ún. nem anyagi szolgáltatásokból (igazgatás, oktatás, egészségügy) jelentkeztek munkanélküliként; náluknál valamivel kevesebben az iparból-építőiparból. A mezőgazdaságból elbocsátottak száma is csökkenő, bár az ágazat foglalkoztatási súlyához képest (6,2 %) még mindig magas.

4.14 táblázat

Az első alkalommal regisztrált munkanélküliek* havi átlagos száma és megoszlása utolsó munkahelyük nemzetgazdasági ága szerint

Gazdasági ág**	1999.		2000.		2001.		2002.	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Mező- és erdőgazdaság	1.009	11,6	914	12,0	909	12,0	730	10,9
Ipar	2.518	29,0	2.052	26,9	2.016	26,5	1.815	27,1
Építőipar	337	3,9	290	3,8	326	4,3	283	4,2
Anyagi szolgáltatások	1.810	20,8	1 505	19,7	1.571	20,7	1.385	20,8
Nem anyagi szolgáltatások	2.988	34,4	2 829	37,2	2.741	36,0	2.448	36,6
Nem besorolható	31	0,4	31	0,4	36	0,5	25	0,4
Együtt	8.692	100,0	7.621	100,0	7.599	100,0	6.686	100,0

* Pályakezdők nélkül

** A KSH részletes nemzetgazdasági ágak szerinti besorolásától eltérő meghatározások

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

A munkanélküliek mindenkor állományának mértékét a be- és kilépések együtt alakítják. Mint erről szó volt: a 2001 decemberében 344,9 ezer fős állományhoz 2002 során 672,3 ezer belépő csatlakozott, és csaknem ugyanennyien, 670,2 ezren léptek ki.

A regisztrációból kikerülés okainak csak egy részét tartják nyilván, jellemzően a munkanélküli ellátásban (járadékban és a nyugdíj előtti munkanélküli segélyben) részesülőket, akiknek a kilépéssel megszakad a járulék folyósítása. Ők azonban csupán a munkanélküliek mintegy harmadát adják.

A regisztrációból a munkanélküli ellátásban részesülők közül az év során összesen mintegy 7.000 fő lépett ki azért, mert elhelyezkedett; az éves átlagos állomány 2 %-a, az összes kilépő 12 %-a. Évek óta ez a jellemző arány, amin 2002-ben sem sikerült változtatni. (1999: a regisztrált munkanélküliek 1,2 %-a, 2000-ben és 2001-ben egyformán 1,9-1,9 %-a hagyta el a regisztrációt elhelyezkedése miatt.) Ráadásul az „elhelyezkedettek” között szerepelnek a

⁵⁷ Az IBM székesfehérvári gyárának bezárásakor, amit a térségben több, nagyobb arányú elbocsátás is követett, a megyei munkaügyi központ sokféle akcióval igyekezett az érintetteknek segíteni. Egyebek között levelet küldtek a 3.200 volt IBM dolgozónak, felbélyegzett válaszbortéccal. A levélre 1.700-an válaszoltak, 200-an telefonáltak; leginkább munkát kérnek. 1.300-an azonban nem is válaszoltak. {Népszabadság, 2003. jan. 28.}

támogatott munkahelyeken – többnyire átmenetileg, rövid ideig – dolgozók is; amíg vissza nem kerülnek az ellátottak közé.

A kilépők 88 %-a más okból hagyta el a regisztrált munkanélküli státuszt.

A leggyakoribb ok a munkanélküli ellátásra jogosultság kimerítése. Általános tapasztalat, hogy a munkanélkülivé váltak jelentős hányada csak azért lesz a munkaügyi szervezet ügyfele, mert jogosult a munkanélküli járadékra, s addig tart kapcsolatot a szervezettel, amíg a neki járó összeget felveheti. Erre egyébként a legtöbbjüknek szüksége is van, csakúgy, mint a foglalkoztathatóságát javító egyéb szolgáltatásokra. A 2000. óta legfeljebb 270 napig tartó segélyezési időszak után azonban megszakítják kapcsolatukat a munkaügyi szervezettel azok, akik nem számítanak képzésre, támogatott munkahelyre, sikeres állás-közvetítésre. Az év során hónapról-hónapra 20-30 ezren léptek ki azért, mert nem reméltek további segítséget.

A másik nagy csoport a képzési programokba bekapcsolódóké: ők a programok időtartama alatt – mint erről többször is szó volt – nem minősülnek munkanélkülinek.

Havonta néhány ezren azért kerülnek ki a regisztrációból, mert átmenetileg más ellátási formát vesznek igénybe, (például gyermekgondozási támogatást) sorkatonai szolgálatra mentek, nyugdíjassá váltak stb. Néhány ezer regisztrált munkanélkülit pedig hónapról-hónapra az együttműködés hiánya miatt törölnek a nyilvántartásból, azokat, akik a megadott időben, de legalább 3 hónaponként nem jelentkeztek a munkaügyi szervezetenél.

4.15 táblázat

A regisztrált munkanélküliek havi átlagos létszámának változása 1995-2002-ben

fő

Év	Induló létszám	Belépők	A regisztrációból kikerültek					
			elhelyezkedés*		egyéb okból		Összesen	
			fő	%	fő	%	fő	%
1995.	506.495	45.659	8.569	17,9	39.064	82,1	47.633	100,0
1996.	499.086	52.811	8.395	15,4	45.952	84,6	54.347	100,0
1997.	468.987	56.140	7.395	12,9	49.900	87,1	57.265	100,0
1998.	418.132	55.388	7.110	11,8	53.267	88,2	60.377	100,0
1999.	409.493	57.213	6.933	12,1	50.246	87,9	57.179	100,0
2000.	393.167	54.136	7.628	13,4	49.183	86,6	56.811	100,0
2001.	366.610	56.971	6.993	11,8	52.447	88,2	59.440	100,0
2002.	345.079	56.026	6.971	11,9	48.977	88,1	55.848	100,0

* A munkanélküli ellátásban részesülők közül

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

4.2.2.2 Regisztráltak és munkanélküli ellátásban részesülők

A foglalkoztatási törvény életbelépése, 1991. óta a regisztrált munkanélkülieket három típusú segítség illeti meg:

- munkaközvetítés;
- pénzbeli segélyek (passzív eszközök);
- a foglalkoztathatóságukat elősegítő programok (aktív eszközök).

Mindhárom típusú segítség a munkaerőpiaci szervezet ingyenes szolgáltatása, (amit a közpénzek, elsősorban a munkáltatók és a munkavállalók befizetései fedeznek).

Mindhárom szolgáltatás nyújtásának módját, mértékeit, igénybevehetőségét a jogszabály aprólékosan részletezi. Mindhárom esetben szinte évenként változtak a feltételek, igazodva a munkaerőpiac állandóan változó helyzetéhez.

a.) A munkaközvetítés

Mint az előzőek is mutatták, ez a legkevésbé sikeres szolgáltatás, jórészt objektív okok (az álláskínálat szűkössége, a munkanélküliek nagy részének képzetlensége) miatt, részben azonban a hazai foglalkoztatási formák rugalmatlansága, a foglalkoztatás merev szabályai miatt. A munkanélküliek egy része talál ugyan munkát magának, de a munkaügyi szolgálat segítségével nélkül – a szolgálat többnyire a támogatott foglalkozásokba helyezésekkel, és egy-egy újonnan induló nagyobb cég igényeinek kielégítésekor sikeres.

A helyzet számos európai országban hasonló, ezért az EU a foglalkoztatás növelésének egyik feltételeként a közvetítői tevékenység, az állásfeltárás előtérbe állítását, újjászervezését sürgeti.⁵⁸ Ez a követelmény szerepel a hazai foglalkoztatáspolitikai számára megfogalmazott tennivalók sorában is.

Magyarországon az ingyenes állami közvetítés mellett kezdettől működhetnek profit-orientált magán cégek is. A magán-munkaközvetítést (ami egykor Európa szerte a szakszervezetek saját tagjaiknak nyújtott szolgáltatása mellett, az arra nem jogosult, többnyire speciális foglalkozásúak és a magasabbban képzettek elhelyezését segítette) az ILO ajánlását elfogadó országok régtől szabályozzák. (Az ILO – azért, hogy minden rászoruló hozzáférjen – az ingyenes állami munkaközvetítést igényelte.)

A magán-munkaközvetítők Magyarországon ma a menedzsereken, specialistákon kívül elsősorban a különböző ágazatokban időszakosan igényelt, szezonális dolgozók közvetítését végzik. Tevékenységüket többször is szabályozták, legutóbb 2002-ben. A magyar országgyűlés 2002-ben ratifikálta a magánmunka-közvetítő ügynökségekről szóló, az ILO által elfogadott 181. számú Egyezményt {6/2002.(II.7.) OGY határozat}. Ennek értelmében a magán-munkaközvetítők a munkavállalóktól semmilyen jogcímen nem igényelhetnek díjat vagy költséget, sem egészében, sem részlegesen. Az Egyezmény szerint azonban az érintett munkavállalók

⁵⁸ Hollandia az első egyike, ahol (részben ausztrál mintára) átszervezték a munkaerőpiaci szolgáltatást. A korábbi állami szolgáltató szervezetet kettéosztották. Az alapszolgáltatást nyújtó rész állami szervezet maradt, a munkaerőpiacra be- és visszajutást szolgáló részleg magántársasággá vált, és 1999-től szélesebb körben kezdett piaci mechanizmusokat alkalmazni. 2001-ben – más magántársaságokkal versenyben – ez a szervezet foglalkozott a biztosított és segélyre jogosult munkanélküliek 17 %-ával, akik munkába helyezése intenzív segítséget kívánt. A pályázatokkal elnyerhető támogatásokkal finanszírozott szervezet mellett kialakult egy kvázi-piaci szolgáltató rendszer is, számos vásárlóval (például helyi önkormányzatok) és szolgáltatóval.

Az új rendszerről és első eredményeiről az OECD kiadásában megjelent a Versenypiac a foglalkoztatás szolgáltatásaiért Hollandiában {*The competitive market for employment services in the Netherlands, 2002 okt 31, DEELSA/ELSA/WD (2002) 10*} kiadvány számolt be részletesen.

érdekében, a munkaadók és a munkavállalók legrepresentatívabb szervezeteivel történő konzultációt követően, kivételek állapíthatók meg egyes munkavállalói kategóriák, illetve a magán-munkaközvetítők által nyújtott, meghatározott típusú szolgáltatások esetében. (A módosításokat a 2002. évi, többször idézett LIII. törvény tartalmazza.)

Bár a magán-munkaközvetítők ma már meghatározó szerepet játszanak a hagyományostól eltérő foglalkoztatási igények kielégítésében (munkaerő-kölcsönzés, időszak, alkalmi foglalkoztatás) és kívánatos is, hogy erősödjön az eseti, alkalmi piaci igényekre gyorsan reagáló szerepük, módszereik, gyakorlatuk egy részét célszerű meghonosítani az állami közvetítésben is.

b.) A pénzbeli segítség

A munkanélkülivé vált, vagy a munkaerőpiacra belépni kívánóknak a társadalom sokféle segítséget igyekezett nyújtani, bár a segítség a tömeges munkanélküliség megjelenése óta valójában sohasem volt bőkezű.⁵⁹

2000-ben tovább szigorodtak az ellátások a „segély helyett munkát” népszerű, de éppen nem realizálható jelszavával. Rövidült a munkanélküli járadék-jogosultság időtartama, megszűnt a járadékra jogosultság időtartamát kimerítő, de elhelyezkedni képtelen tartósan munkanélküliek jövedelempótló támogatása – helyette a rászorulóknak a korábbinál kisebb összegű szociális segélyben részesülhetnek. Közülük munkanélküli segélyt kaphatnak az öregségi nyugdíjkorhatárt megközelítő, eléréséhez azonban még legfeljebb 5 évvel kevesebbel rendelkezők, a munkanélküli járulékon töltött idő kimerítése után.

2002-ben a regisztrált munkanélküliek kétharmada részesült pénzbeli juttatásban, valamivel kevesebben, mint 2001-ben.

⁵⁹ A munkanélküli ellátási rendszerről, kialakulásáról, majd folyamatos módosulásáról korábbi áttekintéseinkben számoltunk be. Az első átfogó elemzést Frey Mária készítette 1994-ben, az ILO és a Japán Kormány által támogatott project keretében. (Az állam szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a munkaerőpiaci programok menedzselésében.) A később született, sokoldalú áttekintés közül többet is közöl a Munkaerőpiaci Tükör 2001. évi kötete (szerk.: Fazekas Károly, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, 2001.)

A regisztrált és az ellátásban részesülő munkanélküliek havi átlagos létszáma

Év	Regisztrált munkanélküliek	Ellátásban részesülő							
		Munkanélküli járadék		Jövedelempótló támogatás		Rendszeres szociális segély*		Együtt	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1990.	47.739	30.302	63,5	-	-	-	-	30.302	63,5
1991.	227.270	174.641	76,8	-	-	-	-	174.641	76,8
1992.	556.965	412.945	74,1	18.408	3,3	-	-	431.353	77,4
1993.	671.745	404.823	60,3	89.329	13,3	-	-	494.152	73,6
1994.	568.366	228.924	40,3	190.303	33,5	-	-	419.227	73,8
1995.	507.695	182.788	36,1	209.982	41,3	-	-	392.770	77,4
1996.	500.622	171.737	34,3	211.309	42,2	-	-	383.046	76,5
1997.	470.112	141.731	30,1	201.304	42,8	-	-	342.833	72,9
1998.	423.121	130.724	30,9	182.118	43,0	-	-	312.842	73,9
1999.	409.519	128.184	31,3	159.825	39,0	-	-	288.009	70,3
2000.	390.492	131.665	33,7	143.515	36,8	-	-	275.180	70,5
2001.	364.140	119.210	32,7	61.157	16,8	70.335	19,3	250.702	68,8
2002.	344.715	114.934	33,3	9.051	2,6	104.399	30,3	228.384	66,2

* 2000. decemberében 36,1 ezer fő részesült rendszeres szociális segélyben, 2001. decemberében 85,9 ezer, 2002. decemberében 110 ezer fő. A táblázatban nem szerepelnek külön a nyugdíj előtti munkanélküli segélyben részesülők. Létszámuk 7.240 fő volt 2002. decemberében.

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

b.1) A munkanélküli járadék

Éves átlagban a munkanélküliek egyharmada részesült járadékban; az arány lényegében évek óta azonos.

A 2002. december 20-i zárónapon 116 ezer járadékost tartottak nyilván, a járadék átlagos havi összege 31.860.- Ft-ot tett ki.

A rendelkezések szerint a munkanélküli járadék az utolsó munkában töltött év átlagkeresetének 65 %-a, legalább az öregségi nyugdíjminimum 90 %-a (ha eléri a korábbi kereset szintjét), és legfeljebb az alsó határ kétszerese. 2002-ben az öregségi nyugdíjminimum 21.100.- Ft/hó volt, így az alsó határ 18.090.-, a felső 36.180.- Ft-ot tett ki. Az ellátás adó- és járulékköteles.

2002-ben a fizikai dolgozók bruttó átlagkeresete – jórészt a megemelt minimálbér hatására – 88.589.- Ft volt; 2001-ben, legtöbbjük utolsó munkában töltött évében 73.727.- Ft. A zömmel fizikai dolgozókból munkanélküliekké váltak tehát a 2001-es fizikai átlagkereset mintegy 43, a 2002. évinek pedig mintegy 40 %-át kapták meg járadékként. A járadék viszonylag alacsony összege természetesen azt is jelzi, hogy eredeti kereseteik is alacsonyabbak voltak az átlagosnál.

A munkanélküli járadék átlagos összege 2002. november 20. és december 20. között

Iskolai végzettség	Létszám		Átlagos havi járadék Ft/fő	A járadék átlagos időtartama (nap/fő)*
	fő	%		
8 általános alatt	4.393	3,3	27.434	285
Általános iskola	39.813	29,7	31.125	165
Szakmunkás képző	50.579	37,8	32.039	135
Szakiskola	2.623	2,0	32.453	121
Szakközépiskola	15.832	11,8	33.109	119
Technikum	4.809	3,6	31.864	195
Gimnázium	10.742	8,0	32.463	140
Főiskola	3.710	2,8	33.923	139
Egyetem	1.410	1,1	33.384	165
Összesen	133.903	100,0	31.860	150

* A visszalépők korábbi járadékon töltött napjaival együtt

Adatforrás: Foglalkoztatási Hivatal

b.2) A jövedelempótló támogatás és a rendszeres szociális segély

A jövedelempótló támogatásban részesülők éves átlagos létszáma 1995. óta meghaladta a járadékosokét. 2000. májusától, a támogatás megszűnésétől az érintettek fokozatosan átcsoportosulnak a rendszeres szociális segélyezettek körébe. A munkát hiába kereső szegények segélyként az öregségi nyugdíj-minimum (2002-ben havi 20.100.- Ft) 70 %-át, havi 14.070.- Ft-ot kaptak. A jövedelempótló támogatás összege a minimális nyugdíj 80 %-a, 16.080.- Ft volt.

2002. decemberében 110 ezren kaptak már munkanélküliként szociális segélyt, s mindössze 3 ezer főnek járt még az eredetileg 2 éves időtartamra szóló jövedelempótló támogatás.

A 2000-ben elfogadott törvény-módosítással a szociális segélyezettek a helyi önkormányzatok hatáskörébe kerültek (bár ellátásuk fedezetét a Munkaerőpiaci Alap biztosította). Egyidejűleg a törvény arra kötelezte az önkormányzatokat, hogy a segélyért folyamodóknak előbb egy hónapnyi munkavégzést ajánljanak fel, mintegy tesztelve: ténylegesen akarnak-e dolgozni, vagy csak a segélyt szeretnék felvenni. (Az egy hónapnyi munkát közcélú munkának nevezték el, megkülönböztetésül az ugyancsak az önkormányzatok által szervezett közhasznú, valamint a központilag szervezett közmunkáktól.)

Múlt évi áttekintésünkben részletesen foglalkoztunk az első tapasztalatokkal. (119-125. old.) A közcélú foglalkoztatás és a segélyezés helyzetét vizsgálta az Állami Számvevőszék is. A már idézett jelentés a hiányosságok sokaságát hozta felszínre.

A kötelezően felajánlandó közcélú munkáról például megállapította: az ellenőrzött létszám csupán 42 %-át foglalkoztatták közhasznú vagy közcélú munkával. A munka elmaradásában sokféle ok játszott közre: szervezési

hiányosságok, a segélyezetteknek a felajánlható munkára való alkalmatlansága, a megfelelő munka hiánya stb. Az önkormányzatok csaknem 30 %-a nem szervezett közcélú foglalkoztatást, bár ez indokolt lett volna. Az igénybe vehető támogatási összeget a költségvetési törvény településenként maximálta, ezért voltak olyan önkormányzatok, amelyek keretük kimerülését követően nem tudtak több foglalkoztatást biztosítani. Ugyanakkor országos szinten az erre szánt összeg több mint 40 %-a megmaradt.

Az önkormányzatok pénzkezelésében, a munkák dokumentálásában is számos problémát feltáró ÁSz vizsgálat egyebek között azt ajánlotta a kormánynak, hogy szüntesse meg a közcélú foglalkoztatás elkülönült finanszírozását.

A foglalkoztatási törvény 2002. decemberében elfogadott módosítása – a már többször idézett LIII. törvény – az ellátatlan, tartósan munkanélküliek megsegítésére átfogóbb megoldást keresett: bevezette az álláskeresést ösztönző juttatást.

A juttatás a legalább 180 napos munkanélküli járadék kimerítése után vehető igénybe, további 180 napra (a 45. évüket betöltött személyek további 270 napig kaphatják).

A juttatás az öregségi nyugdíj legkisebb összegének 85 %-a, várhatóan 18.700.- Ft.

Az új szabályozás fontos része, hogy aki a jogosultság lejárta előtt állást talál, annak a juttatásból még fennmaradó összeg felét készpénzben kifizetik.

A rendelkezés 2003. július 1-én lép hatályba. Első ízben azokra kell alkalmazni, akik részére a munkanélküli járadék folyósítását 2003. július 1-én vagy azt követően szüntetik meg.

b.3) A nyugdíj előtti munkanélküli segély

Az öregségi nyugdíj előtt álló, járadék-jogosultságát már kimerített, elhelyezkedésre – már csak életkoruk miatt is – kevésbé esélyes állástalanok választhatják a nyugdíj előtti munkanélküli segélyt. A 2002. decemberében nyugdíj előtti munkanélküli segélyben részesülő 7.240 fő 81 %-a volt férfi, 19 %-a nő. Az ide tartozók több mint felének legfeljebb általános iskolai végzettsége volt, további 28 %-ának szakmunkás képzettsége. A fennmaradó, mintegy 1.300, közép- és felsőfokú képzettséggel rendelkező között 234 egyetemet és főiskolát végzett is található – nagyon kis kivétellel (13 fő) férfiak.

Átlagosan havonta 16.080.- Ft-ot kaptak segélyként. (A segély összege független a dolgozóként kapott keresetüktől; ugyancsak a legkisebb öregségi nyugdíjhoz kötődik, annak 80 %-a.)

A négy ellátási forma alapján kapott juttatások (járulék: átlagosan havi 31.860.- Ft; jövedelempótló támogatás: 16.080.- Ft; rendszeres szociális segély: 14.070.- Ft; nyugdíj előtti munkanélküliségi segély: 16.080.- Ft) egyike sem tekinthető magasnak. Az álláskeresést ösztönző juttatás valamivel jobb ugyan az eddigi támogatásoknál, de valójában ez is szerény összegű.

Különösen, ha azzal hasonlítjuk össze, amit az érintettek akkor kapnának, ha munkájuk lenne.

A korábbi keresetekhez kötött járadék kivételével a különböző formákban segélyezettak akár csak minimálbérben is két-háromszoros jövedelemhez jutnának.

4.18 táblázat

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi átlagkeresete és a munkanélküli járadék átlagos havi összege

Időszak	A havi bruttó átlagkereset	Ebből:		Átlagos munkanélküli járadék/hó	A járadék mértéke		
		fizikai fog- lalkozásúak. átlag keresete	minimál- bér		az átlag- kereset	fizikai átlag- kereset	minimál- bér
					%ában		
1990.	13.446	11.137	4.800	5.845	28,6	34,5	80,1
1991.	17.934	14.189	7.000	7.903	44,1	55,7	112,9
1992.	22.294*	17.239	8.000	8.798	39,5	51,0	110,0
1993.	27.173*	20.856	9.000	9.949	35,9	47,7	110,5
1994.	33.939**	25.036	10.500	10.841	31,9	43,3	103,2
1995.	38.900**	29.203	12.200	11.891	30,6	40,7	97,5
1996.	46.837**	35.305	14.500	13.461	28,7	38,1	92,8
1997.	57.270**	42.419	17.500	16.141	27,8	38,1	92,2
1998.	67.764**	49.423	19.500	18.895	27,8	38,2	96,9
1999.	77.187***	55.218	22.500	22.406	29,0	40,6	99,6
2000.	87.645***	61.930	25.500	22.826	26,0	36,9	89,6
2001.	103.553***	72.626	40.000	25.677	24,8	35,4	64,1
2002.	122.454***	84.713	50.000	31.860	26,0	37,6	63,7

* a 20 fős és nagyobb

** a 10 fős és nagyobb

*** az 5 fős és nagyobb gazdálkodóknál és a költségvetési szerveknél

Adatforrás: KSH Évkönyvek, KSH és a Foglalkoztatási Hivatal statisztikai havi kiadványai

A KSH 2002-ről is elkészítette az 1995 óta évenként közreadott létminimum-számításokat. {*Létminimum, 2002., KSH, 2003.*}

A meghatározás szerint „A létminimum olyan értékösszeg, amely biztosítja a folyamatos életvitellel kapcsolatos igen szerény – konvencionálisan alapvetőnek minősülő – szükségletek kielégítését”.

A magyar háztartások csaknem 60 %-ának tényleges fogyasztása alapján végzett számítások szerint a létminimum-érték egy főre jutó havi összege 2002-ben átlagosan 33,9 ezer Ft volt, háztartás-típusonként 27 és 43 ezer Ft közötti sávban szóródott. A tipikusnak tekinthető 2 felnőtt és 2 gyermekből álló háztartás létminimum-értéke 125 ezer Ft, egy főre számítva 31 ezer Ft volt.

A munkanélküliek háztartásai jellemzően „az átlagos alatti megélhetési szinteken” találhatók. A munkanélküliként kapott pénzbeli támogatás aligha

elég ahhoz, hogy az „átlagos háztartáshoz” felzárkózzanak.⁶⁰ Ezért is van különösen nagy szükség az ún. aktív eszközökre, s addig is, amíg munkát találnak, az akárcsak alkalmilag is végezhető, támogatott foglalkozások keresetére.

c.) Az aktív eszközök

A képzésről és az egyének munkaerőpiaci esélyeit növelni hivatott különféle programokról az előzőekben több vonatkozásban szóltunk. Köztudott, hogy a központi és a helyi programokat szervező megyei munkaügyi központok és kirendeltségeik, segítőikkel, a non-profit szervezetekkel együtt dolgoznak azért, hogy minél több rászoruló jusson segítséghez. Eredményesebb munkájukhoz azonban elengedhetetlen, hogy a munkaerőpiaci feltételek változzanak, a merev munkaügyi szabályozástól a magas munkaerőköltségektől, amelyek ma a munkáltatókat visszatartják a munkaerő alkalmazásától.

4.3 A speciális helyzetű csoportok

Mint a legtöbb európai országban, Magyarországon is megtalálhatók a munkaerőpiac adott elvárásainak nem mindenben megfelelő, ilyen szempontból hátrányban lévő emberek különféle csoportjai: a munkatapasztalat nélküli fiatalok, a fogyatékkal élők, az etnikai kisebbségekhez tartozók. (Több országban – okkal – idesorolják a nőket is, Magyarországon azonban, bár kétségtelenül léteznek hátrányos megkülönböztetések, ezek jobbára a bérek és az előmenetel egyenlő esélyeit, s nem a munkaerőpiacra jutás lehetőségeit érintik. Kivéve a kisgyermekes anyákat, akik ilyen értelemben ugyancsak a hátrányos helyzetűek közé sorolhatók.)

Az Európai Uniónak a társadalomból, a munkalehetőségekből kirekesztés, s az ebből következő leszakadás elleni egyértelmű állásfoglalásai, az egyenlő esélyek megteremtésének igénye első helyen a hátrányos helyzetűek esély-növelésére irányul.

Az esély-egyenlőség megteremtése sokoldalú, komplex társadalmi-politikai feladat, a különböző területeken eltérő ütemben elérhető eredményekkel. Itt csak a foglalkoztatáspolitikában napirenden lévő törekvéseket érintjük.

4.3.1 Az ifjúsági munkanélküliség

2001. és 2002. között, demográfiai okokból, 54 ezer fővel csökkent a 15-24 évesek létszáma. Ezen belül mintegy 15 ezer fővel a 15-19 éveseké, és 39 ezer fővel a 20-24 éveseké.

⁶⁰ Az önkormányzatok többféle – rendszeres vagy alkalmi – támogatást nyújthatnak a rászorulóknak. A szociális segélyek azonban csak a szegénységet mérsékelhetik. Az önkormányzati juttatásokról részletes áttekintést ad a Szociális Statisztikai Közlemények 2003/2. kötete: Alapinformációk a települési önkormányzatok szociális tevékenységéről 2001-2002., KSH.

A foglalkoztatási szint stagnálása a fiatalok körében számottevő romlással járt: csökkent a foglalkoztatottak száma, nőtt a munkanélküliek és az inaktívaké, ezen belül a munkakeresést nem vállaló passzív munkanélkülieké.

4. 19 táblázat

Az ifjúság gazdasági aktivitása 2001-ben és 2002-ben

Kor és nem	Népesség száma ezer főben		Ebből: %-ban						Passzív munka- nélküliek száma ezer főben	
			foglalkoztatott		munkanélküli		inaktív			
	2001.*	2002.	2001.*	2002.	2001.*	2002.	2001.*	2002.	2001.*	2002.
15-19										
férfi	330,2	323,0	9,0	6,5	2,3	1,9	88,7	91,6	5,7	6,6
nő	319,0	314,1	6,3	4,3	1,8	1,8	91,9	93,9	3,1	3,2
összesen	649,2	637,1	7,7	5,5	2,0	1,8	90,3	92,7	8,8	9,8
20-24										
férfi	397,5	382,3	57,7	54,2	6,7	7,0	35,6	38,8	11,0	10,5
nő	381,1	366,1	44,2	44,2	4,0	4,9	51,8	50,9	2,8	4,5
összesen	778,6	748,4	51,0	49,3	5,4	6,0	43,6	44,7	13,8	15,0
15-24										
Férfi	727,7	705,3	35,6	32,3	4,7	4,7	59,7	63,0	16,7	17,1
Nő	700,1	680,2	26,9	25,7	3,0	3,5	70,1	70,8	5,9	7,7
Összesen	1.427,8	1.385,5	31,3	29,1	3,9	4,1	64,8	66,8	22,6	24,8

* A népszámlálás adatai alapján újraszámított adatok

Adatforrás: Munkaerőpiaci jellemzők 2002. IV. negyedévében és a 2002. évben KSH, 2003.

Az „ifjúság” fogalma alá sorolt korosztályok nézőpontunkból két, markánsan elkülönülő életkori csoportot foglalnak magukba: a zömmel még tanuló 15-19 éveseket és a hazai szokások szerint már a család-alapítás időszakába lépő 20-24 éveseket.

Munkaerőpiaci helyzetüket ezért indokolt külön-külön elemezni.

A 15-19 évesek több mint 90 %-a inaktív. Közülük a nagy többség (514 ezer fő, 81 %) még tanul; több mint 50 %-uk már középiskolában, vagy megkezdte a főiskolát, egyetemet.

A tovább nem tanulók képzetlenül, vagy alacsony képzettséggel kerültek ki a munkaerőpiacra. (Közéjük tartoznak a különböző iskolatípusokból lemorzsolódottak is. Az Oktatási Minisztérium statisztikái szerint az elmúlt években az általános iskolát sem végezte el az induló létszámokhoz képest 2,4 %-uk, a gimnáziumot 8,5 %, a szakmunkás-képzőt 32 (!) %-uk.)

A korosztályból viszonylag kevesen dolgoznak, még kevesebben keresnek aktívan munkát. (Az egy évvel korábbi helyzethez képest csökkent a foglalkoztatottak aránya, de a munkát keresőké is.) Nőtt viszont az inaktívaké, s ezen belül a passzív munkanélkülieké.

A mintegy 77 ezer, nem tanuló fiatal között nagyjából egyenlő arányt képviselnek a fiúk és a lányok.

A mai Magyarországon a 15-16 éves fiúk és lányok rendszeres keresővé válását csak a gyerek jövedelmére rászoruló családok szorgalmazzák. Azt azonban minden család szeretné, ha a háztartási munkákban részvételük mellett valami munkatapasztalatot is szereznének, alkalmi munkákkal, részmunkaidőben. Még inkább ez a helyzet a 17-18-19 évesek esetében. A szülők társadalmi helyzete, a lakóhely, a gyerek végzettsége és ambíciói stb. köztudottan nagyon sokféle magatartást eredményeznek (például az érettségizettek között sokan csak egy-két évet hagynak ki amíg a továbbtanulásra alkalmuk nyílik) a rászoruló munkatapasztalat szerzésének módjaihoz a foglalkoztatáspolitikának kellene mielőbb alkalmas kereteket teremtenie. (Például munkajogi kereteket biztosítva a 20 évesnél fiatalabbak számára kialakított, nem-teljes munkaidős gyakornok-szerződésekhez, stb.)

A 15-19 éves fiatalok európai helyzetében – ahol számos országban a korosztály tagjai még magas arányban tanulnak – egyre kevésbé értelmezhető a konvencionális „aktivitási ráta”, valamint e korosztályokra kiszámított munkanélküliségi ráta, minthogy nem az a cél, hogy dolgozzanak vagy munkát keressenek, hanem mindinkább az, hogy minél tanultabban, felkészültebben jelenjenek meg a munkaerőpiacon.

Némileg más a helyzet a 20-24 évesek esetében. Bár Magyarországon is növekszik a 20 éves koruk után az iskolarendszerben tanulók száma, még csupán a korcsoporthoz tartozók 18 %-a tanul, korévenként csökkenő mértékben – a 23 évesek 13, a 24 évesek 8 %-a. A korosztályhoz tartozók magas – és 2002-ben kissé meg is növekedett – inaktivitási arányát a továbbtanulás csak jóval kisebb mértékben magyarázza, mint a 15-19 évesek esetében.

A korosztályhoz tartozók foglalkoztatási aránya csökkent, a munkát keresők aránya nőtt, csakúgy, mint a passzív munkanélküliek száma.

A 20-24 évesek körében már érdemlegesen különbözik a férfiak és a nők munkaerőpiaci helyzete. Már a 15-19 éves férfiak és nők munkaerőpiaci aktivitásában is érzékelhető némi különbség (a férfiak valamivel aktívabbak); a férfiak 60 %-a volt aktív 2002-ben, a nőknek azonban kevesebb, mint 50 %-a.

Az aránykülönbség egyik magyarázatát a nőknek a férfiakénál korábban megváltozó családi állapota adja. A munkaerő-felmérés ugyan együtt mutatja ki a 15-24 évesek családi állapotát, s bár a fiatalabbak körében is vannak házasságok, sőt gyerekeket nevelők, mégis beszédes az adat: 20 ezer férfi volt házas 25 éves kora előtt, de több mint háromszor ennyi nő (67 ezer). A korosztályból gyermekgondozást igénybevevő csaknem 54 ezer személy közül 53 ezer az anya volt. (Szükséges megjegyezni, hogy a 15-24 évesek csaknem 94 %-a még nőtlen, illetve hajadon volt; a 2002. január 1-i Demográfiai Évkönyv szerint a 15-24 éves férfiak 93 %-a volt akkor nőtlen, és a nők 81 %-a volt hajadon.)

A 20-24 évesek közül 44,8 ezren kerestek aktívan munkát és 15 ezren minősültek passzív munkanélkülinek. Ez a szám több mint kétszerese a regisztrált munkanélküliek között pályakezdőként (havi átlagban 28,5 ezer) kimutatottnak. A KSH adatai szerint több mint 27 ezren részesültek közülük anyagi támogatásban (22 ezren a munkanélkülieket megillető támogatásokban). Ez azt is

jelenti, hogy a fiatalon szociális segélyekre szorulókat a társadalom különösen veszélyeztetett csoportját adják. Helyzetük tartóssá válásának megakadályozása, kirekesztődésük megelőzése az EU törekvéseihez csatlakozó elsőrendű magyar érdek is.

4.3.2 A roma népesség

Szerény, de már értékelhető eredmény, hogy mind a kormányzat, mind a társadalom szélesebb rétegei néhány éve kezdik komolyan venni a legnagyobb hazai etnikai kisebbség, a roma népesség helyzete gyökeres megjavításának szükségességét.

Századok mulasztásai ugyan aligha hozhatók gyorsan rendbe, de a politikai pártok úgyszólván mindegyike kidolgozta ezzel kapcsolatos programját, a kormányzat pedig – különféle cél-programokra – jelentős költségvetési forrásokat különített el megvalósításuk fedezésére.

A mintegy 450-600 ezer főre tehető roma népesség az ország területén szétszóródva él, többségük az elmaradottabb észak-magyarországi, észak-alföldi és dél-dunántúli régiókban, hátrányos helyzetű, munkalehetőséget nem biztosító, az átlagosnál rosszabb életfeltételeket nyújtó településeken.

Mint az EU csatlakozást előkészítő egyik dokumentum megállapítja: „Lakásviszonyaik az utóbbi időben ugyan jelentősen javultak, de még mindig igen kedvezőtlenek, a lakások komfortmutatói messze elmaradnak az országos átlagoktól. Egészségügyi helyzetük és életesélyeik nagyon rosszak, születéskor várható élettartamuk – a halandósági viszonyok javulása ellenére is – 9-10 évvel kevesebb az országos átlagnál. A cigány népesség iskolázottsági színvonala a különböző pozitív intézkedések ellenére is rendkívül alacsony. A kilencvenes évek közepén mindössze 12 %-uk rendelkezett középfokú, jellemzően szakmunkás végzettséggel, s a diplomások aránya ma is csak tizedszázalékokban mérhető. Képzettségi szintjük az utóbbi években emelkedett ugyan, de a többségi társadalomtól való elmaradásuk nem mérséklődött. A roma fiataloknak csak 77 %-a fejezi be az általános iskolát, s a nem romákhoz képest jóval kevesebben tanulnak tovább. Az érettségit adó közép- és a felsőfokú képzésben az átlagoshoz képest annak ellenére is nagyságrendekkel kevesebben vesznek részt, hogy az utóbbi évek intézkedéseinek köszönhetően (ösztöndíjak, kollégiumok) az ilyen képzésben résztvevők létszáma ugrásszerűen emelkedett.

Munkaerőpiaci szempontból a piacgazdasági átalakulás legnagyobb vesztese a cigányság. A rendszerváltást követően a foglalkoztatáshoz szokott munkaképes korú romáknak több mint a fele veszítette el állását, s így valamennyi foglalkoztatási mutatójuk lényegesen rosszabb, mint a többségi társadalomé. Az iskolázatlan és szakképzetlen romák számára az elsődleges munkaerőpiac alig kínál kereső foglalkozást, és még az alkalmi munkavállalás területén is hátrányban vannak. Foglalkoztatottsági szintjük durván a fele, munkanélküliségi rátájuk három-ötszöröse, az egy keresőre jutó eltartottak aránya háromszorosa a nem cigány lakosságénak. Így sokuknak csupán a családi pótlék és a szociális segélyek biztosítják a megélhetéshez szükséges jövedelmet, ezért a roma

háztartások fele él tartós szegénységben. Az állandósuló, immár több mint egy évtizedes munkanélküliség miatt egyre szélesebb körben fenyeget az inaktivitás normává rögzülésének veszélye. Ugyanakkor a romák munkaerőpiaci beilleszkedését a munkáltatók részéről tapasztalható diszkrimináció nehezíti”.

A helyzetet változtatni kívánók sokféle, kisebb-nagyobb programmal kapcsolódnak a kormányzati kezdeményezésekhez. A speciális roma foglalkoztatási programok jó részét az OFA gondozza, de külön figyelem fordul arra, hogy a közmunkákban és a közhasznú munkák során minél több roma kapjon – hacsak ideiglenesen is – munkalehetőséget.

A helyi és területi önkormányzatok zöme is elkészítette a saját, az ott élő roma lakosság életkörülményeit javítani hivatott programját, arra törekedve, hogy – az országos foglalkoztatási helyzettől függetlenül is – helyileg megoldásokat találjanak. Az esélyeket nagyban növelné a rugalmasabb foglalkoztatásra szélesebb körben módot adó szabályozás, esetleg a romák számára speciális formák kialakítása.

4.3.3 Tartósan károsodott személyek munkaerőpiaci integrációja*

A fogyatékossgal élő emberek többsége – különösen a munkaerőpiacon – ki van téve a kirekesztődés kockázatának. Még a fejlett országokban is komoly gondot jelent e csoport számára a munkaerő-piaci esélyegyenlőség biztosítása.

Az Európai Unió közelmúltban elfogadott Alapvető Jogok Kartája elismeri, hogy a fogyatékos emberek esélyegyenlőségének megteremtéséhez a diszkrimináció-mentességhez való jogot ki kell egészíteni a támogatás és a segítség igénybevételéhez való joggal. Ez a szintézisen alapuló szemlélet volt a vezérelve a 2002. márciusában Madridban megrendezett Európai Fogyatékosügyi Kongresszusnak is, ahol leszögezték, hogy *a társadalmi befogadás kulcsa a foglalkoztatás*. Ezért külön erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy javuljon a fogyatékos emberek hozzáférése a munkahelyekhez, lehetőleg a szabad munkaerőpiacon.

Magyarországon a korábbi évtizedekhez képest az elmúlt öt évben lényegesen több intézkedés született a tartósan akadályozott emberek integrációja érdekében, de átfogó eredményekről még nem lehet beszámolni. A munkaügyi szervezetben 1998-ban megkezdett foglalkozási rehabilitációs program továbbra is birkózik a kapcsolódó politikák lemaradásaival, a minősítő és ellátórendszerek foglalkoztatás ellen ható anomáliáival.

Ezt támasztja alá a KSH 2002-ben készült felvétele is, melyet a megváltozott munkaképességű és tartós fogyatékossgal élő népesség körében végzett. Az eredmények azt mutatják, hogy a téma Magyarországon folyamatosan aktuális, mivel az érintettség igen magas. A megkérdezett 15-64 évesek több mint 11 %-a jelezte, hogy van olyan egészségi problémája, fogyatékossga, mely a vizsgálatot megelőző félévben akadályozta, korlátozta normál életvitelében. A tartós egészségi problémával, fogyatékkal élők munkaerő-piaci lehetőségei erősen

* A fejezet szerzője: Gere Ilona, Foglalkoztatási Hivatal, Kutatási Iroda

behatároltak, *tíz érintettből mindössze egy dolgozik*, és a foglalkoztatottság lehetősége többnyire csak azok számára adott, akiknek olyan típusú problémája van, mely őket a munkavégzésben csak kevéssé vagy egyáltalán nem akadályozza.

Míg a mintába került 15-64 éves népesség 54 %-a foglalkoztatott, addig a tartósan károsodottak közül mindössze 12 %. A teljes minta 42 %-a gazdaságilag nem aktív, míg az egészségkárosodottak 87 %-a tartozik ebbe a csoportba. A munkanélküli adatoknál kedvezőbbnek tűnik a helyzet, hiszen az akadályozottak 1,2 %-ával szemben a teljes minta 3,4 %-a munkanélküli. Ennek oka, hogy az érintettek többnyire felméri az elhelyezkedés kilátástalan voltát, s nem is keresnek állást, hanem elfogadják az utóbbi években erősen megszigorított, szerény összegű, de stabil rokkantsági ellátások nyújtotta lehetőségeket.

Miközben fontos leszögezni – s az európai rehabilitációs irány is egyértelműen ezt támogatja – hogy minden olyan tartósan akadályozott személy számára, aki alkalmassá tehető az elsődleges munkaerőpiacra való kijutásra, ezt kell célul tűzni, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az egészségükben tartósan károsodott emberek egy része – még eredményes rehabilitáció után sem tud napi 8 órában, kötött munkafeltételek mellett dolgozni. És sok esetben – átmenetileg (a teljes felépülés; a munkára való felkészítés stb. idejéig) – azok számára is szükség van valamilyen speciális, védett foglalkoztatás lehetőségére, akik a későbbiekben teljes értékű munkát tudnak végezni a nyílt munkaerőpiacon.

A KSH felmérése szerint a fogyatékos, megváltozott munkaképességű emberek körében *legnagyobb igény* (26,7%-ban) *az otthoni munkavégzési lehetőség* iránt mutatkozik, melyet szorosan követ *az egészségi problémát figyelembe vevő munka* (22,7%) és a *rövidített munkaidőben történő foglalkoztatás* (22,1%). Speciális (ún. védett) munkahelyet viszont kevesebben (10,1 %) igényelnének.

A megoldás tehát a sokszínű, rugalmas, átjárható munkalehetőségek megteremtése lehet a kirekesztéstől fenyegetett fogyatékos, megváltozott munkaképességű személyek számára, hogy minden megmaradt képesség valamilyen szinten hasznosulni tudjon, és az érintettek az állapotuknak leginkább megfelelő munkát végezheszenek.

A források ésszerűbb elosztása a ténylegesen rehabilitálhatók értéktermelő foglalkoztatása az elsődleges munkaerő-piacon, lehetőséget teremt arra, hogy az állami támogatások a csak részlegesen rehabilitálható, súlyosan károsodott emberek foglalkoztatását segítsék.

A hivatkozott felmérés eredménye szerint az otthoni munkavégzés lehetőségeinek bővítésével, a munkáltatóknak a részidős foglalkoztatásban történő érdekeltté tételével, a speciális foglalkoztatási formák kiépítésével vagy egyszerűen a közlekedés megszervezésével legalább 150 ezer olyan ember kaphatna lehetőséget értelmesebb, teljesebb életre, akik számára a társadalom ma legfeljebb csak igen szerény összegű, a megélhetési költségeket is ritkán fedező anyagi támogatást tud nyújtani.

Ezt segíthetik azok az *innovatív kezdeményezések*, fejlesztési elképzelések, melyek 2002-ben már jelentősebb támogatást kaptak hazai és uniós forrásokból.

Ilyenek voltak például a munkaügyi központok által indított saját kezdeményezésű, illetve a Munkaerőpiaci Alap Foglalkoztatási alaprész központi keretéből is támogatott *munkaerőpiaci programok*, melyekben egyik hangsúlyosan támogatott célcsoport az egészségkárosodottak voltak.

Komoly fejlesztést jelentett a szervezeten belül a *Rehabilitációs Információs Centrumok* (RIC) kialakítása. Ezekben a centrumokban – kiadványokból, szakkönyvekből, Internetről – naprakész információk találhatók a foglalkoztatási lehetőségekről, civil szervezetekről, jogszabályokról, támogatási formákról, foglalkozások egészségügyi körülményeiről, képzési lehetőségekről, gyógyászati segédeszközök beszerzési helyeiről stb. Több megyében az információs centrumban a rehabilitációs tanácsadás mellett orvosi, jogi és szociális-érdekvédelmi tanácsadást is működtetnek, melyre az elmúlt évben igen nagy igény mutatkozott. A RIC a komplex rehabilitációs szolgáltatás mellett új együttműködési forma lehetőségét is jelenti a foglalkozási rehabilitáció partnerszervezetei között.

2002-ben több PHARE program is támogatást biztosított a tartósan károsodott emberek rehabilitációjának, munkaerőpiaci integrációjának fejlesztésére. A legjelentősebb közülük *A foglalkozási rehabilitáció eszköztárának rendszerszemléletű fejlesztése* c. program, mely Magyarország Előzetes Nemzeti Fejlesztési Tervének „Emberi erőforrás-fejlesztés” fejezete prioritásait valósítja meg. A kedvezményezett terület Kelet-Magyarország három régiója, ahol az országos átlagnál kedvezőtlenebb munkaerőpiaci helyzet miatt a tartósan károsodott személyek foglalkoztatási esélyei rendkívül alacsonyak.

A program a fogyatékkal élő és megváltozott munkaképességű emberek esélyegyenlőségének elősegítését célozta a foglalkozási rehabilitáció négy kulcselemének (képzés, fejlesztő-felkészítés (terápiás foglalkoztatás), szolgáltatás, foglalkoztatás) – helyi kezdeményezésekre építő – fejlesztése segítségével. A pályázat keretében odaítélhető támogatás összege 6 millió Euró (a szerződéskötés időpontjában érvényes árfolyamon 1,5 milliárd forint). A támogatás 50 %-át hazai társfinanszírozó (a Munkaerőpiaci Alap Rehabilitációs Alaprész központi kerete) biztosítja. A lebonyolítandó projektek maximális időtartama 18 hónap. A 35 beérkezett pályázatból az értékelő bizottság 16 támogatását javasolta.

A megváltozott munkaképességű és fogyatékos emberek munkaerő-piaci esélyeinek növelését célozta az a *brit-magyar kísérleti program* is, amely 2002-ben indult a Dél-Dunántúlon. A program keretében az együttműködő brit képző és tanácsadó partner innovatív eljárásait adaptálják a magyar munkaerő-piaci viszonyokra a fogyatékos/megváltozott munkaképességű emberek megmaradt munkaképességének feltárásával, továbbá a meglévő munkaerő-piaci eszközök hatékony felhasználását segítik a munkaügyi központok, állami, önkormányzati intézmények, civil szervezetek és vállalkozások tevékenységének, szolgáltatásainak összehangolt működtetésével. Végül olyan személyes munkaerő-piaci szolgáltatást végző csoportot alakítanak ki, illetve készítenek fel, amely alkalmas lesz más régiók szakembereinek képzésére.

5. A GAZDASÁGILAG INAKTÍVAK

A hazai foglalkoztatás évek óta ismert problémája, hogy a munkanélküliség csökkenése nem, vagy alig hat a foglalkoztatottság növekedésére; ehelyett a munkavállalási korú népesség egyre nagyobb hányada válik inaktívvá. Bár 2002-ben nem romlott a helyzet, de nem is javult: a 15-64 éves népesség több mint 40 %-a maradt távol a munkaerőpiactól, önként vagy kényszerűségből.

5.1 táblázat

**A 15-64 éves népességben a gazdaságilag aktívak és inaktívak
száma és aránya**

Évek	15-64 évesek ezer fő	Gazdaságilag aktívak %-ban	Ebből:					
			Inaktívak					
			Összesen		férfiak		nők	
			ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
1992.	6.898,3	64,7	2.435,7	35,3	934,0	13,5	1.501,2	21,8
1993.	6.895,7	62,3	2.601,6	37,7	1.018,8	14,8	1.582,8	22,9
1994.	6.885,5	60,4	2.729,3	39,6	1.065,1	15,7	1.663,6	24,1
1995.	6.891,4	58,9	2.830,9	41,1	1.082,0	15,7	1.747,9	25,4
1996.	6.877,4	58,5	2.856,9	41,5	1.095,7	15,9	1.761,2	25,6
1997.	6.876,5	57,8	2.913,4	42,2	1.133,7	16,5	1.779,7	25,9
1998.	6.831,7	58,4	2.843,1	41,6	1.129,5	16,4	1.713,7	25,2
1999.	6.803,1	59,9	2.729,4	40,1	1.075,1	15,8	1.654,4	24,3
2000.	6.784,4	60,3	2.696,7	39,7	1.064,8	15,7	1.631,9	24,0
2001.	6.866,4*	59,7	2.767,7	40,3	1.095,1	15,9	1.672,6	24,4
2002.	6.862,7*	59,8	2.761,0	40,2	1.099,5	16,1	1.661,5	24,2

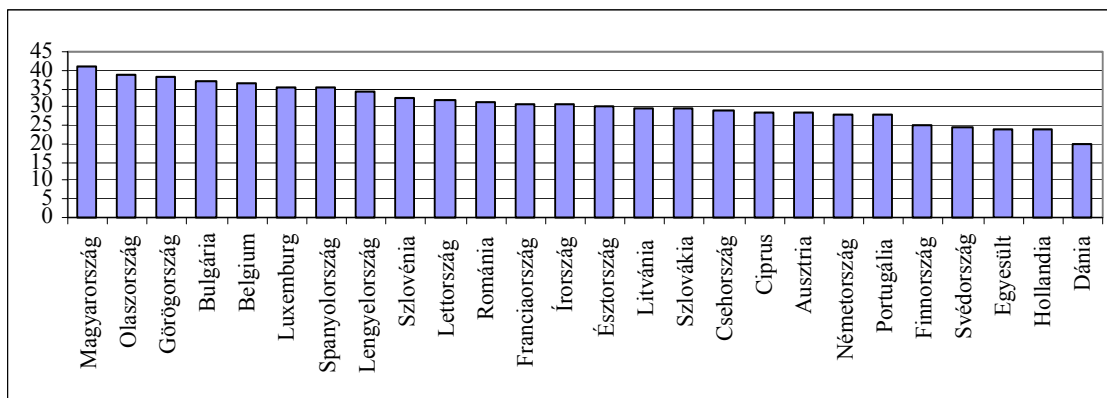
* 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

Az inaktívak – azaz a nem foglalkoztatott, de munkát sem keresők – aránya Magyarországon a legmagasabb, mind az EU tagállamokhoz, mind a csatlakozni szándékozókhoz képest.

14. ábra

**Az inaktívak aránya az EU tagországaiban és a csatlakozni kívánó országokban,
2001**

Adatforrás: Employment in Europe 2002, statisztikai függelék

**Az inaktívak aránya az EU-ban és a csatlakozni kívánó országokban nemenként,
2001**

	Ország	Férfi	Nő	Együtt
1.	Dánia	16,2	24,1	20,1
2.	Hollandia	15,7	32,9	24,2
3.	Egyesült Királyság	17,0	31,9	24,4
4.	Svédország	23,1	26,6	24,8
5.	Finnország	22,4	27,6	25,0
6.	Portugália	20,4	35,4	28,1
7.	Ausztria	20,6	37,5	29,0
8.	Ciprus	18,1	40,0	29,2
9.	Csehország	21,5	37,0	29,3
10.	Litvánia	25,5	33,5	29,6
11.	Szlovákia	22,6	36,4	29,6
12.	Észtország	25,5	34,4	30,1
13.	Németország	21,2	36,2	31,1
14.	Franciaország	25,2	38,0	31,6
15.	Írország	20,3	42,9	31,6
16.	Románia	25,7	37,6	31,7
17.	Lettország	27,3	36,4	32,0
18.	Szlovénia	27,5	37,5	32,5
19.	Lengyelország	28,4	39,2	33,9
20.	Luxemburg	24,0	48,0	35,9
21.	Belgium	26,5	45,8	36,1
22.	Spanyolország	22,0	48,3	36,2
23.	Bulgária	32,2	40,9	36,7
24.	Görögország	23,8	51,3	37,9
25.	Olaszország	25,9	52,7	39,4
26.	Magyarország	32,4	47,8	40,3

Adatforrás: Employment in Europe 2002, statisztikai függelék

Nem 40, „csak” 36 % az inaktívak aránya, ha a nemzetközileg használatos meghatározásoktól függetlenül a hazai munkavállalási kor szerint vizsgáljuk az aktivitás-inaktivitás mértékét.

A hazai munkavállalási kor alacsonyabb volta miatt a 15-64 éveseknél félmillióval kevesebb hazai munkavállalási korú közül 2002-ben csaknem 2,3 millió (2.298,3 ezer fő) volt inaktív; 37 ezer fővel több, mint egy évvel korábban (2.261,6 ezer fő).

A nyugdíjkorhatár folyamatos növekedése miatt bővülő létszámú munkavállalási korúak között nő az inaktívak aránya, azaz évről-évre valamivel többen lépnek ki a munkaerőpiacról (vagy be se kerülnek oda), alapvetően azért, mert az emelkedő nyugdíjkorhatárral nem járt együtt a munkalehetőségek bővülése.

Az inaktivitás a 90-es évek elejétől, hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de évről-évre növekszik és különösen a nők körében magas.

A munkavállalási korú gazdaságilag nem aktív népesség, 1990, 2001, 2002

ezer fő

Év	Munkavállalási korú			Ebből: gazdaságilag nem aktív			Nem aktívak a munkavállalási korúak %-ában
	férfi	nő	Együtt	férfi	nő	Együtt	
1990.*	3.107,2	2.849,6	5.956,8	567,9	765,5	1.333,3	22,4
2001.	3.226,1	3.091,4	6.317,5	977,4	1.284,2	2.261,6	35,8
2002.	3.214,3	3.145,6	6.359,9	977,2	1.321,1	2.298,3	36,1

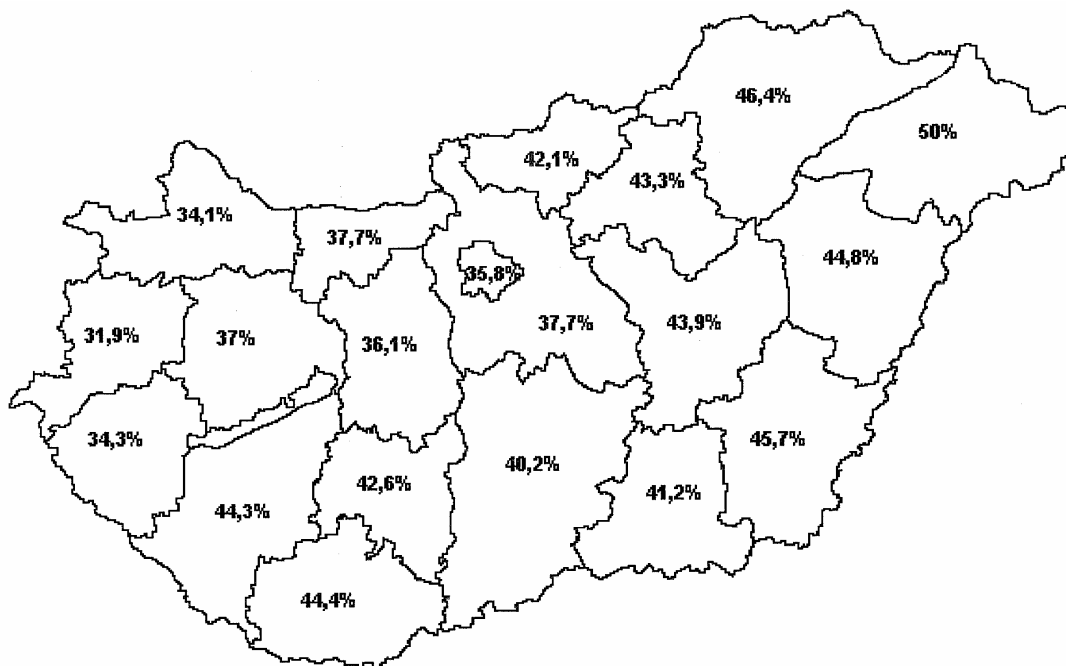
* 1990. évi népszámlálás

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

Az inaktívak csaknem 60 %-a nő; és a munkavállalási korú nők 42 %-a nem volt jelen a munkaerőpiacon. A megfelelő korú férfiak 30 %-a maradt távol.

Az inaktivitás tartósan magas, és emelkedő szintje a foglalkozási lehetőségek beszűkülésének, a munkahely-keresés nehézségeinek – mögöttük pedig a foglalkoztatáspolitikai lépéshátrányának tükrözője. A kevés eséllyel bíztató munkahely-keresés helyett a családba, a háztartásba visszavonulás (ami elsősorban a nők számára jelentett menekülési utat) és a nem-szervezett gazdaságban adódó munkalehetőségekből esetleg pótolható jövedelem százezrek számára tette elfogadható életformává a kimaradást a munka világából.

15. ábra

A gazdaságilag nem aktívak aránya a 15-64 éves népességben megyénként, 2002Országos arány: 40,3 %**Adatforrás:** Munkaerő-felmérések

5.1 Az inaktivitás okai

A 2002-ben inaktívnak minősülő hazai munkavállalási korúak (férfiak 15-61, nők 15-58 évesek) több mint 40 %-a korábban nem dolgozott (például mert tanult vagy tanul), csaknem 60 %-ának azonban korábban volt munkája.

Az inaktívak mintegy negyede akkor került ebbe a státuszába, amikor elvesztette állását, esetleg maga mondott fel, időszakos, alkalmi munkája befejeződött, vagy önálló vállalkozása tönkrement. Mintegy 11 %-uk gyermekgondozás miatt inaktív, s mindössze 3 %-uk vált inaktívvá betegség miatt vagy egyéb okból. A legnagyobb csoportot, az inaktívak csaknem 30 %-át a nyugdíjazottak tették ki. A 760 ezer, különböző okból nyugdíjazottak között 554 ezer fő rokkantság miatt nyugdíjas és inaktív.

5.4 táblázat

A munkavállalási korú gazdaságilag nem aktívak az utolsó munkájuk megszűnésének oka szerint, 2002

A megszűnés oka	fő			%		
	férfi	nő	Együtt	férfi	nő	Együtt
Elvesztette az állását	93.651	110.717	204.368	9,6	8,4	8,9
- mert korábbi munkahelye megszűnt	33.892	40.664	74.556	3,5	3,1	3,2
- mert munkaköre megszűnt	28.128	32.556	60.683	2,9	2,5	2,6
- egyéb ok miatt	31.631	37.498	69.128	3,2	2,8	3,0
Időszakos v. szezonális munka befejeződött	11.549	9.882	21.431	1,2	0,7	0,9
Önállóvállalkozását feladta	5.103	4.081	9.185	0,5	0,3	0,4
Önálló vállalkozása tönkrement	1.176	1.651	2.827	0,1	0,1	0,1
Közhasznú, közcélú, ill. közmunkája befejeződött	15.877	8.290	24.167	1,6	0,6	1,1
Felmondott	23.076	39.172	62.248	2,4	3,0	2,7
- munkakörülményei miatt	3.482	7.404	10.887	0,4	0,6	0,5
- anyagi okok miatt	6.141	4.310	10.451	0,6	0,3	0,5
- tanulás miatt	6.726	6.248	12.975	0,7	0,5	0,6
- egyéb ok miatt	6.726	21.210	27.936	0,7	1,6	1,2
Gyest, gyedet vett igénybe	3.809	252.278	256.087	0,4	19,1	11,1
Öregségi nyugdíjazás miatt	40.005	55.471	95.457	4,1	4,2	4,2
Korkedvezményes nyugdíjazás miatt	33.956	28.114	62.069	3,5	2,1	2,7
Rokkantsági nyugdíjazás miatt	257.609	230.610	488.219	26,4	17,5	21,2
Egyéb nyugdíjszerű ellátás miatt	4.210	6.022	10.232	0,4	0,5	0,4
Sorkatonai szolgálatra hívták be	2.932	232	3.164	0,3	0	0,1
Betegség miatt	14.178	19.566	33.743	1,5	1,5	1,5
Egyéb ok miatt	9.288	29.980	39.268	1,0	2,3	1,7
Korábban volt munkája	516.418	796.065	1.312.483	52,8	60,3	57,1
Korábban nem volt munkája	460.757	524.983	985.740	47,2	39,7	42,9
Munkavállalási korú gazdaságilag nem aktívak összesen	977.175	1.321.048	2.298.223	100,0	100,0	100,0

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

Az akár önkéntesen, akár kényszerűen választott inaktivitás anyagi megterhelést jelent az érintett családoknak, háztartásoknak: a munkajövedelem elmaradásán túl rájuk hárul az inaktív személy eltartásának költsége. A társadalmilag

hasznosnak vagy kívánatosnak minősülő esetekben a közösségi forrásokból ad hozzá segítséget az állam.

Ilyen mindenekelőtt a továbbtanulás miatti inaktivitás. A munkaerő-felmérésben szereplő, csaknem egymillió (986 ezer) személy közül, akinek korábban nem volt munkája, számíthatóan több mint 700 ezer a 15 éves kora után továbbtanuló fiatal.

5.1.1 A tanulók

Magyarországon az 1998. szeptember 1 óta az akkor általános iskolába lépett gyerekek 18 éves korúig tankötelesek, és majd csak utána lépnek ki a munkaerőpiacra.

Jelenleg a 8 általános befejezése után, 15 évesen munkavállalói korba lépnek, munkavállalóként jelenhetnek meg a munkaerőpiacon. Szerencsére évtizedek óta erősödő tendencia, hogy a fiatalok egyre nagyobb hányada tanul tovább; 2002-re már csaknem 50 %-ot ért el a 15-24 évesek között a továbbtanulók aránya.

5.5 táblázat

A nappali tagozaton tanuló fiatalok száma és aránya az 1959/1960-2001/2002-es tanévekben

Tanévek	15-24 évesek száma* ezer fő	Ebből: tanulók		A nők	
		száma	%	száma	aránya tanulók %-ában
1959/60	1.432,5**	267,1**	18,6	109,9	38,2
1969/70	1.696,4**	465,6**	27,4	200,2	43,0
1979/80	1.464,4**	371,8**	25,4	174,9	46,5
1989/90	1.445,5	531,6	36,8	255,1	48,0
1990/91	1.511,4	566,2	37,5	274,3	48,4
1991/92	1.561,0	590,2	37,8	289,2	49,0
1992/93	1.592,6	595,0	37,4	291,2	48,9
1993/94	1.609,4	615,9	38,3	307,9	50,0
1994/95	1.619,2	625,5	38,6	310,8	49,7
1995/96	1.618,9	635,9	39,3	317,2	49,9
1996/97	1.614,4	674,8	41,8	336,6	49,9
1997/98	1.596,5	675,9	42,4	338,6	50,1
1998/99	1.568,1	687,1	43,9	346,2	50,4
1999/2000	1.507,3	699,7	46,4	350,0	50,0
2000/2001	1.480,1	690,4	46,6	345,3	50,0
2001/2002**	1.436,9	681,0	47,4	340,6	50,0

* Az adott év január 1-i adat; 1991-2000. között a 2001. évi népszámlálást megelőzően ismert, még utólagos korrekcióra váró adat

** Népszámlálási adat; 2001-2002.

Adatforrás: KSH Évkönyvek és Munkaerő-mérlegek

A tanulók aránya csak a 17-18 éves korig magas, azaz a gimnázium és a szakmai képzést nyújtó iskolák befejezéséig. A 15-19 évesek között átlagosan minden tíz fiatalból 8 tanul. A következő korcsoportban, a 20-24 évesek között – korévenként csökkenő mértékben – egyre kevesebb a tanuló; a korcsoport átlagában minden tízből már csak alig több, mint 2 tanuló található.

A nappali tagozaton tanuló 15-24 évesek megoszlása életkor és iskolatípusok szerint az 2001/2002-es tanévben

Életkor	2002. I.1-én a népesség száma	Tanulók*		Ebből: iskola típus %-ban			
		ezer fő	%	általános	szak-	közép-	főiskola, egyetem
15	129,4	123,7	95,6	11,7	18,3	65,6	-
16	133,7	118,9	88,9	3,3	22,4	74,2	-
17	128,1	111,7	87,2	0,8	23,2	63,2	-
18	129,2	89,9	69,6	0,1	16,2	42,2	11,0
19	134,7	69,9	52,0	0,1	7,2	20,7	24,0
15-19	655,1	514,1	78,5	3,2	17,4	50,2	7,7
20	143,6	54,7	38,1	-	3,0	10,0	25,1
21	150,2	44,3	29,5	-	1,3	4,5	23,7
22	157,3	33,6	21,4	-	0,6	2,0	18,8
23	162,6	22,7	14,0	-	0,2	0,8	13,0
24	168,1	13,2	7,9	-	-	0,3	7,6
20-24	781,8	168,5	21,5		1,0	2,8	17,7
25 +		22,8	-				
Összesen		705,4					

* Tanévnnyitó (IX. 15.-i) adat

Adatforrás: OM adatközlés

A fiatalok továbbtanulása, a magasabb iskolai végzettség megszerzésének ambíciója reménykeltő. A 15-24 évesek már csaknem negyede végzett főiskolát, egyetemet, de a korosztályhoz tartozók csaknem a fele (46 %-a) még mindig csupán legfeljebb 8 általánost végzett.

A magasabb műveltségű korosztályok megjelenésére egyre égetőbb szükség van. A népszámlálási adatok szerint ugyanis az ország teljes népességében a 18 évesnél idősebbek 38 %-a érettségizett, de a 25 évesek és idősebbek között csupán 12,3 % az egyetemi, főiskolai végzettségű.

A 15-64 évesek körében sem jobb az arányok: 4,1 % általános iskolát sem végzett; 55,6 % 8-12 osztályt végzett, de nem érettségizett, 28,5 % az érettségivel és 11,8 % a diplomával rendelkezőké.

Az EU meghirdetett céljai szerint a tudás-alapú gazdaság megteremtése érdekében a tagállamoknak – az életen át tartó tanulás feltételeinek létrehozásán túl – 2010-ig el kell érniük, hogy a 22 éves fiatalok legalább 85 %-a rendelkezzen felső- középfokú végzettséggel; továbbá, hogy az egész életen át tartó tanulásban résztvevők aránya az Európai Unió átlagában érje el a 12,5 %-ot a felnőtt (25-64 éves) munkavállalási korú népességben.

Szerencsére Magyarországon sokan vannak, akik szívesen tanulnak. A munkaerő-felmérés szerint 2002-ben a foglalkoztatottak közül 147 ezren (többségében nők, 82 ezren), a munkanélküliek közül további 8 ezren (ugyancsak több nő, mint férfi), az inaktívak közül, a még az iskolarendszerben tanuló fiatalokon kívül további 75 ezren, együttesen mintegy 220 ezren tanultak. A

szintek az általános iskola 5. osztályától az egyetemet követő doktori képzésig terjedtek. A legtöbben – csaknem 70 %-uk – szakmai képzésben vett részt, a szakiskolától a diploma utáni képzésig.

A különböző munkaerőpiaci helyzetűek – így az inaktívak számára is – a tanulás, a több és szélesebb körű ismeret megszerzése egyúttal munkaerőpiaci esélyeiket is növeli.

És bár az iskolarendszerben tanuló fiatalok növekvő száma – formálisan – az inaktívak számát növeli, a tanulás miatti inaktivitás az ország elsőrendű érdeke marad.

5.1.2 A gyerekgondozáson lévők

A 70-es évek óta Európa-szerte drasztikusan lecsökkentek a születés-számok; Magyarországon is. (1960-ban még 146,5 ezer gyerek született, 2001-ben már csak 97 ezer, 2002-ben 96,8 ezer.)

Mint számos európai ország, Magyarország is aktív családpolitikát folytat elsősorban a születés-számok csökkenésének megállítása érdekében, úgy is, hogy a kisgyermekes szülőknek segítséget nyújt a munkaerőpiactól távol maradásra általában a gyermek 2 vagy 3 éves koráig.

A 60-as években Európában az elsők között bevezetett, kezdetben csak a munkaviszonyban álló nőkre kiterjedő támogatás az évtizedek során számtalanszor módosult. A legfontosabb változások közé tartozik, hogy valamennyi kisgyermekes anyja állampolgári jogon veheti igénybe, valamint, hogy azt, meghatározott feltételek között, bármelyik szülő igénybe veheti.

Ma Magyarországon háromféle gyerekgondozási támogatás létezik:

- Az állampolgári jogon igénybe vehető gyerekgondozási segély (gyes); azonos összegű, a gyermek 3 éves koráig igénybe vehető támogatás. 2002-ben az összeg – az öregségi nyugdíj legkisebb összegével azonosan – havi 20.100.- Ft volt.
- A szülést megelőzően meghatározott idejű munkaviszonnyal rendelkezők választhatják a gyerekgondozási díjat (gyed) ami a korábbi átlagkereset meghatározott hányada. A gyed 2 évig vehető igénybe. Összege 2002. január 1-től a napi átlagkereset 70 %-a, illetve maximum 83 ezer Ft lehetett; 2002-ben az átlagos havi díj 45.018.- Ft volt.
- 1993-ban, a munkahelyek tömeges megszűnésének időszakában, mintegy a munkanélküliség előli menekülés útjaként vezették be a gyerekgondozási támogatás (gyet) rendszerét. Ezt a formát a saját háztartásukban 3 és több kisgyermeket nevelő anyák vehetik igénybe, a gyermekek meghatározott életkoráig. A támogatás havonta fix összegű, (2002-ben 20.100.- Ft), ugyancsak azonos az öregségi nyugdíj legkisebb összegével.

A jogosultak számára a gyes és gyet igénybevételének időszaka egyúttal a majdani a nyugdíjra jogosító szolgálati időnek számít.

A gyerekgondozási támogatás különböző formái az évtizedek során a nők százazreinek adtak módot – időlegesen – a munkaerőpiac elhagyására.

Évtizedeken keresztül volt mód a visszatérésre is: a munkáltatók kötelesek voltak a korábbi beosztásukban foglalkoztatni őket – távollétük alatt is a cég létszámában szerepeltek.

Az egykori vállalatok, szövetkezetek tönkremenése, s vele a munkahelyek tömeges megszűnése, a gazdaság felgyorsult átalakulása közepette azonban egyre kevésbé volt hová visszamenni. A fiatal anyák tömege maradt munka nélkül. A beszűkült munkaerőpiacon azonban, az évről-évre csökkenő gyermekszám mellett sem csökkent a gyermekgondozást igénybevevők száma, mert ez a társadalom által erkölcsileg és szerény anyagiakkal is támogatott státusz, miközben a gyermekekkel együttlét időszaka, egyúttal felmentést ad a többnyire reménytelennek ítélt munkahely-keresés kényszere alól is.

5.7 táblázat

A gyermekgondozás miatt a munkaerőpiactól távol maradók száma 1980-2002

ezer főben

Év január 1.	Gyes-en, gyed-en levő			Gyet	Együtt
	férfiak	nők	Együtt		
1980.	0,1	263,9	264,0	-	264,0
1990.	1,2	243,5	244,7	-	244,7
1991.	1,3	250,3	251,6	-	251,6
1992.	1,8	260,3	262,1	-	262,1
1993.	1,7	260,4	262,1	-	262,1
1994.	2,2	252,4	254,6	24,1	278,7
1995.	5,2	246,8	252,0	33,0	285,0
1996.	4,6	226,0	230,6	44,6	275,2
1997.	2,0	245,1	247,1	48,1	295,2
1998.	1,0	238,0	239,0	52,0	291,0
1999.	1,0	243,0	244,0	55,9	299,9
2000.	1,0	242,3	243,3	53,8	297,1
2001.	1,0	245,8	246,8	52,6	299,4
2002.	1,0	244,8	245,8	51,3	297,1
2002.*	3,6	237,1	240,7	45,8	286,9

* Munkaerő-felmérés éves átlaga

Adatforrás: Munkaerő-mérlegek, KSH., Munkaerő-felmérés 2002., KSH, 2003.

A gyermekgondozáson lévők újbóli foglalkoztatási esélyeit az évek során több felmérés is vizsgálta.

A legfrissebb elemzést 2002. tavaszán, a munkaerő-felmérés kiegészítő kérdőívére kapott válaszokból Frey Mária készítette.⁶¹ A felmérés a gyermeknevelési támogatások valamelyik formáját igénybe vevőkön kívül azokra az inaktív személyekre is kiterjedt, akik a korábbi munkaerő-felmérések során úgy nyilatkoztak, hogy szeretnének rendszeres munkát találni, de azért nem

⁶¹ Frey Mária: A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő és a családi okokból inaktív személyek foglalkoztatásának lehetőségei és akadályai. A HV 9918-13 Phare-program keretében végzett statisztikai kutatás záró tanulmánya, 2002. aug.

keresnek állást, mert a munkavállalásban gyermek-elhelyezési problémák, illetve egyéb családi kötelezettségek akadályozzák őket.

A tanulmány gazdag anyagából itt csak a visszatérés esélyére vonatkozó megállapításokat ismertetjük.

A felméréskor a gyermekgondozáson lévők 283 ezres sokaságából korábban 217 ezer volt foglalkoztatott. Közülük 98 ezer vissza tud és akar térni előző munkahelyére, 21 ezer azonban nem. 98 ezernek időközben megszűnt a munkahelye, vagy létezik ugyan, de az nem kívánja alkalmazni.

A munkaerőpiacra visszatérni kívánók aránya növekszik, már csaknem 70 % szeretne (újból) dolgozni.

A munkaerő-felmérés éves adatai szerint a korábbi munkahelyükre visszatérés esélye leginkább a 83 ezer gyed-en lévő többsége számára adott. Közülük mindössze 379 fő keresett aktívan munkát, tudva, hogy nem képes, vagy nem kíván régi munkahelyére visszamenni. A nagy többség, különösen a munkaerőpiactól tartósan távol lévő, a gyest és a gyet-et igénybevevők visszatérése egyre nehezebb. 1999-ben a gyesen lévők jó kétharmadának esetében legfeljebb 3 év telt el az utolsó munkavégzés óta, 2002-re ennek átlagos időtartama négy évre nőtt. A gyet-en lévők fele pedig már 1999-ben is több mint 7 éve dolgozott utoljára, 2002-ben már jó kétharmaduk.

A visszatérés esélyei enyhén romlanak. A tanulmányban közölt, a régebbi vizsgálatok eredményeit összehasonlító táblázat szerint:

5.8 táblázat

A gyesen, gyeden lévők megoszlása az ellátási idő letelte utáni visszatérés lehetősége szerint, 1993, 1995, 1999, 2002.

	%			
A visszatérés lehetősége	1993.	1995.	1999.*	2002.
A munkáltató megszűnt	8,6	9,2	10,0	12,3
Munkáltatója létezik, de nem kívánja őt alkalmazni	34,3	29,8	32,4	32,5
Munkáltatója alkalmazná, de nem akar oda visszatérni	6,7	8,7	11,2	9,9
Munkáltatója alkalmazná és vissza is akar oda térni	50,4	52,3	46,4	45,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

* Születési szabadságon lévőkkel együtt.

Forrás: Frey, idézett tanulmány, 6. sz. táblázat

Holott időközben több, a munkaerőpiacra visszajutásukat elősegíteni hivatott intézkedés is született: például a másoddiploma ingyenes megszerzésének lehetősége, szak- és átképzésük támogatása a Munkaerőpiaci Alapból stb. Az érintettek csaknem fele ismerte is a lehetőségeket, de csak töredékük élt vele.

A régi munkahelyükre visszatérni nem kívánók harmada még egy gyermeket szeretne. További harmaduk a több műszak, a munkába járás (közlekedés) nehézségei vagy éppen az alacsony keresetek miatt nem kívánt a régi munkahelyén dolgozni; egyharmaduk pedig a családi élet megszervezésének nehézségeire hivatkozott.

Az utóbbi azonban általánosabb gond. A gyermekfelügyeletet, az idős-gondozást, beteg-ellátást, a háztartási munkában a fizetett segítséget egyelőre kevesen tudják megfizetni, de a többség maga is idegenkedik attól, hogy ilyen szolgáltatásokat akár igénybe vegyen, akár maga végezzen. Mindössze 13 %-uk venne, további 15 % nyújtana is ilyen szolgáltatást.

Egyelőre a gyes-en és a gyet-en lévők számára engedélyezett, napi 4 órás munkavégzésnek sincsenek meg a feltételei. A gyermeknevelési támogatást igénybe vevőknek csupán 7,5 %-a folytatott kereső tevékenységet az ellátás ideje alatt, holott sokkal többen vállalnának munkát, ha ilyet találnának.

Az otthon maradt nők három, legáltalánosabb igénye, amelyek teljesülése komolyan segítené a munkaerőpiacra visszajutásukat:

- a rugalmas munkakezdés- és befejezés, azaz a munkaidő hozzáigazítása családi kötelezettségeikhez;
- a teljes munkaidő részmunkaidőre cserélhetősége;
- rendkívüli távollét engedélyezése, ha a család miatt ez szükségessé válik.

A tanulmány számos javaslatot fogalmaz meg a kisgyermeket nevelők munkaerőpiaci re-integrációja érdekében.

A munkaerő-felmérés éves adataiból kitűnik, hogy a gyermekgondozási támogatásban részesülők közül mindössze 17,2 ezren minősültek egyúttal foglalkoztatottnak, nagyjából ugyanannyian, mint egy évvel korábban (17,6 ezer fő).

2002-ben valamivel többen kerestek aktívan munkát (3,5 ezer) mint egy évvel azelőtt (2,2 ezer). Az aktív munkakeresés egyfelől összefügg a támogatott gyermekgondozási időszak befejeződésével – előtte már sokan keresik a jövőbeni munkahelyet. Másfelől azonban érzékelhető az összefüggés a munkaerőpiac állapotával: 1999-ben, amikor a foglalkoztatás nőni kezdett, az akkor gyermekgondozáson lévők közül 9,6 ezren igyekeztek maguknak is munkát találni.

A nagy többség számára azonban még nyitott kérdés: dolgozó lesz-e, vagy pedig inaktív marad a gyermekgondozási időszak után is.

5.1.3 A munkavállalási korban nyugdíjazottak

Magyarországon 2002-ben éves átlagban több mint 3 millióan (3.093,1 ezer fő) részesültek nyugdíjban vagy nyugdíjszerű ellátásban, azaz a tízmilliós népesség 30 %-a, a 15 évesnél idősebbeknek 35 %-a.

A több mint 3 millió nyugdíjas meghatározó többsége, csaknem 2,5 millió fő (2.457,3 ezer) öregségi, vagy rokkantsági nyugdíjban részesül. Egyharmaduk (817 ezer fő) a magyar jogszabályok szerint munkavállalási korú.

A munkavállalási korban nyugdíjazottak 1990-ben a 4,4 %-át, 2001-ben (2002. január 1-én) a 10, 2003. (január 1-én) már a 13,2 %-át tették ki az időközben a nyugdíjkorhatár emelkedése miatt az 1990 óta 5,9 millióról 2002-re 6,3 millióra gyarapodott munkavállalási korúnak.

A 2002-ben 2,3 milliós inaktív munkavállalási korú népesség 36 %-át a különböző jogcímen nyugdíjazottak adják.

A magyar jogszabályok többféle módot nyújtanak a munkaerőpiac korai elhagyására.

- * Korkedvezménnyel, az általános nyugdíjkorhatárt akár 8-10 évvel is megelőzően mehetnek nyugdíjba bizonyos szakmák dolgozói, az egészségre ártalmas, vagy különlegesen kedvezőtlennek tekintett munkakörökben dolgozók. E régtől létező rendelkezések felülvizsgálatának szükségessége több éve napirenden van ugyan, főként az idők során a jelentősen megváltozott technikák, technológiák alkalmazása miatt, a felülvizsgálat azonban évről-évre halasztódik.

Az elmúlt években két nagy, érintett szakmában, a bányászatban és a honvédségnél végrehajtott, s a honvédségnél, valamint a vasútnál és más ugyancsak érintett szakmában várható további leépítések nem kedveznek a tervezett felülvizsgálatnak – egyelőre a korhatár előtti, korkedvezményes nyugdíjazás valamennyi fél számára a legkevésbé fájdalom megoldásnak látszik.

- * Rokkantság, baleset miatt. A korai nyugdíjazások több mint 70 %-ára a munkásélet során szerzett betegségek, elszenvedett balesetek miatt kerül sor. A rossz egészségi állapotnak igen sok összetevője van, általános egészségügyi állapotoktól, az egészséges életmód elégtelen kultúrájáig, a védőeszközök gyakori mellőzéséig stb. Közrejátszanak azonban morális tényezők is: a közhiedelem szerint még mindig elég egyszerű hozzájutni a munkaképesség csökkenését igazoló papírokhoz. A „leszállékoltatás” ma elsősorban a leépítésekhez kapcsolódik: az érintettek – érthetően – szívesebben vállalják a szerényebb, de rendszeres járulékot, mint a bizonytalan kimenetelű állás-keresést.

- * A 90-es évek elején, a munkanélküliség drámai növekedésének időszakában vált lehetővé az előre hozott öregségi nyugdíjazás. A tömeges elbocsátások idején a korengedményes nyugdíjazás lehetőségével élhettek azok, akiknek meghatározott időszak hiányzott még a teljes nyugdíjhoz. Ez a lehetőség – mint Európa-szerte – Magyarországon is erősen beszűkült, s a leépítő munkáltatók számára eléggé költségessé vált (a hiányzó évekre előre be kell fizetni az érintettek nyugdíj-járulékát). Ma már kevés cég él ezzel a lehetőséggel, bár az idősebb dolgozók esetében, jelentősebb létszám leépítésekor egyes (nemzetközi) cégek így is vállalják az elbocsátás helyett. A 90-es évek elején-közepén foglalkoztatáspolitikai okból nyugdíjazottak állománya mára a töredékére zsugorodott; az érintettek zöme az évek során átkerült a korhatár szerint nyugdíjazottak közé. (1998 óta a munkanélküliek között szerepelnek és havonta fix összegű, ún. nyugdíj előtti munkanélküli segélyben részesülnek azok a regisztrált munkanélküliek, akiknek legfeljebb öt év hiányzik a nyugdíj-korhatár eléréséig.)

A munkavállalási korú nyugdíjazottak állománya

ezer főben

Évek január 1-én	Munkavállalási korú nyugdíjazott*			Ebből: az adott évben	
				Foglalkoztatáspolitikai	rokkantsági, baleseti
	férfi	nő	Együtt	okból nyugdíjazott	
1990.	176,4	87,4	263,8	27,0	61,3
1991.	200,4	104,3	304,7	37,5	66,3
1992.	236,9	129,5	366,4	46,1	64,4
1993.	267,0	152,0	419,0	43,0	62,7
1994.	275,9	161,8	437,7	41,1	62,4
1995.	284,0	177,0	461,0	34,1	61,0
1996.	296,5	184,6	481,1	44,0	62,0
1997.	305,4	198,8	504,2	42,5	55,4
1998.	304,6	207,5	512,1	16,6	49,3
1999.	306,8	228,6	535,4	3,3	48,0
2000.	322,0	246,8	568,6	3,3	54,2
2001.	317,9	240,7	558,6	3,7	58,8
2002.	361,7	270,1	631,8	3,3	53,2

* A foglalkoztatott munkavállalási korú nyugdíjasok nélkül

Adatforrás: Munkavállalási korú nyugdíjazott: Munkaerő-mérleg 2002. január 1. KSH, 2002.
Foglalkoztatáspolitikai, rokkantsági baleseti adatok: ONyI adatközlés.

A korhatár alatt nyugdíjazottak sokaságának a szervezett gazdaság évek óta csak szerény munkalehetőségeket kínál. (Pontosabban: a 72 ezer foglalkoztatott és a 6.300 munkanélküli a gazdaságilag aktívak között szerepel.) Az inaktívak között jobbra csak passzív munkanélküliek találhatók; 2001-ben mintegy 5 ezren, ezúttal 3,8 ezren dolgoztak volna szívesen, de nem kerestek aktívan munkát.

5.1.4 Az egyéb okból inaktívak

Mint az előzőek mutatták, az inaktívak csaknem 80 %-ának társadalmilag elfogadott és támogatott oka van a munkaerőpiactól távol maradásra. Évek óta azonban több mint félmillió munkavállalási korú férfi és nő inaktivitásának nincs ismert, társadalmilag is elfogadott indoka. Eltartásuk teljes mértékben a családra hárul. Feltehetően a háztartásban hasznosítják magukat, a családnak kiadásokat megtakarítva.

A még oly szerény, de rendszeres (látható) jövedelem nélküliek jelen vannak minden korosztályban.

A munkaerőpiacról ismert indok nélkül távollevők korcsoportok szerint, 2002

Korcsoport	Inaktív		Ebből: ismert indok nélkül					
	ezer fő	%	ezer fő	az inaktívak %-ában	férfi		nő	
					ezer fő	%	ezer fő	%
15-19	590,9	93,2	96,3	16,3	51,7	17,5	44,6	15,1
20-24	334,5	45,2	95,5	28,6	52,9	35,4	42,6	22,9
25-29	203,7	24,9	62,5	30,7	28,1	57,6	34,4	22,2
30-34	155,3	22,0	56,0	36,1	20,9	67,9	35,1	28,2
35-39	111,5	18,0	50,9	45,7	17,6	53,0	33,4	42,5
40-44	121,7	18,4	59,7	49,1	20,4	42,6	39,3	53,3
45-49	179,4	22,3	64,4	35,9	21,6	28,5	42,8	41,3
50-54	227,8	31,3	50,6	22,2	16,9	17,1	33,7	26,2
55-59*	300,4	59,0	27,4	9,1	12,3	98,6	15,1	8,7
60-61	73,1	78,9	1,5	2,1	1,5	2,1	-	-
Együtt	2.298,3	36,2	564,8	24,6	243,8	24,9	321,0	24,3

* A nőknél 55-58 év

Adatforrás: KSH adatközlés

Különösen a fiatal férfiak között magas a csak egyéni, családi okkal magyarázhatók távolléte: több mint százezer 19-24 éves férfi élt eltartottként a háztartásban. A nők aránya főként a 35-49 évesek körében magas.

Önkéntes vagy kényszerű döntésüket természetesen csak az egyéni élethelyzetek ismeretében lehetne értékelni. (A roma férfiak és nők nyilvánvalóan nem önként választották a munkaerőpiacról kiszorulást, s eléggé érthetően adták fel az aktív munkakeresést.) A tapasztalatok szerint azonban elsősorban ebben a körben találhatók, akik a szervezett gazdaságon kívül keresik megélhetésüket, jellemzően a helyi kisvállalkozások, a mezőgazdasági önállók, s a sokféle alkalmi szolgáltatást igénylő háztartások környezetében. (Ilyen munkát természetesen a szervezett gazdaságban dolgozók is vállalnak – ugyancsak függetlenül a szervezett gazdaságtól.)⁶²

A szervezett (bejelentett, adózó) gazdaságot kikerülő munkák csak meghatározott feltételek esetén lesznek számba vehetőek. A szükséges feltételek megteremtésével (alapvetően a munkajogi szabályozás átalakításával és a

⁶² E rétegről írja Szalai Júlia: „... a köztudatban élő minden ellenkező előjelű ítélkezés ellenére, a munkanélküliek – akár férfiak, kár nők, akár kaptak/kapnak segílyt, akár sohasem vétettek regisztrációba – *rengeteget dolgoznak*. Csakhogy munkavégzésük színterei kívül esnek a társadalmilag elismert, adózott bérrel és társadalombiztosítási kártyával javadalmazott szervezett munka világán. Ez utóbbira nemigen vezet az útjuk, még akkor sem, ha valaha egyszer talán szakmával rendelkeztek. A mai hazai munkapiac (többek által elemzett) szélsőséges szegmentáltsága mögött lezajlott gazdasági és társadalmi folyamatok következményei mára láthatóvá váltak. E folyamat azonban a képzetlenebb és kevésbé versenyképes rétegek egyértelmű kiszorulásával, illetve a feketegazdaságba való beszorulásával járt. A két gazdaság között ma szinte nincsen átjárás, és a szélsőséges szegmentáltság következtében az utóbbiból nincsen kitörési pont. A körbezárt helyzet által szült sokrétű rövidtávú ellenérdekeltség közepette így azután a látástól vakulásig végzett munka – a „fekete” munka – maga lesz a kirekesztődés legfőbb biztosítékává”
{Szalai Júlia: *A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon, Szociológiai Szemle, 2002/4. 34-50. old.*}

foglalkoztatást terhelő adók és járulékok jelentős mérséklésével) Európa több országához hasonlóan Magyarország is lépeshátrányban van.

5.2 Az inaktivitás növekedése

A munkavállalási korú inaktívok nagy csoportján belül a tanulók és a gyermekgondozáson lévő csaknem egymillió (982 ezer fő) munkaerőpiaci távolléte, sőt létszámuk további növekedése kifejezetten kívánatos. A nagyobbik hányad – a nyugdíjazottak és az ismert indok nélkül távolmaradók – több mint 1,3 milliós létszámának viszont erőteljes csökkentésére kellene törekedni.

Annál is inkább, mert a munkavállalási korúak inaktivitásának 1992 óta tartó, összességében több mint 600 ezer fős növekedésében mind a nyugdíjazás, mind pedig az ismert indok nélküli távolmaradás meghatározó szerepet játszik.

5.11 táblázat

A munkavállalási korú, gazdaságilag nem aktív népesség összetételének változása 1992 és 2002 között

Évek	Gazdaságilag inaktívok ezer főben	Ebből:							
		Tanuló*		Gyermekgondozáson lévő (gyet-tel)**		Nyugdíjazott***		Egyéb indok	
		ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
1992.	1.677,4	652,8	38,9	240,2	14,3	383,8	22,9	400,6	23,9
1993.	1.830,1	684,0	37,4	236,2	12,9	437,5	23,9	472,4	25,8
1994.	1.949,5	708,1	36,3	247,6	12,7	476,5	24,4	517,2	25,6
1995.	2.104,5	746,1	35,5	303,9	14,4	534,3	25,4	520,2	24,7
1996.	2.136,8	763,7	35,7	325,5	15,2	549,1	23,7	498,5	23,4
1997.	2.250,2	775,1	34,4	331,4	14,7	626,2	27,9	517,5	23,0
1998.	2.231,7	697,0	31,2	276,4	12,4	683,6	30,6	574,7	25,8
1999.	2.073,4	707,2	34,1	276,0	13,3	662,2	31,9	428,0	20,7
2000.	1.997,1	710,2	35,5	283,6	14,2	506,4	25,4	496,9	24,9
2001.	2.261,6	706,6	31,2	294,5	13,0	660,2	29,2	600,3	26,6
2002.	2.298,3	707,4	30,8	286,9	12,5	739,2	32,2	564,8	24,5
Ebből nő									
1992.	955,0	320,2	33,5	237,1	24,8	151,0	15,8	246,7	25,9
1993.	1.028,6	337,0	32,8	232,4	22,6	174,3	16,9	284,9	25,7
1994.	1.101,4	351,1	31,9	241,7	21,9	198,9	18,1	309,7	28,1
1995.	1.236,0	367,4	29,7	297,5	24,1	252,1	20,4	319,0	25,8
1996.	1.257,4	379,4	30,2	321,0	25,5	257,2	20,5	299,8	23,8
1997.	1.333,1	385,9	28,9	327,6	24,6	320,2	24,0	299,4	22,5
1998.	1.285,8	346,6	27,0	272,8	21,2	338,2	26,3	328,2	25,5
1999.	1.177,0	356,2	30,3	272,2	23,1	309,2	26,3	239,4	20,3
2000.	1.116,3	357,7	32,0	279,6	25,0	195,6	17,5	283,4	25,5
2001.	1.284,2	354,6	27,6	290,2	22,6	353,0	27,5	286,4	22,3
2002.	1.321,1	358,2	27,1	281,9	21,3	360,0	27,3	321,0	24,3

* Eltér a tanév kezdeti adatoktól

** A foglalkoztatottak és az aktívan munkát keresők nélkül

*** A rokkantsági és öregségi nyugdíjazottak

Adatforrás: Munkaerő-felmérés 2002., KSH, 2003.

Valószínűsíthető, hogy az inaktívaknak most már csaknem 60 %-át (57,3) kitevő két csoport tagjainak jó része két rossz közül választva fogadta el inkább az inaktív, sok esetben eltartott státuszt.

Az inaktívak közül ugyanis sokan szeretnének dolgozni; az akadályokat a foglalkoztatás adott körülményei jelentik.

5.3 Az inaktívak foglalkoztatási törekvései

A korábban foglalkoztatottból munka nélküli, majd munkanélküliből inaktívvá vált, vagy a foglalkoztatottságát gyermekgondozás, vagy korai nyugdíjazás miatt feladó férfi és nő közül sokan szívesen dolgoznának, csakúgy, mint a munkaerőpiacra eddig belépni nem tudók.

Az alábbi adatok a 15-74 évesekre vonatkoznak, de mint tudott, a dolgozni kívánók meghatározó többsége munkavállalási korú (a hazai nyugdíjkorhatár felettiek közül mintegy 30 ezren dolgoznának).

5.12 táblázat

Munkára váró inaktívak, 2000-2002

ezer főben

Dolgozna*	2000.	2001.	2002.	Ebből: 2002-ben	
				férfi	nő
Szeretne munkát, de nem keresett, mert bátoratlan (passzív munkanélküli)	106,9	105,8	117,6	69,4	48,2
Szeretne rendszeres munkát, de nem keresett, különböző okok miatt	444,8	279,7	311,7	129,5	182,2
Keresett munkát, de nem aktívan, vagy nem áll rendelkezésre	8,7	10,3	9,5	3,5	6,0
Együtt:	560,4	395,8	438,8	202,4	236,4
A munkavállalási korú inaktívak %-ában	20,8	17,6	15,9	-	-

* 15-74 évesek

Adatforrás: Munkaerő-felmérések

A munkát remélik – ha maguk nem is járnak utána – évek óta lényegesen többen vannak, mint az aktívan állást keresők, vagy a regisztrált munkanélküliek.

Arra a kérdésre, hogy miért nem keres munkát, ha szeretne dolgozni, a válaszok alapvetően az egyéni élethelyzeteket, tapasztalatokat tükrözik. A passzív munkanélkülieken kívül, akik úgy vélik: nem érdemes keresni, mert úgysem találnának; nincs számukra munkahely, mert hiányzik a megfelelő képzettségük, túl fiatalok, vagy túl idősök stb., a nagy többség különféle egyéb okokra hivatkozott: egészségi állapotára, családi kötelezettségeire, régebbi munkahelyéről a visszahívó üzenet kivárására stb. Az egyéni, családi körülmények miatt esetenként valóban csak vágyott, remélt lehetőségként fogalmazódik meg a munkavállalás. Sokan azonban valószínűleg készek és képesek lennének változtatni körülményeiken, ha munkaalkalom kínálkozna számukra.

Annak érdekében, hogy a munkát kereső és a munkára váró együttesen 7-800 ezer ember dolgozhasson, a gazdaságpolitikával és a szociálpolitikával összehangolt foglalkoztatáspolitikának együttesen kell elhárítania a foglalkoztatás növelésének akadályait. Legfőképpen a két, Európa számos országában jól ismert gátját: a foglalkoztatás túlszabályozottságát és (a szervezett gazdaságban) a munkajövedelmeket terhelő magas költségeket. 2002-ben bár voltak kezdeményezések, egyik területen sem sikerült érdemben előrelépni.

II. A MUNKAERŐPIAC NÉHÁNY TOVÁBBI JELLEMZŐJE

6. REGIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEK A MUNKAERŐPIACON*

Magyarországon – hasonlóan a közép-kelet európai országok többségéhez – jelentős mértékben növekedtek a gazdasági teljesítmény, a termelékenység, a foglalkoztatottság, a munkanélküliség és a bérek regionális különbségei a rendszerváltást követő időszakban. Különösen aggasztó, hogy a legutóbbi években sincs jele a régiók, helyi munkaerőpiacok, településtípusok közötti különbségek csökkenésének. Ellenkezőleg a megyék, kistérségek szintjén folyamatosan növekszenek a foglalkoztatottság és munkanélküliség mutatóiban megfigyelhető eltérések. Az ország egyre inkább e nyertes és vesztes térségek markánsan elkülönülő csoportjaira szakad.

6.1 A munkanélküliség és foglalkoztatottság regionális különbségei

6.1.1 A tervezési statisztikai régiók közötti különbségek

A Központi Statisztikai Hivatal a hét tervezési statisztikai régió⁶³ szintjén publikálja a munkaerő-felmérés regionális idősorait. A 6.1 táblázat adatai azt mutatják, hogy a foglalkoztatottság, a munkanélküliség különbségei ezen a regionális szinten némileg csökkentek az elmúlt években. A folyamat egészen 2001-ig tartott, a 2002. év adatai már újra a különbségek emelkedését mutatják. Jelenleg a nyugat-dunántúli és a közép-magyarországi régió munkanélküliségi rátája 4 százalék körüli, miközben az észak-magyarországi, észak-alföldi és dél-dunántúli régióban a munkanélküliségi ráta eléri a 8-9 százalékot. A legmagasabb és a legalacsonyabb munkanélküliségi ráták hányadosa 2001 és 2002 között 2,0-ról 2,2-re növekedett. A foglalkoztatási arány területi különbségei 2002-ben a régiók szintjén változatlanok voltak. A legmagasabb és a legalacsonyabb foglalkoztatási arány hányadosa az elmúlt négy évben 1,3 volt.

A tervezési statisztikai régiók szintjén a foglalkoztatási és munkanélküliségi ráták különbségei nemzetközi összehasonlításban nem túlságosan nagyok. A gond az, hogy Magyarország esetében a régiók szintjén végzett elemzések nem adnak valós képet a helyi munkaerőpiacok állapotáról, mivel a munkaerőpiac viszonylag kis méretű, zárt helyi munkaerőpiacokra szegmentálódik melyek mérete leginkább a kistérségek nagyságának felel meg.⁶⁴ A regionális különbségek döntő része a nagyrégiókon belül a megyék, a kistérségek, illetve a települések között található.

* A fejezet szerzője Fazekas Károly MTA Közgazdasági Kutatóközpont

⁶³ Magyarországon jelenleg 7 statisztikai-tervezési régió (NUTS-2 szint), 19 megye és a főváros, Budapest (NUTS-3 szint), 150 statisztikai kistérség (NUTS-4 szint) és 3200 település, helyi önkormányzat található. A kistérségek átlagos mérete 620,2 km², a lakosság átlagos száma 77.279 fő, az átlagos laksűrűség 108,5 fő/km².

⁶⁴ Az OECD 2002 évi ország jelentése - figyelembe véve a rezervációs béreket és a közlekedési költségeket - az elmaradott régiókban maximum 16 kilométerre becsülte az egyes településekhez tartozó helyi munkaerőpiac átlagos méretét.

Regionális különbségek a tervezési statisztika régiók foglalkoztatottsági arányai és munkanélküliségi rátái között (1999 – 2002)

Régiók	1999.	2000.	2001.	2002.
Foglalkoztatási arány				
Közép-Magyarország	65,4	67,3	66,5	66,9
Közép-Dunántúl	64,9	66,5	65,1	65,9
Nyugat-Dunántúl	69,8	70,5	68,9	69,5
Dél-Dunántúl	58,8	60,4	58,5	57,3
Észak-Magyarország	54,4	56,8	55,8	55,6
Észak-Alföld	53,8	55,4	54,8	54,1
Dél-Alföld	61,2	62,6	61,8	60,1
Összesen	61,5	63,1	62,1	61,9
Minimum	53,8	55,4	54,8	54,1
Maximum	69,8	70,5	68,9	69,5
Maximum / Minimum	1,3	1,3	1,3	1,3
Munkanélküliségi ráta				
Közép-Magyarország	5,4	5,5	4,4	4,1
Közép-Dunántúl	6,2	5,0	4,4	5,2
Nyugat-Dunántúl	4,5	4,4	4,3	4,1
Dél-Dunántúl	8,4	8,2	7,9	8,0
Észak-Magyarország	11,7	10,7	8,7	9,0
Észak-alföld	10,3	9,8	8,0	8,0
Dél-alföld	5,9	5,4	5,6	6,4
Összesen	7,1	6,7	5,8	6,0
Minimum	4,5	4,4	4,3	4,1
Maximum	11,7	10,7	8,7	9,0
Maximum / Minimum	2,6	2,4	2,0	2,2

Megjegyzés: Férfiak: 15–59 év, nők: 15–54 év; az idősoros összehasonlíthatóság érdekében. A tábla a 2001 évi népszámlálási adatok alapján újrásúlyozott népességi adatok felhasználásával készült.

Forrás: KSH

6.1.2 A megyék, kistérségek és települések közötti különbségek

A KSH munkaerő-felmérésének minta-nagysága nem teszi lehetővé megyei kistérségi vagy település szintű bontásban a foglalkoztatottság és munkanélküliség regionális mutatóinak elemzését. Ezért a kistérségi és településszintű különbségek bemutatásánál a népszámlálás valamint a Foglalkoztatási Hivatal munkanélküli regiszterének településsoros adatait használjuk.

A 6.2 táblázat azt mutatja, hogy 2001 évi népszámlálás adatai alapján számított kistérségi szintű munkanélküliségi ráták különbségeinek döntő része a nagyrégiókon és a megyéken belül alakult ki. A településszintű munkanélküliségi ráták varianciájának több mint 26 százalékát ragadják meg a kistérségek szintjén mért különbségek. Ugyanez az arány a megyék és a nagyrégiók közötti különbségek esetében mindössze 12-13 százalék.

6.2 táblázat

A munkanélküliségi ráták különbségei a négy regionális szinten

Regionális szint	A területi egységek száma	Minimum	Maximum	Különbség	Std. Eltérés	Variancia
Települések	3.135	0,00	0,86	0,86	0,122	0,015
Kistérségek	150	0,04	0,30	0,26	0,063	0,004
Megyék	20	0,04	0,20	0,16	0,043	0,002
Régiók	7	0,06	0,17	0,11	0,044	0,002

Forrás: KSH Népszámlálás, településsoros adatbázis.

6.3. táblázat

A regisztrált munkanélküliségi ráta alakulása a megyékben (1990-2002)

	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
Budapest	4,6	6,6	5,9	5,7	5,7	4,8	4	3,7	3	2,6	2,2
Baranya	11,2	13,2	11,7	11,8	12,2	13,3	11,8	11,6	11,6	11,1	11,2
Bács-Kiskun	13,4	16,0	13,1	11,0	10,9	10,7	9,7	10,0	10	9,3	8,8
Békés	13,3	16,3	15,1	14,0	14	13,5	13	13,0	13,1	11,9	11,2
Borsod-A.-Z.	16,7	20,2	17,5	16,7	18	19,0	17,9	19,5	20,3	19,0	19,1
Csongrád	9,8	11,7	10,8	9,9	9,3	9,2	8,1	8,5	8,6	8,3	8,1
Fejér	10,1	12,5	11,3	10,6	10,4	9,4	8,4	8,3	7,2	6,4	6,4
Győr-M.-S.	6,9	8,2	7,7	6,8	7,4	6,5	5,1	4,8	4,6	4,1	4,0
Hajdú-Bihar	11,5	16,6	15,3	14,2	15,6	15,0	14	15,6	14,7	13,6	12,8
Heves	12,7	15,2	13,9	12,5	13,6	12,1	11,7	12,3	12	10,6	9,8
Jász-N.-Sz.	14,4	17,1	15,8	14,6	14,8	14,8	13,5	13,7	13,4	11,5	10,2
Komárom E.	11,5	14,4	12,6	11,3	12	11,3	9,8	10,1	8,3	7,0	6,7
Nógrád	16,8	21,3	17,2	16,3	17	16,3	15,6	16,2	14,9	14,3	13,8
Pest	8,1	11,0	8,1	7,6	7,8	7,3	6,3	6,0	5,2	4,4	3,7
Somogy	9,2	11,6	10,9	11,2	12,5	12,7	11,3	12,2	11,9	11,6	11,5
Szabolcs-Sz.-B.	18,9	20,6	19,3	19,3	19,7	18,9	17,2	18,7	19,5	17,8	16,7
Tolna	12,1	14,7	13,4	12,2	13,4	13,5	12,3	12,9	11,8	11,0	10,0
Vas	7,3	9,1	8,3	7,2	7,2	6,7	5,6	5,6	5,2	4,9	4,5
Veszprém	9,9	11,9	10,9	10,0	9,9	9,2	7,9	8,2	7,2	6,9	6,6
Zala	7,7	10,3	9,8	9,2	9,8	9,3	8,1	7,7	7,2	6,5	6,4
ÖSSZESEN	10,3	12,9	11,3	10,6	11	10,5	9,5	9,7	9,3	8,5	-
Minimum	4,6	6,6	5,9	5,7	5,7	4,8	4	3,7	3	2,6	2,2
Maximum	18,9	21,3	19,3	19,3	19,7	19	17,9	19,5	20,3	19	19,1
Max/Min	4,1	3,2	3,3	3,4	3,5	4,0	4,5	5,3	6,8	7,3	8,7

Forrás: FH Munkanélküli regiszter adatbázis

Megjegyzés: Az 1990-2000. évre vonatkozó rátákat az adott év január elsején mért, a 2001-2002 évi adatokat az átlagos foglalkoztatott létszámmal számítottuk.

Ha a megyék, kistérségek közötti eltéréseket nézzük nem csupán a különbség mértéke, de a változás tendenciája is eltér a nagyrégiók szintjén megismert összefüggésektől. A 6.3 táblázat a megyei regisztrált munkanélküliségi ráták alakulását mutatja 1990 és 2002 között. Látható, hogy 1993 óta, az átlagos munkanélküliségi ráta csökkenésével párhuzamosan nem csökkentek, ellenkezőleg jelentősen növekedtek a regionális különbségek. A minimális ráta 1993 és 2002 között 6,6 százalékról 2,2 százalékra csökkent, ugyanez idő alatt a maximális ráta alig

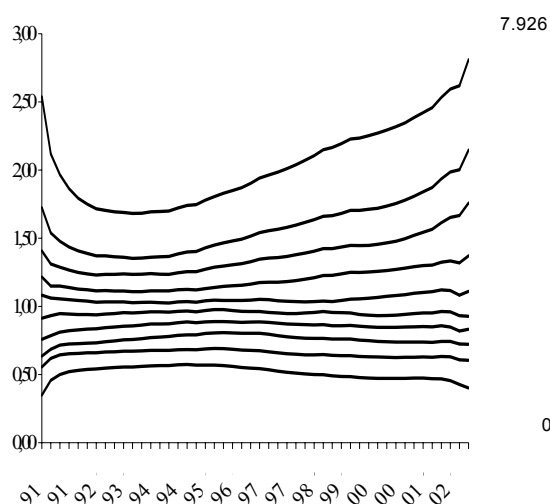
változott, 21,3 százalékról 19,1 százalékra csökkent. A legnagyobb és legalacsonyabb ráták aránya az átmenet első éveiben némileg csökkent, majd az átmenet második szakaszában 1993 és 2002 között háromszorosról több mint közel kilencszeresre növekedett.

A munkanélküliség regionális különbségeinek alakulásáról pontosabb képet kapunk, ha az eltéréseket a települések szintjén vagy a méretükben és földrajzi elhelyezkedésükben a helyi munkaerőpiacokhoz közelebb álló kistérségi szinten vizsgáljuk. Az 16. ábra a regisztrált munka-nélküliségi ráták relatív különbségeinek időbeli alakulását mutatja. Az ábrán a vonalak a kistérségi munkanélküliségi ráták szerint decilisekbe sorolt kistérségek átlagos munkanélküliségi rátáinak és a medián értékének hányadosát mutatják kiszűrve az átlagos ráta nagyságának változásából adódó hatásokat.

16.-17. ábra

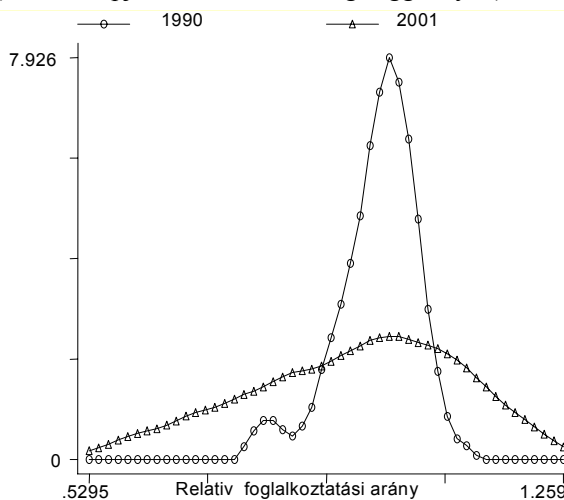
16. ábra

A munkanélküliségi ráták relatív különbségeinek alakulása a kistérségekben (1991 – 2002)

17. ábra

A kistérségek a relatív foglalkoztatási arány alapján számított sűrűség függvénye (1990, 2001)

Forrás: Foglalkoztatási Hivatal Munkanélküli Regiszter Adatbázis **Forrás:** KSH Népszámlálás 1990,2001

Megjegyzés: Az egyes vonalak a negyedfokú polinommal simított munkanélküliségi ráta nagysága alapján képzett decilisek átlagának és a mediánnak a hányadosát mutatják.

Látható, hogy a ráták különbségei az elmúlt években folyamatosan növekszenek, a növekedés a magas munkanélküliségi régiók (legfelső két decilis) egyre súlyosabb relatív helyzetéből fakad és nem a viszonylag kedvező helyzetben lévő, alacsony munkanélküliségű térségek egyre kedvezőbb helyzetéből adódik. A kistérségek pozíciója a munkanélküliségi ráták szerint mért rangsorban stabil. Azok a térségek melyek viszonylag kedvezőbb helyzetben voltak a rendszerváltást követő időszakban ma is a nyertesek között vannak és az első évek válságtérségei zömmel ma is a

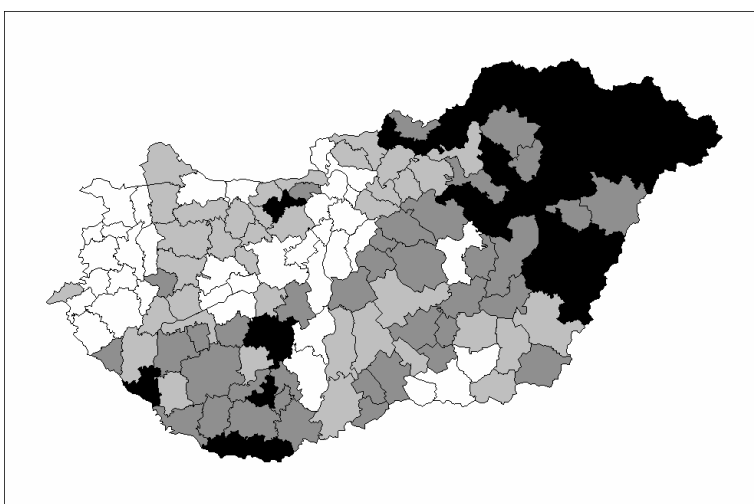
legkedvezőtlenebb helyzetben lévők között találhatók. Ez arra utal, hogy stabil, rövid távon kevésbé változó okok húzódnak meg a munkanélküliség regionális különbségei mögött.

A kistérségek foglalkoztatási adatai nem csupán a regionális különbségek növekedésére de a területi polarizáció növekedésére is utalnak. A 17. ábra a statisztikai kistérségek eloszlását mutatja a relatív foglalkoztatási arány szerint 1990-ben és 2001-ben. Látható, hogy a rendszerváltást követő években nem csupán a különbségek terjedelme növekedett jelentősen de növekedett az eloszlás alsó és felső végéhez közel eső tartományba eső nagyon magas, illetve nagyon alacsony foglalkoztatási aránnyal rendelkező kistérségek száma.

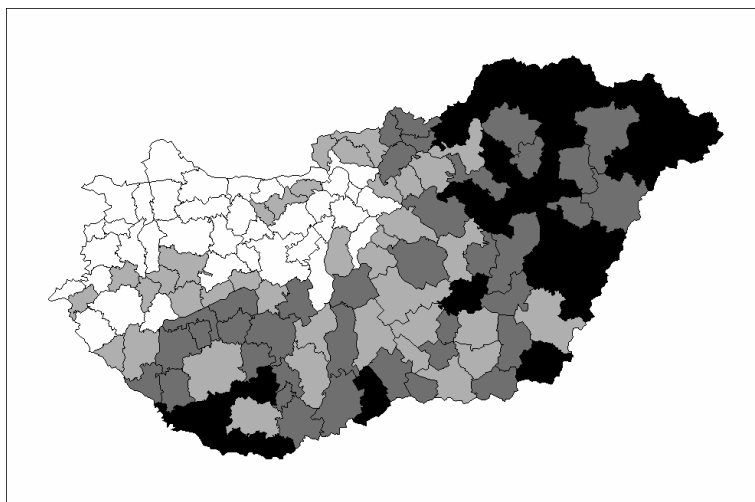
18. ábra

A foglalkoztatási arány szerint kvartilisekbe sorolt kistérségek földrajzi eloszlása Magyarországon

1990

2001

Forrás: KSH Népszámlálás 1990, 2001

A 18. ábrában szereplő térképek arra utalnak, hogy a földrajzi polarizáció is erősödött a rendszerváltást követő években. A térképek a foglalkoztatási arány nagysága szerint négy csoportba sorolt kistérségek területi eloszlását mutatják 1990-ben és 2001-ben. (A térképeken a legmagasabb foglalkoztatási aránnyal rendelkező térségeket fehérrel, a legalacsonyabbakat feketével jelöltük.) Míg 1990-ben viszonylag magas foglalkoztatási aránnyal rendelkező kistérségek egy része az ország keleti felében helyezkedett el, 2001-ben már minden felső kvartilisbe tartozó térség a központi régióban illetve az ország észak nyugati felében található. A felső kvartilisbe tartozó kistérségek átlagos távolsága az osztrák határtól 43 km-ről 30 km-re csökkent, míg az alsó kvartilisbe tartozó kistérségek átlagos távolsága 207 km-ről 215 km-re növekedett⁶⁵. A legalacsonyabb foglalkoztatási rátával rendelkező kistérségek az ország keleti periferiáján illetve a Dél-Dunántúl határ menti térségeiben terülnek el.

6.1.3 A regionális hátrányok halmozódása

A foglalkoztatási ráta nagysága szerint kvartilisekbe sorolt kistérségek jól áttekinthető képet adnak arról, mely térségek voltak a nyertesek és melyek a vesztesei rendszerváltást követő évek gazdasági társadalmi folyamatainak.

6.4 táblázat

A foglalkoztatási arány nagysága szerint kvartilisekbe sorolt kistérségek néhány jellemzője (2001)

	Alsó kvartilis	Q2	Q3	Felső kvartilis	Q4/Q1
Munkaerőpiac					
Foglalkoztatási arány (%)	40.9	50.8	57.5	65.6	1.6
Munkanélküliségi ráta (%)	10.9	7.9	5.9	4.3	0.4
Inaktivitási arány (%)	48.2	41.3	36.6	30.0	0.6
Hosszú távú munkanélküliek rátája (%)	6.2	3.8	2.4	1.3	0.4
Helyi társadalom					
Urbanizáció (%)	27.9	48.0	59.9	81.8	2.9
Egy főre eső adóköteles jövedelem	18.5318	24.0587	28.6117	40.7874	2.2
1.000 lakosra eső személyautók száma	152	195	226	266	1.7
Halálozási ráta	14.7	14.6	14.1	13.6	0.9
Születéskori várható élettartam (1996-2000-ben születetteknél) ³	70,2	70,9	71,5	72,2	1.03
Helyi gazdaság					
GDP/fő 2001 ¹	179	363	439	1168	6.5
Vállalatsűrűség ²	9	17	20	42	4.7
Külföldi tulajdonú vállalatok termelékenysége a feldolgozóiparban ⁴	17.490	17.700	21.304	28.321	1.6
Hazai tulajdonú vállalatok termelékenysége a feldolgozóiparban ⁴	5.059	6.388	6.346	8.697	1.7

¹ A vállalati szektorra számítva. (1000 Ft) **Forrás:** ECOSTAT 2003.

² Vállalatsűrűség = 1000 helyi lakosra eső jogi személyiségű vállalatok száma. **Forrás:** KSH Tstar adatbázis

³ **Forrás:** KSH Demográfiai Adatbázis. ⁴ Egy foglalkoztatottra eső nettó árbevétel (1000 Ft)

⁶⁵ Az egy kvartilisek osztrák határtól mért átlagos távolsága egyenlő a kvartilisekbe tartozó kistérség központok Hegyeshalomtól közúton mért átlagos távolságainak a munkaképes korú népességgel súlyozott átlagával.

A 6.4 táblázat adatai azt mutatják, hogy a foglalkoztatási ráta nagysága együtt mozog számos, a társadalmi gazdasági sikereket illetve kudarcokat jelző regionális mutatóval. A magas foglalkoztatási aránnyal rendelkező régiókban magasabb az egy főre eső gazdasági teljesítmény, magasabb a vállalkozások sűrűsége, magasabb a helyi vállalatok termelékenysége, kedvezőbbek a lakosság egészségi állapotát, jövedelmi helyzetét jelző mutatószámok. Az alacsony foglalkoztatási szint ugyanakkor a helyi gazdaság alacsony teljesítményét, alacsony vállalatsűrűséget, alacsony vállalati termelékenységet, alacsony jövedelmeket, rosszabb életkilátásokat jelez a helyi lakosság számára. A hátrányos helyzetű régiókban nem csupán a munkanélküliek és inaktívak aránya magas, de a munkanélküliek összetétele is kedvezőtlen. A magas munkanélküliségű kistérségekben az átlagosnál magasabb a maximum nyolc osztályt végzettek, a tartósan munkanélküliek, a jövedelempótló támogatásban, illetve rendszeres szociális segélyben részesülők aránya. A legkedvezőbb foglalkoztatási aránnyal rendelkező kvartilisbe tartozó kistérségek az ország területének 20,3; a népesség 38,8 százalékát alkotják. Az alsó negyedbe tartozó kistérségek megfelelő adatai: 24,6 és 14,1 százalék.

6.2 A munkaerőpiac regionális különbségeit kiegyenlítő mechanizmusok

A munkanélküliségi/foglalkoztatottsági arányok regionális eltérései a piacgazdaságokban együtt járnak a hozzájuk kapcsolódó bér/béreköltség különbségek megjelenésével és a különbségeket kiegyenlítő piaci mechanizmusok működésével. Azonos munkakörökben a magas munkanélküliségű területeken alacsonyabb, az alacsony munkanélküliségű területeken viszont magasabbak a bérek/béreköltségek. A munkaerőpiac kínálati oldalán a regionális különbségek elsősorban a magas munkanélküliséggel, alacsonyabb bérekkel rendelkező településekről, régiókból az alacsonyabb munkanélküliséggel és magasabb bérekkel rendelkező területek felé történő ingázással és áttelepüléssel csökkenthetők. A keresleti oldalon a különbségek a magas munkanélküliségi és alacsony béreköltségű régiókba irányuló munkahelyteremtéssel illetve a meglévő munkahelyek áttelepítésével csökkenthetők.

A munkanélküliség és a bérek regionális eltérései azt mutatják, hogy a 90-es évek elején Magyarországon is kialakult a fejlett piacgazdaságokban létezőhöz közel álló elaszticitású bérgörbe. Felmerül a kérdés: Miért növekszenek mégis a munkaerőpiac regionális különbségei? Miért nem működnek hazánkban a regionális különbségeket kiegyenlítő mechanizmusok?

6.2.1 A regionális bér/béreköltség különbségek mértéke

A regionális bérkülönbségek nagysága jelentős hatással van a területi különbségek alakulására, hiszen a költözéssel elérhető bérnyereség illetve a megfelelő telephelyválasztással realizálható munkaerőköltség megtakarítás a munkaerő és tőke régiók közötti mozgását befolyásoló legfontosabb tényezők közé tartozik. A Foglalkoztatási Hivatal *Bértarifa-felvétele* alapján rendszeresen közzétett, a régiókra illetve a megyékre vonatkozó regionális bér és kereseti adatok jelentős területi különbségeket mutatnak. (6.6 táblázat.) Ezek az adatok azonban nem alkalmasak a mobilitással elérhető bér/béreköltség nyereségek mérésére mivel a munkavállalók személyes adottságaiból (nem, kor, iskolázottság), valamint az eltérő ágazati (vállalati, munkaköri) összetételből adódó kereseti különbségeket ki kell szűrni a regionális

bérszintek összehasonlításakor. A Bértarifa-felvétel egyéni béradatait felhasználva az összehasonlítást torzító tényezők egy része kiszűrhető és a régiók közötti munkaerő/tőke mozgással elérhető bér/bérköltség nyereségek megbecsülhetők. Köllő (2003) számításai szerint Budapestnek a (nem megyeközponti, kis-) városokkal szembeni nyers nettó kereseti előnye 2000-ben a versenyszférában 48,6 százalék volt. A nem, életkor, beosztás, ágazat és vállalati méret eltéréseiből adódó hatások kiküszöbölése után a különbség már 22,8 százalékra csökkent.⁶⁶

6.5 táblázat

A havi bruttó átlagkeresetek alakulása a fővárosban és a megyékben

Megye	1994.	1996.	1998.	2000.	2001.
	%				
Budapest	126,8	127,8	131,0	134,4	135,4
Baranya	91,1	92,3	91,3	84,4	86,4
Bács-Kiskun	84,6	85,0	82,6	78,8	80,5
Békés	86,3	84,9	82,7	77,0	76,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	90,6	87,1	88,3	86,5	86,1
Csongrád	92,8	90,0	87,6	88,4	87,2
Fejér	104,1	105,2	106,0	104,9	104,5
Győr-Moson-Sopron	97,3	99,4	98,9	96,7	99,8
Hajdú-Bihar	89,8	89,3	84,9	82,9	84,3
Heves	92,7	91,7	89,6	92,4	89,6
Komárom-Esztergom	94,5	96,9	95,9	93,4	95,1
Nógrád	81,5	80,4	77,6	74,6	77,4
Pest	91,0	96,6	97,6	96,6	100,3
Somogy	83,6	86,4	82,0	76,1	77,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	86,1	82,8	81,0	79,0	77,2
Jász-Nagykun-Szolnok	85,8	87,8	85,6	83,2	84,3
Tolna	94,7	92,8	88,7	86,9	87,4
Vas	85,5	87,5	87,6	91,9	89,3
Veszprém	93,0	91,5	91,4	88,4	88,0
Zala	90,7	90,9	89,1	86,6	86,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Minimum	81,5	80,4	77,6	74,6	76,9
Maximum	126,8	127,8	131	134,4	135,4
Minimum/maximum	1,6	1,6	1,7	1,8	1,8

Forrás: Foglalkoztatási Hivatal Bér-tarifa felvétel.

A regionális bérkülönbségek munkaerőpiaci hatásait vizsgálva a regionális termelékenység-különbségek hatását is figyelembe kell vennünk. Az elmaradott, magas munkanélküliségű régiókban alacsony bérért, de tipikusan alacsony termelékenységgel dolgozó munkavállalók korántsem biztos, hogy el tudnak helyezkedni a fejlett, alacsony munkanélküliségű, magasabb bérekkel és tipikusan magasabb termelékenységgel dolgozó vállalatoknál. Köllő számításai szerint a vállalati termelékenységgel nem korrigált bérkülönbség túlbecsli az elmaradott régiókból a fejlett régiókba vándorló munkások által elérhető bérnyereséget ezért a

⁶⁶ Köllő, J.: Regionális kereseti és bérköltség-különbségek. In: Fazekas, K. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör* 2003. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest

regionális kereseti szinteket érdemes a vállalati termelékenységet azonosnak feltételezve összehasonlítani. A főváros-kisváros bérkülönbségből az eltérő termelékenység hatását is kiszűrve, a különbség már csak 14,9 %-nak adódik. A Bértarifa felvétel adatai azt mutatják, hogy az utóbbi években az országon belüli regionális kereseti és bérköltség-különbségek jelentősen mérséklődtek és a településtípusok szerinti különbségek – Budapestet leszámítva – meg is szűntek. Azonos termelékenységi és munkanélküliségi szintek összehasonlításában a Budapest bérelőnyére vonatkozó becslések 10 % alatt vannak. Ha ezeket a tényezőket a bérnyereség illetve a munkaerő költségmegtakarítás szempontjából semlegesnek tekintjük akkor a különbségek 20 % körül mozognak.

A regionális bérkülönbségek csökkenéséhez hozzájárult a minimálbérek jelentős emelése 2001-ben és 2002-ben mivel a magas munkanélküliségű, alacsony bérű térségekben a foglalkoztatottnak sokkal nagyobb arányát érintette mint az alacsony munkanélküliségű viszonylag magas bérű régiókban. Kertesi és Köllő (2003) számításai szerint a minimálbéremelés jelentős mértékben rontotta a magas munkanélküliségű régiókban élő szakképzetlen munkavállalók elhelyezkedési valószínűségét.⁶⁷

A szerény regionális bér/bérköltség különbségek arra utalnak, hogy a relokációval elérhető bérköltség megtakarítás illetve a migrációval elérhető bérnövekedés majdnem elhanyagolható mértékű. Többek között ez is magyarázza a migráció alacsony intenzitását illetve a vállalatok területi koncentrációjának stabilitását Magyarországon. Az alacsony bérű térségek számos, a vállalatok sikeres működése szempontjából fontos tényező – infrastruktúra fejlettsége, logisztikai feltételek, a munkaerő képzettsége – tekintetében hátrányos helyzetben vannak. Ugyanakkor a viszonylag magas bérű térségekben elérhető szerény bérnyereség vonzó hatásánál kétségkívül erősebbek az elhelyezkedési, lakhatási lehetőségekből, az életminőséget befolyásoló tényezőkből eredő hatások.

6.2.2 Az ingázási és migrációs korlátok

A KSH népszámlálási adatai szerint az ingázók aránya 1990 és 2001 között 25,3 százalékról 29,9 százalékra emelkedett a foglalkoztatottak körében. Az urbanizált kistérségi központok és a környezetükben lévő települések munkanélküliségi rátái között meglévő jelentős különbségek arra utalnak, hogy a falvakból a városokba irányuló ingázás növekedése csökkentheti a regionális különbségeket ebben a tekintetben. A magyarországi közlekedési költségek és az ingázás összefüggésére vonatkozó becslések eredményei azonban arra utalnak, hogy az ingázási lehetőségeket nagymértékben korlátozzák a bérekhez képest rendkívül magas közlekedési költségek. A magyarországi helyi munkaerőpiacok zártsága, széttöredezettsége elsősorban e tényező hatásának köszönhető.⁶⁸

⁶⁷ Köllő, J. and Kertesi, G.: The Employment Effects of Nearly Doubling the Minimum Wage – The Case of Hungary, IE-HAS. *Budapest Working Papers on the Labour Market*. (Megjelenés alatt)

⁶⁸ Lásd erről: Köllő János: A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon: számítások és számpéldák. *Esély*, 2. szám.; Bartus, T.: „Ingázás a munkanélküli regisztert elhagyók körében” in. Fazekas, K. (szerk.). *Munkaerőpiaci Tükör 2003*. MTA KTK, Budapest, (megjelenés alatt); Kertesi Gábor: Ingázás a falusi Magyarországon. Egy megoldatlan probléma. *Közgazdasági Szemle* 2000, 47: 775-798.

A falusi lakosság ingázási lehetőségének és az állásba kerülés valószínűségének összefüggésére vonatkozó elemzések azt mutatják, hogy elsősorban a férfiak esetében az ingázási lehetőségek hatása nagymértékben függ az érintettek iskolai végzettségétől. Minél magasabb a munkát kereső iskolai végzettsége annál magasabb annak valószínűsége, hogy a napi ingázás költségeinek vállalásával el tud helyezkedni az adott településen kívül. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők magasabb béreket kapnak és meg tudják fizetni az ingázással járó közlekedési költségeket. A közlekedési költségek nagysága nagymértékben befolyásolja az elhelyezkedési valószínűségeket a szakképzetlen munkavállalók körében, míg ugyanazon közlekedési költség különbségek elhanyagolható hatással vannak a magasabb iskolai végzettségűek elhelyezkedési esélyeire. A közlekedési költség különbségek 35-50 % különbségeket hoznak létre az alacsony végzettségű munkanélküliek elhelyezkedési esélyeiben.

A munkanélküliség és az állásba lépési esélyek növekvő regionális különbségei pozitív összefüggésben vannak a régiók migrációs egyenlegeinek alakulásával. Így, legalábbis elméletben a munkaerő mobilitása fontos szerepet játszhatott a transzformációs válsághoz kapcsolódó, munkaerőpiaci alkalmazkodási folyamatokban. Figyelembe véve, hogy Magyarország esetében a munkanélküliség növekvő regionális különbségei együtt jártak a regionális bérkülönbségek növekedésével várható volt, hogy a belső migráció növekedni fog a rendszerváltást követő években. Sajnálatos módon ez a növekedés nem következett be. Hasonlóan más kelet közép európai országokhoz a migrációs áramlások intenzitása alacsony szinten maradt. A számítások azt mutatják, hogy a lakosság migrációs magatartását valóban befolyásolják a bérek és a gazdasági aktivitás regionális különbségei.⁶⁹

A magas munkanélküliségi rátákkal, alacsony bérekkel rendelkező régiókban migrációs veszteségek, míg az alacsony munkanélküliségű, magas bérű régiókban migrációs nyereségek halmozódtak fel az elmúlt években. Mindazonáltal ennek a hatásnak a mértéke nem túl jelentős és nincs jele e hatás növekedésének az évek során, még a jelenleginél lényegesen magasabb migrációs intenzitás sem lenne számottevő hatással a munkanélküliségi ráták regionális különbségeire az elkövetkező években. Ennek részben az az oka, hogy a migrációval elérhető bérnyereség valójában nem tekinthető jelentősnek és a számítások szerint csökkenő tendenciát mutat. A közép-kelet európai országokban megfigyelhető alacsony migrációs intenzitás természetesen több okra is visszavezethető: a lakáspiac állapota, a bérlakások hiánya, a munkaerő kereslet és kínálat képzettségi jellemzőinek jelentős regionális különbségei jelentős mértékben korlátozzák a migráció kiegyenlítő hatásait. Ezen okok közös jellemzője, hogy csak hosszabb távon módosíthatók jelentős mértékben.

6.2.3 Munkahelyteremtés, relokáció

A rendszerváltást követő években a munkaerőpiac regionális eltéréseit jelentősen növelte az a tény, hogy a piacgazdaságban megteremtett új munkahelyek területi

⁶⁹ Kertesi Gábor: A gazdasági ösztönzők hatása a munkaerő földrajzi mobilitására 1990-1994 között. *Esély 1997.*; Cseres-Gergely Zsombor: The effects of Economic Incentives on Residential Mobility and migration, 1990-1999. *Economic and Society 2003.* (megjelenés alatt)

koncentrációja meghaladta a megszűnő munkahelyek területi koncentrációját. Az új munkahelyek döntő része az ország fejlettebb urbanizált, viszonylag iskolázott népességgel rendelkező régióiba koncentrálódott. Az elmúlt években a foglalkoztatási és bérköltség szintekben meglévő különbségek ellenére nem csökkent a vállalati szférában foglalkoztatottak területi koncentrációja Magyarországon.⁷⁰ Az 1993 és 2001 között a kistérségek egy részében megfigyelhető létszámbővülés döntő része a már eleve kedvező helyzetben lévő, viszonylag alacsony munkanélküliségű kistérségekben következett be. Felmerül a kérdés: miért nem áramlottak át a munkahelyek az alacsony bérköltséggel és viszonylagos munkaerőbőséggel rendelkező területek felé?

A munkaerőpiac regionális különbségeit növeli az a tény, hogy az elmúlt években létszámbővülés a külföldi tulajdonú vállalatok csoportjában következett be. A külföldi tulajdonú vállalatok területi koncentrációja, a vállalatok telephely választási magatartása viszont eltér a hazai vállalatok jellemzőitől. Esetükben a térség urbanizáltsága, az ipari tradíciók megléte és a viszonylag képzett munkaerő mellett fontos a térség földrajzi helyzete, a nyugati határtól való távolság is. A külföldi tulajdonú vállalatok telephely-választási döntéseire valójában nincsenek hatással a – csekély mértékű – regionális bérkülönbségek. Ezek a vállalatok a hazai tulajdonú vállalatoknál lényegesen magasabb termelékenységgel dolgoznak így a magasabb bérek ellenére az egységnyi termékre eső munkaerőköltségük lényegesen alatta van a hazai vállalatok költség szintjének. A fejlett régiókba koncentrálódó vállalatok magas termelékenysége részben éppen regionális hatásoknak (fejlett üzleti infrastruktúra, képzett munkaerő, kedvező logisztikai feltételek) köszönhető. Ráadásul több empirikus tanulmány eredménye is azt mutatja, hogy Magyarországon is kimutathatók a vállalatok között pozitív, a külföldi tulajdonú vállalatok felől a hazai tulajdonú vállalatok felé irányuló regionális „spillover” hatások.⁷¹ A fejlett régiókba koncentrálódó (külföldi tulajdonú) vállalatok pozitív hatással vannak a környező (hazai) vállalkozások termelékenységére. A számítások (Fazekas, i.m.) azt mutatják, hogy a fejlett és a fejletlen régiókba működő vállalatok termelékenysége közötti különbség folyamatosan növekszik és ez az összefüggés igaz mind a hazai, mind a külföldi tulajdonú vállalatok csoportjában. Ez is az egyik magyarázata annak, hogy a hazai vállalatok, hasonlóan a külföldi vállalatokhoz, a képzett munkaerővel és viszonylag fejlett üzleti infrastruktúrával rendelkező urbanizált térségekbe koncentrálódnak.

⁷⁰ Fazekas, K.: Effects of foreign direct investment on the performance of local labour markets – The case of Hungary, *Budapest Working Papers on the Labour Market*, BWP 2003/3.

⁷¹ Schoors, K. and van der Tol, Bartoldus: Foreign Direct Investment Spillovers within and between Sectors. Evidence From Hungarian Data. *Ghent University Working Paper*. 2002/157.; Sgard, J.: Direct Foreign Investments and Productivity Growth in Hungarian Firms, 1992-1999. *CEPII Working Papers*. 2001. No. 19.

7. KERESETEK ÉS MUNKAJÖVEDELMEK ALAKULÁSA, 2002*

A kereseti statisztika a foglalkoztatottak részhalmazáról, a legalább 5 fős gazdálkodó szervezeteknél, illetve a költségvetési intézményeknél és non-profit szervezeteknél teljes munkaidőben alkalmazásban állókról ad képet. A nem teljes munkaidőben, a fenti körben dolgozó mintegy 160 ezer fő adata ugyan szintén megfigyelésre kerül, ám a publikált adatok minden esetben csak a teljes munkaidősökre vonatkoznak, az 1-4 főt alkalmazó vállalkozások kereseti jellemzőiről viszont egyelőre csak 3-4 évente áll rendelkezésre adat, az ún. „Szeptemberi keresetkategóriás felvétel”-ből. Ebből tudható, hogy a kisméretű vállalkozások kereseti átlaga alatta marad a nemzetgazdaság egészére jellemzőnek, részben azért, mert e körben nagyarányú a minimálbéren történő foglalkoztatás. A kis méretű gazdálkodó szervezetek kereseti dinamikája így erős korrelációt mutat a minimálbér változásával, mely 2002-ben az előző évi 57 %-os növekedés után, újabb 25 %-kal (40 ezer forintról 50 ezer forintra) emelkedett.

2002-ben a keresetalakulást – hasonlóan az előző évhez – igen erőteljesen befolyásolták a kormányzati intézkedések, így

- az előző évi igen jelentős köztisztviselői béremelés, illetve a volumenében jóval kisebb tavaly őszi pedagógus bérrendezés 2002-re áthúzódó hatása.
- a minimálbér már említett emelése, valamint
- a költségvetési szférában a részben ezzel magyarázható „bértorlódás” kezelésére (is) hivatott közalkalmazotti alaphér szeptemberi 50 %-os növelése

A nemzetgazdasági szintű bruttó kereseti átlag így 2002-ben 18,3 %-kal meghaladva az előző évit, 122.450.- Ft-ra emelkedett. Ugyancsak központi intézkedés – a személyi jövedelemadó, illetve társadalombiztosítási jogszabályok változtatása, vagy éppen változatlanul hagyása – az, ami a levonás utáni összeg, a nettó kereset nagyságát befolyásolja. A bruttó kereset növekedése esetén a levonási szabályok változatlansága mellett nő az egy főre jutó adóteher, (a levonás), így a nettó kereset növekedési üteme szükségszerűen elmarad a bruttóétól. Mivel a személyi jövedelemadó sávjai csak ritkán változnak, az elmúlt másfél évtizedben a nettó kereset növekedési üteme csak három alkalommal haladta meg érdemben a bruttóét, 1994-ben, 1997-ben, illetve most 2002-ben. Ez évben ez az alkalmazotti adókedvezmény szeptember hónaptól végrehajtott (3.000.- Ft-ról 9.000.- Ft-ra történő) emelésével függ össze, ami technikailag biztosította a minimálbérnek a választási ígéretekben elhangzott adómentessé tételét.

2002-ben az infláció az elmúlt évi 9,2 % után 5,3 %-ra mérséklődött. Az alacsony infláció a 19,6 %-os nettó keresetnövekedéssel párosulva, kiugróan magas 13,6 %-os reálkereset növekedést eredményezett, így összességében a kereset növekedési üteme 2002-ben elszakadt a termelékenységtől.

* A fejezet szerzője Lakatos Judit KSH

A bruttó, nettó és a reál kereset alakulása, 1989-2002

Év	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó	Fogyasztói árindex	Reálkereset (%)
	kereset (Ft/fő/hó)		kereseti index			
			előző év = 100%			
1989.	10.571	8.165	117,9	116,9	117,0	99,9
1990.	13.466	10.108	128,6	121,6	128,9	94,3
1991.	17.934	12.948	130,0	125,5	135,0	93,0
1992.	22.294	15.628	125,1	121,3	123,0	98,6
1993.	27.173	18.397	121,9	117,7	122,5	96,1
1994.	33.939	23.424	124,9	127,3	118,8	107,2
1995.	38.900	25.891	116,8	112,6	128,2	87,8
1996.	46.837	30.544	120,4	117,4	123,6	95,0
1997.	57.270	38.145	122,3	124,1	118,3	104,9
1998.	67.764	45.162	118,3	118,4	114,3	103,6
1999.	77.187	50.076	116,1	112,7	110,0	102,5
2000.	87.645	55.785	113,5	111,4	109,8	101,5
2001.	103.558	64.915	118,0	116,2	109,2	106,4
2002.	122.453	77.607	118,3	119,6	105,3	113,6

A versenyszféra és a költségvetés közötti ütemkülönbség 2002-ben számottevően nőtt. Míg 2001-ben (ugyancsak központi beavatkozás eredményeként) a versenyszférában 16,3%-os keresetek növekedésének üteme, a költségvetésben pedig 22,4 %-os, volt a 2002-ben már 13,3 % állt szemben 29,2 %-kal. A versenyszféra keresetnövekedési üteme – ahol a minimálbér változtatása maradt mára a központi akarat érvényesítésének egyetlen eszköze – 1997 óta minden évben – érdemben meghaladta a fogyasztói árindex növekedési ütemét. A költségvetés keresetalakulását elemezve külön is említést érdemel, hogy az elmúlt évek legradikálisabb bérkorrekciója létszámnövekedéssel is együtt járt. Az oktatás költségvetési intézményeinél dolgozók létszáma 0,5 %-kal, az egészségügy és szociális intézményeké 2,7 %-kal nőtt egy év alatt. A bérfejlesztés a költségvetés területén nem párosult a minőségi követelmények szigorúbb számonkérésével sem.

A költségvetés valamennyi területét markánsan érintő központi bérintézkedések hatása az ágazati kereseti különbségek 2002. évi alakulásának is legfőbb magyarázó tényezője volt. A legnagyobb keresetnövekedés (31,8 %-os) az oktatásban következett be, melyet az egészségügy szociális ellátás (30,9 %) és a közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás (27,4 %) követett. Az első két nemzetgazdasági ágban a IV. negyedévben volt kiugró a keresetnövekedés üteme (a szeptemberi közalkalmazotti béremelések eredményeként) míg az utóbbi területén a 2001. évi emelés hatása a IV. negyedévben már nem érvényesült. A döntően, vagy kizárólag versenyszférához tartozó gazdasági ágak közül a kereskedelem, javítás (17,6 %), illetve a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás (19 %) nemzetgazdasági ágakban növekedtek a bérek a leggyorsabban, azon két területen tehát, ahol a minimálbér kötelező emelése az ilyen béren bejelentettek nagy száma miatt a legerőteljesebb keresetalakító tényező volt. (Mindkét nemzetgazdasági ágban a fizikai foglalkozásúak keresete nőtt a versenyszféra átlagát is jóval meghaladó mértékben.) Az ágazat kedvező konjunkturális helyzete ellenére 2002-ben a legkisebb keresetnövekedési

ütemet az építőipar mutatta fel; a 8,1 %-os növekedés a fizikaiak 15 %-os, a versenyszféra átlagát némileg meghaladó keresetemelkedése és a szellemiek változatlan szintű keresete mellett alakult ki. A kereseti dinamikát tekintve, a legkisebb keresetnövekedés. A ma már csekély létszáma miatt elhanyagolható bányászat mellett az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás nemzetgazdasági ág esetében volt.

7.2 táblázat

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresetének alakulása a nemzetgazdaságban, 2002.

Gazdasági ág, ágazat	Fizikai		Szellemi		Együtt	
	foglalkozásúak					
	Ft/hó	előző év azonos időszaka =100,0	Ft/hó	előző év azonos időszaka =100,0	Ft/hó	előző év azonos időszaka =100,0
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	72.104	117,0	125.076	115,3	84.240	116,8
Bányászat	117 031	111,3	220.839	104,9	138.578	109,3
Feldolgozóipar	89.693	112,5	203.115	111,0	113.659	112,4
Ezen belül:						
Élelmiszer, ital, dohánytermék gyártása	81.737	112,0	203.716	110,4	108.857	111,3
Textília, textiláru, bőrtermék, lábbeli gyártása	61.873	111,3	127.684	108,7	69.233	110,6
Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tevékenység	81.852	111,7	157.205	112,2	103.034	111,2
Vegyipar	116.128	110,8	259.026	110,2	161.999	110,6
Egyéb nem fém ásványi termék gyártása	101.051	114,2	204.289	115,3	122.579	115,2
Fémalapanyag, fémfeldolgozási termékek gyártása	91.827	110,4	174.256	108,3	107.584	109,8
Gépipar	101.566	113,2	219.757	110,4	126.205	113,2
Máshova nem sorolt feldolgozóipar	68.865	115,1	132.763	109,1	79.107	112,9
Villamos-energia-, gáz-, gőz-, vízellátás	122.014	113,2	213.493	113,8	155.404	114,5
Ipar	92.013	112,4	204.591	111,3	117.177	112,5
Építőipar	70.060	115,1	138.765	99,9	86.191	108,1
Kereskedelem, javítás	69.861	120,5	158.593	114,0	106.530	117,6
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	63.693	120,4	130.510	116,4	81.069	119,0
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	94.609	112,6	181.799	115,1	130.582	114,1
Pénzügyi tevékenység	106.423	116,1	244.252	111,6	241.273	111,7
Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	73.224	115,5	180.997	106,2	133.762	109,8
Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	104.885	133,5	206.680	125,2	167.841	127,4
Oktatás	69.468	128,8	139.017	131,7	128.665	131,8
Egészségügyi, szociális ellátás	74.167	130,0	115.463	130,7	103.188	130,9
Ebből:						
Humán-egészségügyi ellátás	77.688	130,2	122.857	130,4	110.748	130,6
Szociális ellátás	68.570	130,3	97.215	133,1	86.928	132,7
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	77.575	120,0	150.961	122,6	111.567	121,7
Nemzetgazdaság összesen	84.696	116,6	169.862	118,2	122.453	118,3
Ebből:						
Versenyszféra összesen	84.152	114,1	182.667	111,2	116 555	113,3
Költségvetés összesen	88.589	131,2	157.016	128,3	136 891	129,2

Az eltérő kereseti dinamika némileg átrendezte az ágazatok kereseti rangsorát is. A fizikai foglalkozásúak esetében megtartotta első helyét 122 ezer forintos havi átlagával a villamos-energia-, gáz-, gőz-, és vízellátás nemzetgazdasági ág, melyet 117 ezer forinttal a bányászat, illetve 106 ezer forinttal a pénzügyi tevékenység követ, míg a másik pólust 63 700 forinttal a szálláshely szolgáltatás jelenti.

Az ágazati keresetek közötti, nagyjából 1:2 távolság jellemzi a szellemi munkaköröket is. Itt vezet a pénzügyi tevékenység (244 ezer forint bruttó keresetével,) második a bányászat, harmadik a villamos-energia-, gáz-, gőz- és vízellátás. A legkisebb az egészségügyi, szociális ellátás 115.400.- Ft-os szellemi átlagkeresete volt, de a 2002 év egészére vonatkozó statisztikai számbavétel ebben az esetben nem ad valóság-hű képet, hiszen a közalkalmazotti keresetnövekedés hatása csak az év utolsó hónapjaiban jelentkezett.

7.3 táblázat

Az átlagkeresetek szezonálisan kiigazított indexei a nemzetgazdaságban* **2001-2002.**

Időszak		Havi bruttó átlagkeresete				
		eredeti idősor			szezonálisan kiigazított idősor	
		Indexe 2000 havi átlag=100,0	Változása		Indexe 2000 havi átlag=100,0	Változása
			előző hó=100,0	előző év azonos hó=100,0		
2001.	január	107,5	-18,5	15,8	108,1	0,3
	február	104,0	-3,2	17,3	110,5	2,2
	március	108,6	4,4	16,5	111,3	0,8
	április	113,1	4,2	19,7	115,2	3,5
	május	112,3	-0,7	15,3	113,8	- 1,2
	június	115,8	3,1	18,0	116,8	2,6
	július	112,9	-2,5	14,0	117,2	0,3
	augusztus	111,2	-1,5	17,3	120,1	2,5
	szeptember	113,3	1,9	19,1	120,8	0,6
	október	121,0	6,8	21,5	123,8	2,5
	november	141,3	16,8	22,9	127,9	3,3
	december	155,6	10,1	18,0	126,8	- 0,9
2002.	január	128,3	-17,6	19,4	129,0	1,7
	február	124,0	-3,3	19,2	131,2	1,7
	március	129,8	4,6	19,5	132,9	1,3
	április	130,2	0,3	15,1	133,0	0,1
	május	134,7	3,4	19,9	136,5	2,7
	június	135,6	0,7	17,1	137,3	0,5
	július	132,8	-2,0	17,7	138,8	1,1
	augusztus	129,2	-2,7	16,2	140,5	1,2
	szeptember	137,4	6,3	21,3	145,7	3,8
	Október	144,5	5,2	19,4	147,2	1,0
	November	162,3	12,3	14,8	147,0	- 0,1
	December	185,5	14,3	19,2	150,8	2,6

* A 4 fő feletti létszámot foglalkoztató vállalkozások, teljes körű költségvetési és társadalombiztosítási intézmények, kijelölt non-profit szervezetek.

A keresetek szezonálisan kiigazított indexe 2001-2002-ben hónapról-hónapra szinte töretlen ívű növekedést rajzol ki, melynek eredményeként a szezonálisan kiigazított bruttó kereseti index 2002. januárjában csaknem 51 %-kal volt magasabb, mint a 2000. évi kereseti átlag.

A minimálbér egalizáló hatása a verseny szférában 2002-ben is erőteljes volt. Mivel a férfiak és nők közül az utóbbiak között volt magasabb a minimálbért keresők aránya, így annak a versenyszféra átlagos keresetnövekedési ütemét meghaladó emelése (hasonlóan a nő többségű közalkalmazotti szféra keresetnövekedéséhez) hozzájárult a nemenkénti kereseti különbségek mérséklődéséhez. A minimálbér foglalkoztatási hatásának megítélése továbbra sem egyértelmű – jóllehet szociális oldalról jogosultságát nehéz lenne vitatni, hiszen annak TB-vel és szolidaritási járulékkal csökkentett összege alig magasabb az egy főre számolt 2002. évi létminimum értékénél – bizonyos azonban, hogy a foglalkoztatottság 2002. évi stagnálásához egyebek mellett ez is hozzájárult.

A keresetalakító tényezők közül az egyik legfontosabb az iskolai végzettség, melynek hatása a foglalkozáson, beosztáson keresztül közvetve, illetve a közszférában a tarifarendszeren keresztül többé-kevésbé közvetlenül érvényesül. A 90-es évtizedben a magasabb iskolai végzettség keresetbeli elismertsége a versenyszférában folyamatosan nőtt, és hasonló eredményt hozott a köztisztviselői szféra bérrendezése is, mely a kereseti arányokat a diplomások javára módosította. Ezzel ellentétesen hatott viszont a minimálbér drasztikus emelése, hiszen alacsonyabb keresetben jórészt az alacsony iskolai végzettségűek részesülnek. E folyamatok eredőjeként a FMM/FH. „Egyéni kereseti felvétel”-ének adatai (melyekben a hagyományosan májusi adatgyűjtés miatt a szeptemberi közalkalmazotti bérrendezés hatása még nem tükröződik) 2002-ben a két szélső végzettségi kategória (alapfokú képzettség, illetve egyetemi diploma) között 3,5-szeres kereseti távolságot jelzett, ami az előző évivel megegyező arány. A magasabb iskolai végzettség a férfiaknál jár nagyobb anyagi előnnyel. (Ennek magyarázata, hogy a versenyszférában, ahol a költségvetésnél jobban „széthúzott” fizetési skála, arányaiban több a férfi, akik nagyobb hányadban válnak vezetővé mint a nők, illetve a férfiak uralta pályák presztízse és így jövedelmezősége is nagyobb.) Az átlagosan 3,5-szeres kereseti rés a férfiaknál így 3,6-szoros (ezen belül a versenyszférában csaknem 4,3-szoros), szemben a nőkre jellemző 3,2-szeres értékkel. A költségvetés esetében a diploma relatív értéke kisebb, az érettségit adó képzéseké viszont érdemben nagyobb, mint a versenyszférában.

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete*
legmagasabb iskolai végzettség szerint, 2002

Ft/hó

Iskolai végzettség	Férfi	Nő	Együtt
Versenyszféra			
8 általános vagy kevesebb	80.666	70.846	76.114
Szaktanulmányozó és szakiskola	90.480	72.270	85.898
Szakközépiskola	119.451	10.7419	113.502
Gimnázium	122.631	109.280	113.957
Technikum	149.825	128.741	143.881
Főiskola	242.599	192.888	221.609
Egyetem	343.791	273.701	320.828
Összesen	122 927	105.723	116.248
Költségvetés			
8 általános vagy kevesebb	76.001	64 415	66.716
Szaktanulmányozó- és szakiskola	78405	74.834	76.358
Szakközépiskola	101752	97.183	97.973
Gimnázium	109.960	99.507	101228
Technikum	125.448	131.392	129.221
Főiskola	174.581	133.211	141.478
Egyetem	220.580	190.911	205.385
Összesen	144.319	111.258	119.831
Nemzetgazdaság			
8 általános vagy kevesebb	80.186	68.603	73.892
Szaktanulmányozó és szakiskola	89.761	72.788	84.945
Szakközépiskola	117.473	103.519	109.325
Gimnázium	120.195	105.427	109.678
Technikum	148.695	129.210	142.602
Főiskola	218.300	147.964	172.216
Egyetem	290.846	222.468	262.016
Összesen	125.900	108.051	117.236

* Bruttó átlagkereset: tartalmazza a májusi rendszeres havi keresetelemek bruttó összegét és az előző évi, nem havi rendszerességű prémiumok, jutalmak, 13. havi fizetés 1/12-ed részét.

Forrás: FH Egyéni kereseti felvétel

Az utóbbi években a munkaügyi statisztika a nemzetközi kereseti fogalmaknak megfelelő tartalmú munkajövedelmet is rendszeresen megfigyeli. Ez a „hagyományos” kereseti elemeken felül olyan juttatásokat is tartalmaz, mint az étkezési hozzájárulás, az utazási költségtérítés, vagy a ruhapénz. 2002-ben a munkajövedelem 127.310.- Ft volt, melyből 96,2 %-ot a kereset jelentett. Az ún. egyéb munkajövedelmek egy főre

jutó összege a költségvetési intézményeknél dolgozóknál arányaiban az átlagosnál némileg magasabb.

7.5 táblázat

Kereset és munkajövedelem a nemzetgazdaságban, 2002

Gazdasági ág, ágazat	Átlagos havi bruttó kereset, Ft	Ebből: prémium, jutalom, 13. és további havi fizetés aránya, %	Átlagos havi munkajövedelem		A kereset munkajövedelemen belüli aránya, %
			Ft	előző év azonos időszaka =100,0	
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	84.240	4,5	86.905	116,1	96,9
Bányászat	138.578	13,8	143.172	106,1	96,8
Feldolgozóipar	113.659	6,9	118.167	112,0	96,2
Máshova nem sorolt feldolgozóipar	79.107	4,9	81.781	112,9	96,7
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	155.404	14,0	166.070	113,9	93,6
Ipar	117.177	7,7	122.176	112,0	95,9
Építőipar	86.191	5,7	89.253	107,1	96,6
Kereskedelem, javítás	106.530	6,7	109.077	117,0	97,7
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	81.069	6,8	83.914	119,1	96,6
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	130.582	9,6	137.195	111,3	95,2
Pénzügyi tevékenység	241.273	13,8	251.073	111,7	96,1
Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	133.762	9,0	137.750	110,3	97,1
Közigazgatás, védelem, kötelező	167.841	16,7	176.384	125,5	95,2
Társadalombiztosítás					
Oktatás	128.665	9,3	133.163	131,4	96,6
Egészségügyi, szociális ellátás	103.188	8,6	106.252	130,6	97,1
Szociális ellátás	86.928	9,7	89.914	132,1	96,7
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	111.567	9,0	115.924	121,9	96,2
Nemzetgazdaság összesen	122.453	9,6	127.310	117,4	96,2
Ebből:					
Versenyszféra összesen	116.555	7,9	121.002	112,6	96,3
Költségvetés összesen	136.891	12,9	142.650	128,0	96,0

Forrás: KSH évközi kereset statisztika

A 2003. évi bérfolyamatokat már részben meghatározzák a 2002. évi intézkedések. Így a 2002. évi közalkalmazotti fizetésemelés áthúzó hatása, illetve a várható köztisztviselői tarifatábla kiigazítás a költségvetési szféra kereseti indexét egész évben a 2002. évihez hasonló magas szinten fogja tartani. 2003-ban változtak a személyi jövedelemadó sávok. Ez a változás tükröződni fog a nettó keresetnek a bruttóét meghaladó növekedési ütemében.

FÜGGELÉK

Az Európai Foglalkoztatási Stratégia - Foglalkoztatási Irányvonalak

A tagállamok foglalkoztatáspolitikájuk alakítása során figyelembe veszik a célokat, törekednek a cselekvési prioritások végrehajtására és az alább meghatározott számszerűsített célkitűzések elérésére. Különösen fontos szempont a foglalkoztatáspolitikai megfelelő végrehajtásának biztosítása.

A Foglalkoztatáspolitikai irányvonalak és a kapcsolódó Foglalkoztatási ajánlások mellett a tagállamoknak maradéktalanul végre kell hajtaniuk az Átfogó gazdaságpolitikai irányvonalakat, és biztosítaniuk kell az ezen dokumentumokban foglalt törekvések összehangolását.

A Lisszaboni célkitűzésekkel összhangban, a tagállamok foglalkoztatáspolitikájának három átfogó és egymással szorosan összefüggő célra kell irányulnia: teljes foglalkoztatás, minőségi és produktív munka és társadalmi kohézió és befogadás.

A célok elérését kiegyensúlyozottan kell megvalósítani, figyelembe véve, hogy azok az Unió törekvései szempontjából egyenlő fontosságúak. A stratégia megvalósítása során biztosítani kell minden érintett bevonását. Teljes mértékben ki kell használni a célok szinergikus, egymást kölcsönösen megerősítő hatását. Ez a megközelítés a munkanélküliség és az inaktivitás csökkentéséhez is hozzájárulhat.

Teljes foglalkoztatás

A tagállamok célja a teljes foglalkoztatás megvalósítása egy olyan átfogó megközelítésen alapuló foglalkoztatáspolitikai végrehajtásával, amely a keresleti és a kínálati oldalt érintő intézkedéseket egyaránt magába foglal, és ezáltal elősegíti a foglalkoztatási ráták emelését a lisszaboni és a stockholmi célkitűzéseknek megfelelően.

A tagállamok foglalkoztatáspolitikájának hozzá kell járulnia ahhoz, hogy az EU átlagosan elérje

- *az összes foglalkoztatottra vonatkozóan 2005-re a 67 %-os, 2010-re a 70 %-os,*
- *a nők esetében 2005-re az 57 %-os, 2010-re a 60 %-os,*
- *az idősebb munkavállalóknál 2010-re az 50 %-os*

foglalkoztatási rátát.

A tagállamok célkitűzéseit az EU szinten elvárt eredményekkel összhangban és a sajátos nemzeti feltételeket figyelembe véve kell meghatározni.

A munka minőségének és termelékenységének javítása

A munka minőségének javítása szorosan kapcsolódik a versenyképes és tudásalapú gazdaság megteremtésére irányuló törekvésekhez, és minden érintett együttes erőfeszítésére – és különösen a szociális párbeszédre – építve kell megvalósítani. A munka minősége többdimenziós, a munka (feladat), munkahely, valamint a szélesebb munkaerőpiac jellemzőit is tartalmazó fogalom, amely magában foglalja a munka

belső minőségét, a képzettséget, az egész életen át tartó tanulást és az előremeneteli lehetőségeket, a nemek közötti egyenlőséget, a munkahelyi egészségvédelmet és biztonságot, a rugalmasságot és biztonságot, a munkaerő-piaci befogadást, beilleszkedést, belépési lehetőséget, a munkaszervezet és a munkahelyi élet egyensúlyát, a szociális párbeszédet és a munkavállalói részvételt, a különbözőséget és a hátrányos megkülönböztetés elleni fellépést, valamint a munkateljesítményhez kapcsolódó valamennyi tényezőt.

A foglalkoztatási ráta emelését és a munka termelékenységének növelését együttesen kell megvalósítani. A munka minősége segítheti a munka termelékenységének növelését, és a kölcsönhatásokban rejlő lehetőségeket teljes mértékben ki kell aknázni, ami különös kihívást jelent a szociális párbeszéd számára.

A társadalmi kohézió és befogadás erősítése

A foglalkoztatás a társadalmi beilleszkedés elősegítésének kulcsfontosságú eszköze. A társadalmi befogadás területéhez kapcsolódó nyitott koordinációs mechanizmus szinergikus hatására építve, a foglalkoztatáspolitikai eszközeinek elő kell segíteniük a munkaerő-piaci részvételt a minőségi foglalkoztatáshoz való hozzájárulás segítségével valamennyi munkaképes nő és férfi számára, a munkaerő-piaci diszkrimináció elleni fellépéssel, és a munka világából való kirekesztés megelőzésével.

A gazdasági és szociális kohéziót a térségi foglalkoztatási és munkanélküliségi egyenlőtlenségek mérséklésével, az EU elmaradott övezeteiben élők foglalkoztatási problémáira kínált megoldásokkal, pozitív gazdasági és társadalmi struktúra átalakító lépésekkel is elő kell segíteni.

Specifikus irányvonalak

A három átfogó cél elérése érdekében a tagállamoknak foglalkoztatáspolitikájuk alakításakor a következő specifikus irányvonalakat (prioritásokat) kell figyelembe venniük, valamennyi prioritásnál érvényesítve a nők és férfiak esélyegyenlőségének szempontjait.

1. AKTÍV ÉS PREVENTÍV INTÉZKEDÉSEK A MUNKANÉLKÜLIEK ÉS AZ INAKTÍVAK SZÁMÁRA

A tagállamok aktív és a megelőzésre irányuló intézkedéseket dolgoznak ki és valósítanak meg a munkanélküliség tartóssá válásának megelőzésére és a munkanélküli és inaktív emberek tartós, fenntartható foglalkoztatásának elősegítésére. A tagállamok:

- Biztosítják, hogy a munkanélküliség korai szakaszában minden álláskereső segítséget kapjon az egyéni szükségletek felmérése, tanácsadási szolgáltatások, álláskeresői támogatás és személyre szabott cselekvési terv formájában;
- Az egyéni szükségletek felmérése alapján hatékony és hatásos szolgáltatásokat kínálnak az álláskeresőknél, foglalkoztathatóságuk és beilleszkedési esélyeik javítása érdekében, különös figyelmet fordítva azokra az emberekre, akik a legnagyobb nehézségekkel néznek szembe a munkaerőpiacon. A tagállamoknak:

valamennyi munkanélküli embernek fel kell ajánlani egy újrakezdési lehetőséget - képzés, átképzés, munkatapasztalat szerzés, munkalehetőség vagy egyéb, a foglalkoztathatóság javítását szolgáló eszköz formájában, és ahol szükséges folyamatos álláskeresői segítségnyújtással kiegészítve - mielőtt a munkanélküliség időtartama elérné a pályakezdők esetében 6 hónapot, illetve egyéb esetekben a 12 hónapot;

biztosítaniuk kell, hogy 2010-re a tartósan munkanélküliek 25%-a részt valamilyen aktív intézkedésben képzés, átképzés, munkatapasztalat szerzés, vagy egyéb foglalkoztathatóság javítását szolgáló eszköz formájában, a három e tekintetben legfejlettebb tagállam átlagának elérése érdekében.

- Korszerűsítik és megerősítik a munkaerő-piaci szervezeteket, elsősorban az állami foglalkoztatási szolgálatot;
- Biztosítják a munkaerő-piaci programok hatásosságának és hatékonyságának rendszeres értékelését és ennek megfelelő felülvizsgálatát.

2. MUNKAHELYTEREMTÉS ÉS VÁLLALKOZÁS

A tagállamok ösztönzik több és jobb munkahely létrehozását a vállalkozás, az innováció, a beruházási kapacitás támogatásával és a vállalkozások számára kedvező környezet biztosításával. Különös figyelmet kell fordítani az új vállalkozások, a szolgáltatási és a K+F szektor munkahely-teremtési potenciáljának kihasználására. A vállalkozásösztönzés politikájának összehangolási folyamatára és a Kisvállalkozások Európai Kartájának végrehajtására támaszkodva, a szakmapolitikai törekvéseknek az alábbiakra kell összpontosítaniuk:

- A vállalkozásindításhoz és a kis- és középvállalkozások (KKV) működtetéséhez, valamint a munkaerő-felvételhez kapcsolódó adminisztratív terhek és szabályozások csökkentése és egyszerűsítése, az induló vállalkozások, az új és működő KKV-k, valamint a magas növekedési és munkahely-teremtési potenciállal rendelkező vállalkozások tőkéhez jutásának segítése (lásd *Átfogó gazdaságpolitikai irányvonalak, 11. irányvonal*).
- A vállalkozói készségek és menedzsment ismeretek oktatásának és képzésének támogatása, beleértve azokat az kezdeményezéseket is, amelyek a vállalkozóvá válást mint karrierlehetőséget mindenki számára elérhetővé teszik.

3. FELKÉSZÜLÉS A VÁLTOZÁSOKRA, AZ ALKALMAZKODÓKÉPESSÉG ÉS A MUNKAERŐ-PIACI MOBILITÁS ELŐSEGÍTÉSE

A tagállamok segítik a munkavállalók és a vállalatok alkalmazkodását a változásokhoz, figyelembe véve a rugalmasság és a biztonság követelményét is, és hangsúlyozva a szociális partnerek meghatározó szerepét e tekintetben.

Felülvizsgálják, és amennyiben szükséges módosítják a foglalkoztatással kapcsolatos szabályozás túlságosan korlátozó elemeit, amelyek befolyásolják a munkaerőpiac dinamikáját és a munkaerőpiacra való belépés szempontjából leginkább hátrányos helyzetű csoportok foglalkoztatását, fejlesztik a szociális

párbeszédet, erősítik a korporatív szociális felelősségvállalást, és további, megfelelő intézkedéseket hoznak annak érdekében, hogy előmozdítsák:

- a munkaszerződési és munkavégzési formák sokféleségét, beleértve a munkaidőre, az előmeneteli rendszerre, a munka és a magánélet, valamint a rugalmasság és a biztonság jobb összehangolására vonatkozó rendelkezéseket;
- a munkavállalók – különösen az alacsony képzettségű munkavállalók – képzésben való részvételét;
- a jobb munkakörülményeket, beleértve az egészséget és a biztonságot; e tekintetben a szakmapolitikai törekvéseknek elsősorban arra kell irányulniuk, hogy
jelentősen mérséklődjön a munkahelyi balesetek és a foglalkozási megbetegedések aránya;
- az innovatív és fenntartható munkaszervezeti formákra vonatkozó tervek kidolgozását, elterjesztését, ezáltal javítva a munka termelékenységét és minőségét;
- a gazdasági változások és szerkezetváltás előrejelzését és pozitív irányítását.

A tagállamoknak a munkaerőhiány leküzdését különböző intézkedésekkel kell elősegíteniük, például a foglalkozási mobilitás elősegítésével és a földrajzi mobilitást akadályozó tényezők kiküszöbölésével – elsősorban a Szakképzettség és mobilitás akcióterv végrehajtásán keresztül –, a képesítések és kompetenciák elismerésének és átláthatóságának, a társadalombiztosítási és nyugdíj-jogosultságok átvihetőségének javításával, megfelelő ösztönzők beépítésével az adó- és ellátórendszerekbe, és figyelembe véve a bevándorlás munkaerő-piaci vonatkozásait is.

Nemzeti és európai szinten egyaránt javítani kell a munka- és képzési lehetőségek átláthatóságát, a hatékony állasközvetítés támogatása érdekében.

2005-re az álláskeresőknél az EU egész területén elérhetővé kell tenni a tagállamok foglalkoztatási szolgálatait által közzétett üres álláshelyeket.

4. A HUMÁN TŐKE FEJLESZTÉSE ÉS AZ EGÉSZ ÉLETEN ÁT TARTÓ TANULÁS TÁMOGATÁSA

A tagállamok végrehajtják az egész életen át tartó tanulást támogató stratégiáikat, beleértve az oktatási és képzési rendszerek minőségét és eredményességének javítását is, annak érdekében, hogy mindenki megszerezhesse mindazokat a készségeket, amelyek megfelelnek a tudásalapú társadalomban a korszerű munkaerővel szemben támasztott elvárásoknak, hogy segítsék az előmenetelt, és csökkentsék a képzettségi kínálat és kereslet eltéréséből és a szűk keresztmetszetekből adódó munkaerőpiaci problémákat.

A nemzeti prioritásokkal összhangban, a szakmapolitikáknak elsősorban a következő eredmények elérését kell célul kitűznie 2010-ig:

- az Európai Unióban a 22 évesek legalább 85%-a rendelkezzen felső-középfokú végzettséggel;
- az egész életen át tartó tanulásban résztvevő felnőtt munkavállalási korú népesség (25-64 éves korosztály) aránya az Európai Unióban átlagosan érje el legalább 12,5%-ot.

A politikáknak elsősorban arra kell irányulniuk, hogy jelentősen növekedjenek a humán erőforrás-fejlesztésre fordított befektetések. Különösen fontos, hogy növekedjenek a vállalatoknak a felnőttképzésre fordított befektetései, a termelékenység és a versenyképesség javítása, valamint az aktív öregedés elősegítése érdekében. Ösztönözni kell a munkáltatóknak és az egyéneknek a humán tőke fejlesztésére irányuló befektetéseit.

5. A MUNKAERŐ-KÍNÁLAT NÖVELESE ÉS AZ AKTÍV ÖREGEDÉS ELŐSEGÍTÉSE

A tagállamok a gazdaság és a foglalkoztatás növelése érdekében segítik a megfelelő munkaerő-kínálat és foglalkoztatási lehetőségek biztosítását, figyelembe véve a munkaerő mobilitását a 3. irányvonalban foglaltaknak megfelelően. A tagállamok:

- növelik a munkaerő-piaci részvételt a népesség valamennyi csoportjában rejlő kapacitásokat kihasználva, egy olyan átfogó megközelítéssel, amely elsősorban megfelelő számban rendelkezésre álló és vonzó állásokra, a munkavégzésben való érdekeltiségre, a képzettség növelésére és a megfelelő támogató intézkedésekre épül;
- segítik az aktív öregedést, mindenekelőtt azoknak a munkához kapcsolódó lehetőségeknek a javításával, amelyek hozzájárulhatnak a munkahelyek megőrzéséhez – például továbbképzési lehetőségekkel, a munkahelyi egészség és biztonság fontosságának elismerésével, innovatív és rugalmas munkaszervezeti formákkal – és kiküszöbölik a munkaerőpiac korai elhagyására ösztönző tényezőket, mindenekelőtt a korai nyugdíjazási rendszerek reformjával, annak biztosításával, hogy legyen kifizetődő a munkaerő-piacon maradás, valamint a munkáltatóknak az idősebb munkavállalók alkalmazására való ösztönzésével.

A politikáknak elsősorban arra kell irányulniuk, hogy az EU szintjén 2010-ig 5 évvel növekedjék a munkaerőpiacot elhagyók tényleges átlagos életkora (amelynek becsült értéke 2001-ben 59,9 év). E tekintetben a szociális partnereknek különösen fontos szerepük van. Minden nemzeti célkitűzésnek összhangban kell állniuk az EU szinten elvárt eredményekkel, figyelembe véve az egyes tagállamok sajátos helyzetét.

- ahol szükséges, teljes mértékben figyelembe veszik a bevándorlásból adódó többlet munkaerő-kínálatot.

6. NŐK ÉS FÉRFIAK EGYENLŐSÉGE

A tagállamok integrált megközelítéssel, a nemek közötti esélyegyenlőség horizontális érvényesítésére és specifikus intézkedésekre egyaránt építve ösztönzik a nők munkaerő-piaci részvételét, és 2010-ig jelentősen csökkentik a nemek közötti különbségeket a foglalkoztatási ráta, a munkanélküliségi ráta és a keresetek tekintetében. E tekintetben meghatározó a szociális partnerek szerepe.

A szakmapolitikai intézkedéseknek elsődlegesen arra kell irányulniuk, hogy 2010-re jelentősen csökkentsék minden tagállamban a kereseti különbségeket – törekedve azok teljes megszüntetésére – olyan többirányú megközelítésre építve, amely figyelembe veszi a kereseti különbségeket meghatározó tényezőket,

beleértve az ágazati és foglalkozási szegregációt, az oktatást és képzést, a foglalkozások besorolását és bérrendszereket, a tudatosság növelését és az átláthatóságot.

Kiemelt figyelmet kell szentelni a munka és a családi élet összeegyeztetésének, elsősorban a gyermekek és más eltartottak gondozását biztosító szolgáltatásokkal, a családi és munkahelyi kötelezettségek megosztásának ösztönzésével, és a munkaerőpiactól való távolmaradás időszakát követően a munkába való visszatérés segítségével.

A tagállamoknak meg kell szüntetniük a nők munkaerő-piaci részvételének ellenősztönzőit, és – a gyermekek napközbeni ellátását biztosító szolgáltatások iránti keresletet és a nemzeti ellátórendszer jellemzőit figyelembe véve – törekedniük kell arra, hogy 2010-ig a 3 évesnél idősebb, de az iskolaköteles kort még el nem érő gyermekek legalább 90 %-ának, és a 3 évesnél fiatalabb gyermekek legalább 33 %-ának biztosítsanak gyermekgondozási szolgáltatásokat.

7. A MUNKAERŐ-PIACI INTEGRÁCIÓ ELŐSEGÍTÉSE ÉS KÜZDELEM A MUNKAERŐPIACON HÁTRÁNYOS HELYZETBEN LÉVŐ EMBEREK DISZKRIMINÁCIÓJA ELLEN

A tagállamok segítik a munkaerőpiac szempontjából hátrányos helyzetű személyek – köztük az iskolarendszerű oktatásból lemorzsolódók, az alacsony iskolai végzettségűek, a fogyatékkal élő emberek, a bevándorlók és az etnikai kisebbségek – munkaerő-piaci integrációját foglalkoztathatóságuk javításával, az álláslehetőségek bővítésével és a diszkrimináció valamennyi formájának megelőzésével.

A politikai célkitűzések 2010-ig elsősorban a következők:

- *a lemorzsolódási ráta EU szinten ne haladja meg a 10 %-ot;*
- *jelentősen csökkenteni kell a hátrányos helyzetű embereknek a munkanélküliségi ráta tekintetében megmutatkozó hátrányait valamennyi tagállamban, a nemzeti célkitűzéseknek és definícióknak megfelelően;*
- *jelentősen csökkenteni kell valamennyi tagállamban a nem EU-s állampolgárok és az EU állampolgárok munkanélküliségi rátáinak különbségét, a nemzeti célkitűzéseknek megfelelően.*

8. ÖSZTÖNZÉS A MUNKAVÁLLALÁSRA (A MUNKA KIFIZETŐDŐVÉ ÉS VONZÓVÁ TÉTELE)

A tagállamok megreformálják a pénzügyi ösztönző rendszerüket, hogy vonzóvá tegyék a munkavégzést, és az embereket ösztönözzék az álláskeresésre, a munkavállalásra és a munkában maradásra. Ezzel összefüggésben, a tagállamok megfelelő intézkedéseket dolgoznak ki a dolgozó szegények számának csökkentésére. A tagállamok felülvizsgálják adó- és ellátási rendszerüket és ezek kölcsönhatásait, és amennyiben szükséges átalakítják azokat, hogy kiküszöböljék a munkanélküliségi, szegénységi és inaktivitási csapdákat, és ösztönözzék a nők, az alacsonyan képzett munkások, az idősebb munkavállalók, a fogyatékkal élő emberek és a munkaerőpiactól leginkább távol levő emberek foglalkoztatását.

A tagállamoknak – a szociális védelem megfelelő szintjének megőrzése mellett – elsősorban a helyettesítési rátákat és az ellátás folyósításának időtartamát kell felülvizsgálniuk; biztosítaniuk kell az ellátások rendszerének megfelelő

irányítását – mindenekelőtt az eredményes álláskereséssel való összekapcsolás tekintetében, beleértve a foglalkoztathatóság javítását segítő aktív eszközökhöz való hozzájutást is, és figyelembe véve az egyén helyzetének sajátosságait; ahol indokolt, mérlegelniük kell a munka melletti segélyezés lehetőségének biztosítását, és erőfeszítéseket kell tenniük az inaktivitási csapda kiküszöbölésére.

A szakmapolitikai intézkedések célja elsősorban a magas marginális tényleges adókulcsok és - amennyiben indokolt - az alacsony keresetű munkások keresetei után fizetendő adóterhek csökkentése, az egyes tagállamok helyzetének megfelelően.

9. A BE NEM JELENTETT MUNKAVÉGZÉS ÁTALAKÍTÁSA BEJELENTETT MUNKÁVÁ

A tagállamok olyan intézkedés-csomagokat dolgoznak ki és hajtanak végre a be nem jelentett munkavégzés megszüntetésére, amelyek a piaci környezet egyszerűsítésére, az adó- és ellátórendszer tekintetében az ellenőrzőzök kiiktatására és megfelelő ösztönzők biztosítására, a törvényes kényszerítő eszközök javítására és szankciók alkalmazására egyaránt építenek. A tagállamoknak nemzeti és EU szinten a probléma súlyának és a nemzeti szinten elért eredményeknek megfelelő erőfeszítéseket kell tenniük.

10. A REGIONÁLIS MUNKAERŐ-PIACI KÜLÖNBSÉGEK CSÖKKENTÉSE

A tagállamoknak a regionális foglalkoztatási és munkanélküliségi különbségek csökkentése érdekében átfogó megközelítéssel alapuló intézkedéseket kell végrehajtaniuk. Támogatni kell a helyi munkahely-teremtési potenciál növelését, beleértve a szociális gazdaság támogatását is, és ösztönözni kell minden releváns szereplő együttműködését. A tagállamok:

- kedvező feltételeket biztosítanak a magánszektorban végzett tevékenységek és az elmaradott régiókra irányuló beruházások ösztönzésére;
- biztosítják, hogy a köztámogatások az elmaradott régiókban a humán- és tudás-tőke fejlesztésére irányuló befektetések támogatására koncentrálódnak, a megfelelő infrastrukturális fejlesztések támogatása mellett *(lásd Átfogó gazdaságpolitikai irányvonalak, 18. és 19. irányvonalak).*

A Kohéziós és Strukturális Alapok potenciálját és az Európai Beruházási Bank támogatásait a lehető legteljesebb mértékben ki kell használni.

Megfelelő irányítás és partnerség a Foglalkoztatási irányvonalak végrehajtásában

A tagállamok biztosítják a Foglalkoztatási irányvonalak eredményes végrehajtását, regionális és helyi szinten egyaránt.

A parlamentáris testületek, a szociális partnerek és más érintett szereplők bevonása

Az Európai foglalkoztatási stratégia végrehajtása szempontjából döntő fontosságú a megfelelő irányítás és partnerség biztosítása, a nemzeti hagyományok és gyakorlatok tiszteletben tartása mellett. Az Irányvonalak végrehajtásában fontos szerepe van az Európai Parlamentnek. A Foglalkoztatási stratégia végrehajtása a tagállamok felelőssége; ehhez jelentős mértékben hozzájárulnak a tagállamok nemzeti

hagyományainak megfelelően a releváns parlamenti testületek és a foglalkoztatáspolitikai minden egyéb nemzeti és regionális szintű szereplője.

A nemzeti hagyományokkal és gyakorlatokkal összhangban be kell vonni a szociális partnereket az Irányvonalak eredményes végrehajtásába, és lehetővé kell tenni, hogy jelentést tegyenek hozzájárulásukról minden olyan területen, amely a szociális partnerek felelősségi körébe tartozik, különös tekintettel a változások kezelésére és az alkalmazkodásra, a biztonság és a rugalmasság közötti egyensúlyra, a humán tőke fejlesztésére, a nemek közötti esélyegyenlőség érvényesítésére, a munkára való ösztönzésre, az aktív öregedésre, valamint a munkahelyi egészségvédelemre és biztonságra.

Az európai szociális partnerek felkérést kapnak, hogy járuljanak hozzá a Foglalkoztatási irányvonalak megvalósításához szakmaközi és ágazati szinten, és támogassák az egyes tagállamok szociális partnereinek erőfeszítéseit, valamennyi, szakmaközi, ágazati és helyi szinten. Az európai szociális partnerek közös munkaprogramjukban foglaltaknak megfelelően szakmaközi szinten éves jelentést készítenek arról, hogyan járultak hozzá az Irányvonalak megvalósításához. Az európai szociális partnerek felkérést kapnak arra, hogy ágazati szinten is készítsenek hasonló jelentést.

Továbbá, az operatív szolgáltatásoknak (foglalkoztatási és szociális szolgáltatásokat nyújtó szervezeteknek) is hatékonyan és eredményesen kell végrehajtaniuk a Foglalkoztatási irányvonalakat.

Megfelelő pénzügyi források

A tagállamok biztosítják az átláthatóságot és a költség-hatékonyt a Foglalkoztatási irányvonalak végrehajtásához rendelt pénzügyi források tekintetében, figyelembe véve a közkiadások megfelelő szinten tartásának szükségességét az Átfogó gazdaságpolitikai irányvonalakkal összhangban.

A tagállamok teljes mértékben kihasználják az európai Strukturális Alapok – különösen az Európai Szociális Alap – hozzájárulásának lehetőségét a foglalkoztatáspolitikai végrehajtásának támogatására és az intézményi kapacitások megerősítésére a foglalkoztatás területén.

MÓDSZERTAN

A főbb adatforrások, vonatkozási időpontok

A nemzetközi adatok fő forrása az OECD Employment Outlook 2002 c. kiadványa, valamint az Európai Unió tagországai és a csatlakozni kívánó országok munkaerő-felmérésének adatait egységes szerkezetben közlő Employment in Europe 2002 című kiadvány.

Az OECD adatai általában a 2001. évre vonatkoznak, az EU adatai – hagyományosan – 2001. második negyedévi munkaerő-felmérésének eredményei. (A két adatbázisban szereplő magyar adatok természetesen a többivel azonos időpontra vonatkoznak.)

A hazai folyamatokat bemutató legfontosabb adatok a KSH által a negyedévenként végzett munkaerő-felmérés alapján számított *éves átlagok*. Az időpontok különbözősége miatt a nemzetközi összehasonlításokban közöltek és az általunk idézett hazai adatok kissé eltérhetnek.

A munkanélküliségre vonatkozó adatok esetében a munkaerő-felmérés mellett a hazai szabályok szerint regisztrált munkanélküliekről közöltek a Foglalkoztatási Hivatal éves átlagos adatai.

A foglalkoztatottak, a munkanélküliek, és a gazdaságilag inaktívak helyzetének elemzésekor külön is bemutatjuk a nemzetközi meghatározásoktól különböző hazai szabályozás (mint például a munkavállalási kor, a munkanélküliként regisztrálhatóság stb.) következtében létező eltéréseket. A hazai szabályozás alapján közölt adatok egyik fő forrása A nemzetgazdaság munkaerőmérlege című KSH kiadvány.

A fogalmi rendszer

A legfontosabb fogalmakat a főszövegben, az első előforduláskor részletesen ismertettük.

Itt elsősorban az általánosan használt, fontosabb fogalmak tartalmát közöljük.

A KSH FOGALMI RENDSZERE

A lakossági munkaerő-felmérés foglalmi

A Központi Statisztikai Hivatal 1992 óta az OECD országokban meghonosított, egységes elvek és módszerek szerint végzett munkaerő-felmérés (Labour Force Survey = LFS) keretében vizsgálja a 15-74 éves személyek gazdasági aktivitását.

A magánháztartások reprezentatív mintáján végzett felmérésnek az ILO által javasolt fogalmi rendszere azonos az OECD országokban.

Eszerint:

A vizsgált népességet egy meghatározott időszakban (a hónap 12. napját magában foglaló, ún. vonatkozási héten, a hetet hétfőtől vasárnapig számítva) végzett tevékenységük alapján két főcsoportba sorolják:

- gazdaságilag aktívak (a rendelkezésre álló munkaerő) és
- gazdaságilag nem aktívak (inaktívak).

A gazdaságilag aktív kategória (rendelkezésre álló munkaerő) magában foglalja mindazon személyeket, akik a megfigyelés hetében a munkaerőpiacon foglalkoztatottként vagy munkanélküliként megjelentek.

Foglalkoztatottnak tekintendő mindenki, aki a vizsgált időszakban legalább 1 óra, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy munkájától csak átmenetileg (szabadság, betegség stb. miatt) volt távol.

Jövedelmet biztosító munkának számít minden olyan tevékenység:

- amely pénzjövedelmet eredményez, vagy
- amely természetbeni juttatást biztosít, esetleg
- amelyet egyéb, később realizálható jövedelem érdekében végeztek
- amelyet, mint segítő családtagok végeztek a háztartáshoz tartozó gazdaság, vállalkozás jövedelmének növelése érdekében.

A felvétel szempontjából nem számít jövedelmet biztosító munkának az önként, ingyenesen, más háztartásnak vagy intézménynek nyújtott bármilyen segítség (társadalmi munka, ún. kalákamunka stb.), a saját ház vagy lakás építése, felújítása, javítása, a tanulmányhoz kötött szakmai gyakorlat keretében végzett munka (még akkor sem, ha azért valamilyen díjazást kapnak), valamint a háztartásban, a ház körül végzett munka, beleértve a kerti munkákat is. A háztáji gazdaságban végzett munka csak akkor tekinthető jövedelemszerzőnek, ha annak eredménye jellemzően piacra és nem saját fogyasztásra kerül.

A gyermekgondozási díjban (gyed), gyermekgondozási segélyben (gyes) részesülőket – az 1995. novemberében Prágában az átalakuló országok számára megfogalmazott ILO-ajánlásnak megfelelően – 1998. január 1-jétől a vonatkozási héten végzett *tevékenységük* alapján osztályozzák, eltérően az addigi magyar gyakorlattól.

A munkaerő-felmérésre vonatkozó Eurostat-ajánlások alapján *a sorkatonák, mint intézeti népesség nem tartoznak a felvétel körébe*. 2002. III. negyedévig a nemzeti számlák (ESA95) fogalmi rendszerének megfelelően a munkaerő-felmérés foglalkoztatotti adatait a sorkatonák adminisztratív forrásból származó létszámadataival korrigálták. 2002. IV. negyedétől a munkaerő-felmérés nem tartalmazza a sorkatonák létszámát, és ennek megfelelően 2003-tól módosítják a korábbi időszakok adatait is.

Munkanélkülinek tekintendő az a személy, aki egyidejűleg

- az adott héten nem dolgozott (s nincs olyan munkája, amelytől átmenetileg távol volt);
- aktívan keresett munkát a kikérdezést megelőző négy hét folyamán;
- rendelkezésre áll, azaz két héten belül munkába tudna állni, ha találna megfelelő állást.

A munkanélküliek sajátos csoportját alkotják azok, akik ugyan nem dolgoztak a vonatkozási héten, de már találtak munkát, ahol 30 napon belül dolgozni kezdenek. Rájuk nem vonatkozik a hármas kritérium egyidejű teljesülése.

Aktív munkakeresésnek tekintendő, ha valaki állami vagy magán-munkaközvetítőn keresztül érdeklődött állás után, közvetlenül keresett meg munkáltatókat, hirdetést olvasott, adott fel, hirdetésre válaszolt, rokonoknál, ismerősöknél érdeklődött, tesztet írt, vizsgát tett, vagy meghallgatáson volt, vállalkozásának elindítását intézte.

Gazdaságilag aktívak azok, akik megjelennek a munkaerőpiacon, azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek.

Gazdaságilag nem aktívak azok, akik a vonatkozási héten nem dolgoztak, illetve nem volt rendszeres, jövedelmet biztosító munkájuk és nem is kerestek munkát, vagy kerestek, de nem tudtak volna munkába állni. Ide tartoznak – többek között – a passzív munkanélküliek, akik szeretnének ugyan munkát, de kedvezőtlennek ítélve elhelyezkedési esélyeiket, meg sem kísérlik az álláskeresést.

A munkanélküliség, illetve a gazdasági aktivitás mértékének jellemzésére a következő fontosabb mutatószámok szolgálnak:

- a **foglalkoztatási arány**, amely a foglalkoztatottaknak a megfelelő korcsoportba tartozó népességhez viszonyított aránya;
- a **munkanélküliségi ráta**, amely a munkanélkülieknek a megfelelő korcsoportba tartozó gazdaságilag aktív népességben belüli aránya;
- az **aktivitási arány**, amely a gazdaságilag aktívak aránya a megfelelő korcsoportba tartozó népességben belül.

A munkaerő-mérleg

A hazai szabályokhoz igazodik a népesség gazdasági aktivitását felmérő Munkaerő-mérleg.

Az év január 1-i helyzetét tükröző (azaz tulajdonképpen az előző év folyamatait összegző) áttekintés számos vonatkozásban különbözik a munkaerő-felméréstől:

- nem a lakosság megkérdezésén, hanem a statisztikai adatszolgáltatásra kötelezett szervezetek, intézmények jelentéseinek alapul;
- nem a 15-74 éves korúak, csupán a hazai szabályok szerint munkavállalási korúak gazdasági aktivitását vizsgálja, aktívnek tekintve a munkavállalási koron túl foglalkoztatottakat is;
- foglalkoztatottnak az aktív (munkavállalási korú) keresőt és a nyugdíj mellett munkát vállaló személyt tekint.

Aktív kereső: a kereső tevékenységet folytató, keresettel, jövedelemmel rendelkező társas vagy egyéni vállalkozásoknál, költségvetési és társadalombiztosítási szervezeteknél, non-profit intézményeknél egy adott időpontban (december 31. eszmei időpont) *főállású munkaviszony* keretében alkalmazásban álló személy, beleértve a nyugdíjas korú foglalkoztatottat. (1999. január 1-jétől – a korábbiaktól eltérően – a munkavállalási koron kívüli gazdaságilag aktív népességszám összevontan tartalmazza a munkavállalási koron kívüli aktív keresőket, valamint a foglalkoztatott nyugdíjasokat.) Aktív keresőnek minősülnek a munkaviszonyban álló sorkatonák is. Ide tartozik továbbá a társas vállalkozás dolgozó tagja, az egyéni vállalkozó és segítő családtagja, a mezőgazdasági segítő családtag, az alkalmi munkás és a napszámos. Segítő családtag az a személy, aki fizetség nélkül rendszeresen részt vesz önálló

foglalkozású személy gazdasági tevékenységében, munkaviszony jellegű jogviszony létesítése, illetve iparendelő vagy működési engedély nélkül.

Regisztrált munkanélküli: a Foglalkoztatási Hivatal által nyilvántartott álláskereső közül az, aki munkaviszonnyal nem rendelkezik, nem nyugdíjas, nem tanuló, foglalkoztatást elősegítő támogatásban (pl. átképzés, közhasznú foglalkoztatás) nem részesül, munkát, állást vagy önálló foglalkozást keres, és egy adódó állás elfogadására rendelkezésre áll.

Gazdaságilag nem aktív népesség: a népességnek a gazdaságilag aktív népességen kívüli része. Ide tartoznak:

- a gyermekgondozási ellátás bármelyik formáját igénybevevők (az Országos Egészségbiztosítási Pénztár által nyilvántartott gyeden, gyesen lévők, valamint gyedet igénybe vevők adatai alapján);
- az a nyugdíjas, járadékos, aki nem folytat keresőtevékenységet (az Országos Nyugdíjfolyósító Igazgatóság adatai alapján);
- a tőkejövedelmükből (ingatlan-, és pénztőke jövedelméből) élők;
- a 15 éven aluliak;
- a 15 éven felüli tanulók (intézményi adatgyűjtés);
- a háztartásbeliek;
- a közületi eltartottak;
- a szociális gondozottak.

Keresetek

Bruttó kereset: a személyi jövedelemadó, az egészségbiztosítási és nyugdíjjárulékot, valamint a munkavállalói járulékot is tartalmazó alapbér és egyéb jogcímenen fizetett kereseti elemek (bérpótlék, kiegészítő fizetés, prémium, jutalom, 13. és további havi fizetés) összege.

Nettó kereset: a bruttó átlagkeresetből a munkavállalói járulék, a személyi jövedelemadó, valamint az egészségbiztosítási- és a nyugdíjjárulék levonásával és az adott évre érvényes járulékküszöb figyelembevételével számított adat.

Gazdasági szervezet

Regisztrált gazdasági szervezet: a megfigyelés időpontjában jogilag – adminisztratív nyilvántartások szerint – létező egység, azaz adószámmal rendelkező gazdasági szervezet, beleértve az adott időpontban csőd-, felszámolási és végelszámolási eljárás alatt állókat is.

Működő vállalkozás: amely a tárgyévben, illetve az előző év során adóbevallást (társasági adó, áfa stb.) nyújtott be, illetve statisztikai adatszolgáltatást teljesített, valamint a tárgyévben, illetve az azt megelőző év során alakult.

Nem tekinthető működőnek az a vállalkozás, amely:

- megszűnt, de adminisztratív okokból, a bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt a nyilvántartásokban még szerepel;
- több éve felszámolás alatt áll, gazdasági tevékenységet nem folytat; tevékenységét szünetelteti, vagy még nem kezdte meg;
- vállalkozói tevékenységet csak esetlegesen végez;

- az „egyablakos” regisztrációs eljárás keretében – a bejegyzési határozat meghozataláig – csak az elő-regisztrációs nyilvántartásban szerepel.

Az APEH működőnek tekinti azt az adószámmal rendelkező vállalkozást, amely nem áll felszámolási, végelszámolási vagy csődeljárás alatt, illetve tevékenysége megszűnését nem jelentette be.

A költségvetési és társadalombiztosítási, a non-profit, a munkavállalói rész tulajdonosi program (MRP) szervezete, valamint 1998-tól a lakás-szövetkezetek, építő-közösségek, társasházak esetében a regisztrált szervezetek működőnek minősülnek.

Az **egyéni vállalkozások** között szerepelnek – az egyéni vállalkozásról szóló törvény hatálya alá tartozókon kívül – a gazdasági tevékenységet folytató, külön adószámmal rendelkező magánszemélyek (pl. szellemi szabadfoglalkozásúak) is.

A **gazdasági társaságok** száma egyaránt tartalmazza a jogi személyiségű és a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokat.

Az **egyéb társas vállalkozások** száma magában foglalja az egyéb jogi személyiségű vállalkozásokat, a jogi személyiség nélküli egyéb vállalkozásokat.

A **létszám-kategória** a KSH által a nemzetközi ajánlások figyelembevételével kialakított, adatgyűjtéseiben és publikációiban rendszeresen alkalmazott besorolás. A gazdasági szervezetek létszámára a munkaviszonyban, bedolgozói jogviszonyban vagy személyes közreműködéssel járó tagsági viszony keretében tartósan (határozatlan ideig vagy megállapodás alapján 3 hónapot meghaladóan) **alkalmazásban** állók száma szerepel. (Ennek értelmében társas vállalkozások esetében a tulajdonos, egyéb vállalkozásnál a vállalkozó a szervezeti statisztikában létszámként 0 fővel jelenik meg.)

A FOGLALKOZTATÁSI HIVATAL FOGALMI RENDSZERE

A FH kiadványaiban szereplő adminisztratív forrásokból származó adatok vonatkozási időpontja a regisztrált munkanélküliek és a munkanélküli, valamint szociális jellegű ellátásban részesülők esetében a tárgyhónap vége (ún. zárónapi létszám). A bejelentett munkaerő-igények esetében a tárgyhónapban munkaközvetítésre rendelkezésre álló álláshelyek (előző havi záró érték + tárgyhavi új bejelentések) számát közlik. Az aktív foglalkoztatási programok esetében az érintett létszám azokat foglalja magába, akik a tárgyhónapban legalább egy napon támogatott eszközben vettek részt.

Az áramlási, ún. flow-típusú adatok (be- ill. kilépők) a tárgyidőszak első és utolsó napja közötti mozgás kumulált összegei.

Regisztrált munkanélküli: az állami munkaközvetítő irodában nyilvántartásba vett személy, aki munkaviszonnyal nem rendelkezik, nem tanuló, nyugdíjjal nem rendelkezik, foglalkoztatást elősegítő támogatásban nem részesül, munkát vagy önálló foglalkoztatást keres és ennek érdekében munkavégzésre rendelkezésre áll.

Regisztrált pályakezdő: a regisztrált munkanélküliek közül azok a 25. életévüket – felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetén 30. életévüket – be nem töltött fiatalok,

akik tanulmányaik befejezését követően munkanélküli ellátásra nem szereztek jogosultságot.

Munkanélküliségi ráta: a regisztrált munkanélküliek zárónapi létszáma az előző év január 1-i gazdaságilag aktív népesség százalékában.

Munkanélküli járadékban részesülő: a regisztrált munkanélküliek közül azok, akik munkanélkülivé válásukat megelőzően járulékfizetési kötelezettségüknek eleget tettek és így a Foglalkoztatási Törvényben (Ft.) meghatározottak szerint munkanélküli járadék folyósítására jogosultságot szereztek.

Nyugdíj előtti munkanélküli segélyben részesülő: a regisztrált munkanélküliek közül azok, akik a munkanélküli járadék folyósítási idejét kimerítették és az öregségi nyugdíjkorhatár betöltéséhez legfeljebb 5 év hiányzik, valamint megfelelnek az Ft.-ben meghatározott egyéb feltételeknek.

Rendszeres szociális segélyben részesülő: a regisztrált munkanélküliek közül azok, akik munkanélküli ellátásra való jogosultsági idejüket kimerítették és akiknek a települési önkormányzat az 1993. évi III. tv. szerint rendszeres szociális segélyt állapított meg.

Aktív foglalkoztatáspolitikai eszközben résztvevő: mindazok a személyek, akik az Ft. szerinti valamely foglalkoztatást elősegítő támogatásban részesülnek. Regisztrált munkanélküliek esetében a résztvevők a támogatás idejére kikerülnek a regisztrált munkanélküliek állományából.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

	Oldal
2.1 <i>A gazdasági aktivitás mértéke az OECD országokban, az EU-hoz csatlakozni kívánó 11 országban és Magyarországon 2000, 2001</i>	11
2.2 <i>A nők és az idősebbek aktivitása 2000-2001</i>	15
2.3 A 15-64 éves népesség gazdasági aktivitása 2001, 2002	19
2.4 Gazdasági aktivitás, korcsoportok és nemek szerint, 2002	20
3.1 Az EU tagországainak foglalkoztatottsági rátái	26
3.2 11 csatlakozni kívánó ország foglalkoztatottsági rátái	27
3.3 A foglalkoztatottak száma és aránya, 2001-2002-ben	29
3.4 A foglalkoztatottak száma korcsoportok és nemek szerint, 2002	31
3.5 A foglalkoztatás szektoronkénti aránya az EU tagországaiban és 11 csatlakozni kívánó országban, 2001-ben	33
3.6 A gazdasági szektorokban foglalkoztatottak 1900-2002-ben	34
3.7 A foglalkoztatottak száma és aránya nemzetgazdasági ágak szerint	35
3.8 A foglalkoztatottak száma és megoszlása foglalkozásuk jellege szerint	38
3.9 Az alkalmazásban nem álló foglalkoztatottak aránya a gazdasági szektorok szerint, 2002-ben	39
3.10 A foglalkoztatottak száma foglalkozási főcsoportok szerint 1994,2001,2002	41
3.11 A működő szervezetek száma	42
3.12 A működő főbb gazdasági szervezeti formák létszám-kategóriák szerint 2002. december 31.	43
3.13 A foglalkoztatottak aránya vállalati méretkategóriák szerint	44
3.14 A 4 fősnél nagyobb szervezetekben alkalmazásban állók száma a szervezet mérete szerint 2001, 2002	44
3.15 Atipikus foglalkozások aránya az Európai Unió tagországaiban 1985-ben és 2001-ben	48
3.16 Atipikus foglalkozások aránya a 11, csatlakozni kívánó országban, 2001	49
3.17 A szokásos heti munkaórák száma a fő munkában	50
3.18 A rövidebb idejű munkavégzés okai	50
3.19 Az önállóak száma 1992-2002-ben	52
3.20 Az egyéni vállalkozók száma a foglalkozás jellege szerint	53
3.21 Az AM könyv igénybevétele	56
3.22 Az aktív programokban érintettek létszáma	63
3.23 Az aktív programokban résztvevők éves átlagos létszáma	64
3.24 Az Aktív Foglalkoztatási Céllelőirányzatból (AFC) támogatott munkahelyteremtő pályázatok	66

3.25	A Magyarországon munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárok száma 2002. december 31-én	71
3.26	A külföldiek foglalkoztatása a munkáltató nemzetgazdasági ága szerint, 2002.	72
3.27	A regisztrált munkaerő-kereslet	76
3.28	A bejelentett betöltetlen álláshelyek, a regisztrált munkanélküliek, a munkanélküli járadékban részesülők és a közülük elhelyezkedettek száma 1995-2002.	77
3.29	A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya 1993-2002. decemberében	77
3.30	A 180 napnál régebben bejelentett álláshelyek száma és aránya a foglalkoztatási státusz szerint 1999-2002 decemberében	78
4.1	A munkanélküliség az EU tagországaiban 2000-ben és 2001-ben	80
4.2	A munkanélküliség az EU-hoz csatlakozni kívánó országokban 2000, 2001	81
4.3	A munkanélküliek száma korcsoportonként és nemenként	85
4.4	A munkanélküliek aránya a munkakeresés időtartama szerint	86
4.5	A munkanélküliek száma és megoszlása korábbi foglalkoztatásuk jellege szerint	87
4.6	A munkanélküliek száma korábbi foglalkozásuk nemzetgazdasági ága szerint	87
4.7	A munkanélküliek legmagasabb iskolai végzettsége	88
4.8	A munkanélküliek száma a munkakeresés elsődleges oka szerint	89
4.9	Az alkalmazásban állók átlagos és a munkanélküliek elvárt nettó keresetei	90
4.10	A regisztrált munkanélküliek száma és aránya 1993-2002-ben	92
4.11	A regisztrált munkanélküliek megoszlása korcsoport szerint 1995-2002-ben	94
4.12	A regisztrált munkanélküliek havi átlagos létszáma és megoszlása iskolai végzettség és állománycsoport szerint, 1996-2002-ben	94
4.13	A nyilvántartásba lépő munkanélküliek havi átlagos száma és megoszlása, 1999-2002-ben	95
4.14	Az első alkalommal regisztrált munkanélküliek havi átlagos száma és megoszlása utolsó munkahelyük nemzetgazdasági ága szerint	98
4.15	A regisztrált munkanélküliek havi átlagos létszámának változása 1995-2002-ben	99
4.16	A regisztrált és az ellátásban részesülő munkanélküliek havi átlagos létszáma	102
4.17	A munkanélküli járadék átlagos összege 2002. november 20. és december 20. között	103

4.18	A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi átlagkeresete és a munkanélküli járadék átlagos havi összege	105
4.19	Az ifjúság gazdasági aktivitása 2001-ben és 2002-ben	107
5.1	A 15-64 éves népességben a gazdaságilag aktívak és inaktívak száma és aránya	113
5.2	Az inaktívak aránya az EU-ban és a csatlakozni kívánó országokban nemenként, 2001	114
5.3	A munkavállalási korú gazdaságilag nem aktív népesség, 1990, 2001, 2002	115
5.4	A munkavállalási korú gazdaságilag nem aktívak az utolsó munkájuk megszűnésének oka szerint, 2002	116
5.5	A nappali tagozaton tanuló fiatalok száma és aránya az 1959/1960-2001/2002-es tanévekben	117
5.6	A nappali tagozaton tanuló 15-24 évesek megoszlása életkor és iskolatípusok szerint az 2001/2002-es tanévben	118
5.7	A gyerekgondozás miatt a munkaerőpiactól távol maradók száma 1980-2002	120
5.8	A gyesen, gyeden lévők megoszlása az ellátási idő letelte utáni visszatérés lehetősége szerint, 1993, 1995, 1999, 2002.	121
5.9	A munkavállalási korú nyugdíjazottak állománya	124
5.10	A munkaerőpiacról ismert indok nélkül távollevők korcsoportok szerint, 2002	125
5.11	A munkavállalási korú, gazdaságilag nem aktív népesség összetételének változása 1992 és 2002 között	126
5.12	Munkára váró inaktívak, 2000-2002	127
6.1	Regionális különbségek a tervezési statisztika régiók foglalkoztatottsági arányai és munkanélküliségi rátái között (1999 – 2002)	130
6.2	A munkanélküliségi ráták különbségei a négy regionális szinten	131
6.3	A regisztrált munkanélküliségi ráta alakulása a megyékben (1990-2002)	131
6.4	A foglalkoztatási arány nagysága szerint kvartilisekbe sorolt kistérségek néhány jellemzője (2001)	134
6.5	A havi bruttó átlagkeresetek alakulása a fővárosban és a megyékben	136
7.1	A bruttó, nettó és a reál kereset alakulása, 1989-2002	141
7.2	A teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresetének alakulása a nemzetgazdaságban, 2002.	142
7.3	Az átlagkeresetek szezonálisan kiigazított indexei a nemzetgazdaságban 2001-2002.	143
7.4	A teljes munkaidőben foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete legmagasabb iskolai végzettség szerint, 2002	145
7.5	Kereset és munkajövedelem a nemzetgazdaságban, 2002	146